

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Α. ΚΤΕΝΑΣ

1884 – 1935

Ἀκαδημαϊκός,
Καθηγητὴς Ὀρυκτολογίας καὶ Πετρολογίας
Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

ΤΟ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΝ ΕΡΓΟΝ ΚΑΙ Ἡ ΖΩΗ ΤΟΥ

*Ἀφιέρωμα ἐπὶ τῇ συμπληρώσει
40 ἐτῶν ἀπὸ τοῦ θανάτου του*

Ἐκδοσις
τῆς Ἐπιτροπῆς τῶν εἰς μνήμην του
τιμητικῶν ἐκδηλώσεων

ΑΘΗΝΑΙ 1978

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Α. ΚΤΕΝΑΣ

1884 - 1935

Ἀκαδημαϊκός,

Καθηγητὴς Ὀρυκτολογίας καὶ Πετρολογίας

Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

ΤΟ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΝ ΕΡΓΟΝ ΚΑΙ Ἡ ΖΩΗ ΤΟΥ

*Ἀφιέρωμα ἐπὶ τῇ συμπληρώσει
40 ἐτῶν ἀπὸ τοῦ θανάτου του*

Ἐκδόσις
τῆς Ἐπιτροπῆς τῶν εἰς μνήμην του
τιμητικῶν ἐκδηλώσεων

ΑΘΗΝΑΙ 1978

Π Ρ Ο Λ Ο Γ Ο Σ

Τὰ Φυσικὰ Μαθήματα, ἄτινα, ἀπὸ τῶν πρώτων χρόνων τοῦ αἰῶνος μας, ἤρχισαν νὰ διδάσκωνται καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐπὶ ἀνωτέρου ἐπιπέδου, ὡς ἀθύπαρκτοι ἐπιστήμαι, ἐξυπηρετικαὶ τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου καὶ συντελεστικαὶ τῆς προόδου τῆς οἰκονομίας τῆς χώρας, ἔχουν νὰ παρουσιάσουν σημαίνοντας παλαιούς διδασκάλους, ἀφιερωθέντας εἰς τὴν διάδοσίν των. Μεταξὺ ὧμων αὐτῶν, ἀναμφισβητήτως, ἐξέχουσαν θέσιν κατέλαβεν ὁ Κωνσταντῖνος Α. Κτενᾶς. Τοῦ ἀνήκει δικαίως ἡ τιμὴ, ὅτι ὑπῆρξεν εἰς ἓκ τῶν πρώτων καὶ ἀσφαλῶς ὁ διαπρεπέστερος ἓκ τῶν καθηγητῶν καὶ ἐρευνητῶν τῶν ἀσχοληθέντων μὲ τὴν μελέτην τοῦ ὑπεδάφους. Ἐκεῖνος, μὲ τὴν ἀπὸ τῆς πανεπιστημιακῆς ἔδρας διδασκαλίαν του καὶ τὸ ὀγκῶδες, πολὺπλευρον καὶ συστηματοποιημένον ἐρευνητικὸν ἔργον του, ἐπὶ τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου, ἀπέβη ὁ πραγματικὸς θεμελιωτὴς τῶν μὲ αὐτὸν ἀσχολουμένων, θεωρητικῶν καὶ ἐφηρμοσμένων, ἐπιστημονικῶν κλάδων, οὔτινες ἔκτοτε ἐξειλίχθησαν καὶ σήμερον προοδεύουν εἰς τὸν τόπον μας.

Οἱ παλαιοὶ συνάδελφοὶ του καὶ οἱ πολυάριθμοι μαθηταὶ του, καθὼς καὶ οἱ συνεχίζοντες, ἐπὶ τῶν ἰδίων κατευθύνσεων, τὸ ἐπιστημονικὸν ἔργον, τὸ ὁποῖον ἐκεῖνος ἐγκαινίασε, δὲν τὸν ἔχουν λησμονήσει. Διετήρησαν ἄσβεστον τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν ἐκλεκτὸν ἄνθρωπον καὶ τὸν θαυμασμὸν πρὸς τὸν μεγάλον ἐπιστήμονα καὶ τὴν προσφορὰν του.

Ἡ κυκλοφορία τοῦ βιβλίου τοῦ Χημικοῦ Δρος Ἰω. Α. Κανδῆλη, ὑπὸ τὸν τίτλον «Οἱ θεμελιωταὶ τῶν Φυσικῶν Ἐπιστημῶν στὴ νεώτερη Ἑλλάδα καὶ ἡ ἐποχὴ τους (Ἀθήνα 1976)», τὸ ὁποῖον μὲ γλαφυρότητα, ἀλλὰ καὶ ἱστορικὴν ἀκρίβειαν, παρουσίασε τινὰς τῶν παλαιότερων πανεπιστημιακῶν διδασκάλων καὶ μεταξὺ αὐτῶν καὶ τὸν Κ. Κτενᾶν, ἀπετέλεσεν ἀφορμὴν ἀνακινήσεως τοῦ θέματος. Συνεζητήθη εὐρύτατα καὶ εἰς τὸν τύπον καὶ μεταξὺ τῶν ἐπιστημονικῶν κύκλων, ὅτι τόσον ἀπὸ μέρους τῆς Πολιτείας ὅσον καὶ ἀπὸ μέρους τῶν μεταγενεστέρων ἐπιστημόνων, θὰ ὄφειλεν ὅπως τιμηθοῦν ἀναλόγως οἱ πρωτοπόροι αὐτοὶ συντελεσταὶ τῆς ἐπιστημονικῆς προόδου εἰς τὸν τόπον μας.

Τῶν συζητήσεων αὐτῶν ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν ἡ συγκρότησις Ἐπιτροπῆς, μὲ ἀποστολὴν ὅπως ἀρθῆ ἀπὸ τὴν σκιὰν ὁ ἀείμνηστος Ἀκαδημαϊκὸς Καθηγητὴς Κωνσταντῖνος Α. Κτενᾶς, ὁ διαπρεπὴς αὐτὸς ἐπιστήμων, ὅστις κυριολεκτικῶς ἠνάλωσε τὴν ζωὴν του διὰ τὴν ἐπιστήμην καὶ ὅστις εἶχε τὴν ἀτυχίαν νὰ εἶναι καὶ ὁ πρῶτος ἐκλιπὼν, μεταξὺ τῶν ἄλλων, τῆς ἐποχῆς του, καὶ τοῦ ὁποῖου συνεπληροῦντο τὰ 40 ἔτη ἀπὸ τοῦ θανάτου του. Τὴν Ἐπιτροπὴν ἀπέτέλεσαν οἱ θαυμασταὶ του καὶ αὐτῆς μοῦ ἐγένετο ἡ τιμὴ τῆς ἀναθέσεως τῆς Προεδρίας της.

Ἡ Ἐπιτροπή μας, ἥτις ἀνέλαβε τὸ ἔργον τῆς περὶ τὰ τέλη τοῦ 1976, συνεπλήρωσεν ἐπιτυχῶς καὶ μὲ εὐχέρειαν τὴν ἀποστολὴν τῆς, χάρις εἰς τὴν προθυμίαν μεθ' ἧς εἰργάσθησαν οἱ ἀποτελέσαντες αὐτήν, οἱ ὅποιοι εἶναι καὶ οἱ συνεισφέροντες τὰ ἀπαιτηθείσας διὰ τὰς ἐκδηλώσεις δαπάνας. Ὁ σχετικὸς ὀνομαστικὸς κατάλογος αὐτῶν καταχωρεῖται εἰς τὸ τέλος τῆς παρουσίας ἐκδόσεως. Μεταξὺ ὅμως τῶν πολλῶν μελῶν τῆς, ἐπιβάλλεται ὅπως διακρίνωμεν ἐκείνους ἐξ αὐτῶν, οἵτινες ἐπωμίσθησαν τὸ μεγαλύτερον βᾶρος τῶν φροντίδων τῆς. Εἶναι ὁ Ἀντιπρόεδρος τῆς Ἐπιτροπῆς κ. Γεωργ. Μαρίνος, Ὁμοτ. Καθηγητῆς Γεωλογίας καὶ Παλαιοντολογίας τῶν Πανεπιστημίων Θεσσαλονίκης καὶ Ἀθηνῶν, ὁ Γραμματεὺς τῆς Ἐπιτροπῆς κ. Ἰω. Κανδῆλης, Δρ Χημικὸς ἄλλοτε ἐπιμελητῆς τοῦ Πανεπιστημίου, ὁ κ. Πέτρος Κόκκορος, Ὁμοτ. Καθηγητῆς Ὄρυκτολογίας καὶ Πετρογραφίας Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης καὶ ὁ κ. Γεωργ. Βάρβογλης, Ὁμοτ. Καθηγητῆς Ὄργανικῆς Χημείας τῶν Πανεπιστημίων Θεσσαλονίκης καὶ Ἀθηνῶν, παλαιοὶ μαθηταί, βοηθοὶ ἢ συνεργάται τοῦ ἀειμνήστου Κτενᾶ.

Εἰς τὴν παροῦσαν ἐκδοσιν, ἥτις εἶναι ἀφιερωμένη καὶ ἀποτελεῖ μικρὸν φόρον τιμῆς διὰ τὸν ἄνθρωπον καὶ τὸν ἐπιστήμονα Κ. Κτενᾶ, ἐκτίθενται ἐπίσης λεπτομερῶς καὶ αἱ παρὰ τῆς Ἐπιτροπῆς μας ὀργανωθείσαι τιμητικαὶ ἐκδηλώσεις, αἵτινες ἔλαβον χώραν μετὰ μεγάλης ἐπιτυχίας. Δημοσιεύεται τὸ χρονικὸν αὐτῶν καὶ οἱ ἐκφωνηθέντες λόγοι, εἰς συμπλήρωσιν τῶν δύο βασικῶν κεφαλαίων τῆς, τῆς ὁμιλίας τοῦ Καθηγητοῦ κ. Γεωργ. Μαρίνου, διὰ τῆς ὁποίας ἐκτίθεται καὶ ἀναλύεται τὸ ὅλον ἐπιστημονικὸν τοῦ ἔργου, καὶ τῆς παρὰ τοῦ Χημικοῦ κ. Ἰω. Κανδῆλης συγγραφείσης βιογραφίας του, διὰ τῆς ὁποίας παρουσιάζεται ἡ ζωὴ καὶ δρᾶσις του, ὡς ἀνθρώπου καὶ κοινωνικοῦ παράγοντος. Ἡ παράθεσις ἐν τῷ κειμένῳ πολλῶν ἱστορικῶν εἰκόνων ἀπὸ τὴν ζωὴν τοῦ ἐπιστήμονος καὶ τὸ περιβάλλον του συμπληρῶνουν τὴν ἀνὰ χεῖρας ἐκδοσιν καὶ παρέχουν ἀνάγλυφον τὴν προσωπικότητα Ἐκείνου, εἰς τὸν ὅποιον ἀφιερῶνται.

Ὀκτώβριος 1978

ΗΛΙΑΣ ΜΑΡΙΟΛΟΠΟΥΛΟΣ

Ἀκαδημαϊκός, Ὁμότ. Καθηγητῆς Μετεωρολογίας
τῶν Πανεπιστημίων Θεσσαλονίκης καὶ Ἀθηνῶν,
Πρόεδρος τῆς Ἐπιτροπῆς
τῶν εἰς μνήμην Καθηγητοῦ Κ. Κτενᾶ ἐκδηλώσεων

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

	Σελίς
Πρόλογος	7
A. Ἡ προσφορά του ὡς διδασκάλου καὶ ὡς ἐρευνητοῦ	
Ἡ εἰς μνήμην Κωνσταντίνου Κτενᾶ ἐπιστημονικὴ συγκέντρωσις εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Ἑταιρείαν	15
Εἰσαγωγικὴ ὁμιλία τοῦ Προέδρου τῆς Ἐπιτροπῆς τιμητικῶν ἐκδηλώσεων Ἀκαδημαϊκοῦ-Καθηγητοῦ Ἡλ. Μαριολοπούλου	17
Κωνσταντῖνος Α. Κτενᾶς (1884-1935). Ἡ ζωὴ καὶ τὸ διδακτικὸν καὶ ἐρευνητικὸν του ἔργον. Ὁμιλία τοῦ Καθηγητοῦ Γεωργ. Μαρίνου	19
Χαιρετιστήριος ὁμιλία τοῦ Δρος Γεωλόγου Μιχ. Δερμιτζάκη	27
B. Αἱ ἐπιστημονικαὶ μελέται καὶ δημοσιεύσεις του	
Κατάλογος τῶν ἐπιστημονικῶν μελετῶν καὶ δημοσιεύσεων Κ. Κτενᾶ	35
Γ. Ἡ ζωὴ του, ἡ δράσις του καὶ ἡ ἐποχὴ του	
Κωνσταντῖνος Α. Κτενᾶς. Βιογραφία. Ὑπὸ Δρος Ἰω. Δ. Κανδήλη, Χημικοῦ	45
Δ. Ὁ ἔορτασμός τῶν ἀποκαλυπτηρίων τῆς προτομῆς του	
Χρονικὸν τῆς συγκεντρώσεως εἰς τὸ Πάρκο Κεφαλαρίου Κηφισίας	63
Εἰσήγησις τοῦ Προέδρου τῆς Ἐπιτροπῆς τιμητικῶν ἐκδηλώσεων Ἀκαδημαϊκοῦ-Καθηγητοῦ Ἡλ. Μαριολοπούλου	65
Ὁμιλία τοῦ Δημάρχου Κηφισίας Δημ. Ζωμπούλου	67
E. Οἱ ἀποτελέσαντες τὴν Ἐπιτροπὴν τῶν εἰς μνήμην Κ. Κτενᾶ ἐκδηλώσεων	
Ὄνομαστικὸς κατάλογος τῶν συμμετασχόντων τῆς Ἐπιτροπῆς καὶ συμβαλόντων εἰς τὰς δαπάνας τῶν ἐκδηλώσεων	75

Ο ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΣ - ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΑΝΤ. ΚΤΕΝΑΣ
(Φωτογραφία 1930)

Ό πατέρας του Άντ. Φ. Κτενάς.

Ή μητέρα του Έλενη Α. Κτενά.
(Τό γένος Κ. Δεντοπούλου)

Ό Κ. Κτενάς, μετά τής αδελφής του
Εύθυμίας, σέ παιδική ήλικία.

Τὸ παλαιὸ κτίριο, στὴ γωνία Ἀκαδημίας καὶ Μασσαλίας (οἰκία Παπαδοπούλου), ὅπου μέχρι τελευταῖα, στὸ δευτέρου πάτωμα, στεγαζόταν τὸ Ὄρυκτολογικὸ καὶ Πετρολογικὸ Ἔργαστήριον καὶ Μουσεῖο. Τὸ παραπλευρῶς μικρὸ κτίριο εἶναι τὸ Γεωλογικὸ-Παλαιοντολογικὸ Ἔργαστήριον (Φωτογραφία Ι. Κανδήλη τοῦ 1974).

Τὸ γραφεῖο τοῦ Καθηγητοῦ Κ. Κτενᾶ. Τὸ παράθυρο εἶναι τὸ πρὸς τὴν πλευρὰ τῆς ἀλλῆς (Φωτογραφία τοῦ 1923).

Τὸ προσωπικὸ σπουδαστήριον καὶ ἐργαστήριον τοῦ Καθηγητοῦ Κ. Κτενᾶ. Εὐρίσκετο, εἰς τὸ ἐπάνω πάτωμα, στὴν ἀνατολική γωνία, πρὸς τὴν ἀλλή τοῦ ἀνατομείου. (Φωτογραφία τοῦ 1923).

Ἡ αἴθουσα τοῦ Μουσείου, μετὰ τὰ ἑλληνικὰ πετρώματα, στὴ βορεινὴ πλευρὰ τοῦ ἐπάνω πατώματος τοῦ κτιρίου τῆς ὁδοῦ Ἀκαδημίας. (Φωτογραφία τοῦ 1923).

A

*Ἡ προσφορά του ὡς διδασκάλου
καὶ ὡς ἐρευνητοῦ*

Η ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΣΙΣ ΕΙΣ ΜΝΗΜΗΝ
ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΓΓΙΚΟΥ - ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Α. ΚΤΕΝΑ

Τὴν 20ὴν ὥραν τῆς 9ης Μαΐου 1978 ἔλαβε χώραν, εἰς τὴν ἐν Ἀθήναις μεγάλην αἴθουσαν τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, ἡ ἀφιερωμένη εἰς τὴν μνήμην καὶ τὸ ἐπιστημονικὸν ἔργον τοῦ ἀειμνήστου Ἀκαδημαϊκοῦ Καθηγητοῦ Κ. Κτενᾶ ἐπιστημονικὴ συγκέντρωσις.

Γενομένη εὐρύτερον γνωστή, διὰ τῶν ἀποσταλεισῶν, παρὰ τῆς Ἐπιτροπῆς τῶν Ἐκδηλώσεων, ἀτομικῶν προσκλήσεων καὶ τῶν σχετικῶν ἀνακοινώσεων τοῦ ἡμερησίου τύπου, συνεκέντρωσε πολυπληθῆς καὶ ἐκλεκτὸν ἀκροατήριον. Παρέστησαν παλαιοὶ καὶ νεώτεροι συνάδελφοί του, μέλη τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, σχεδὸν ἅπαντες οἱ καθηγηταὶ τῆς Φυσικομαθηματικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, πολλοὶ ἐκ τῶν καθηγητῶν τῶν ἄλλων ἀνωτάτων σχολῶν, οἱ ἐν τῇ ἐπιστήμῃ παλαιοὶ συνεργάται του καὶ ἐκ τῶν παλαιῶν μαθητῶν του πολλοὶ Χημικοὶ καὶ Φυσικοί. Ἐπίσης ἐκ τῶν Γεωλόγων, Μεταλλειολόγων, Φαρμακοποιῶν, Μαθηματικῶν καὶ ἐκ τοῦ ἄλλου πνευματικοῦ κόσμου τῆς Πρωτευούσης καθὼς καὶ ἐκ τοῦ κύκλου τῶν ἀνωτέρων κρατικῶν λειτουργῶν.

Κατὰ τὴν συγκέντρωσιν αὐτὴν πρῶτος ὠμίλησεν ὁ Πρόεδρος τῆς Ἐπιτροπῆς τῶν Ἐκδηλώσεων Ἀκαδημαϊκὸς Καθηγητῆς κ. Ἡλ. Μαριολόπουλος, ἀποτίσας φόρον τιμῆς εἰς τὸν ἀείμνηστον Κ. Κτενᾶν καὶ ἐκθέσας τὸ πρόγραμμα τῶν ἑορταστικῶν ἐκδηλώσεων.

Ἠκολούθησεν ἡ ὁμιλία τοῦ Καθηγητοῦ κ. Γεωρ. Μαρίνου, περὶ τῆς ζωῆς καὶ τοῦ διδακτικοῦ καὶ ἐρευνητικοῦ ἔργου τοῦ τιμωμένου.

Ὡμίλησεν ἐπίσης, ὡς ἐκπρόσωπος τῶν νεωτέρων ἐπιστημόνων, οἵτινες συνεχίζουν τὸ ἐρευνητικὸν ἔργον του, ὁ Δρ Γεωλόγος κ. Μιχ. Δερμιτζάκης, ἀπὸ μέρους τῆς Ἑλληνικῆς Γεωλογικῆς Ἑταιρείας.

Οἱ ἐκφωνηθέντες λόγοι ἀκολουθοῦν.

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΗ ΟΜΙΛΙΑ
ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΤΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΕΚΔΗΛΩΣΕΩΝ ΕΙΣ ΜΝΗΜΗΝ Κ. ΚΤΕΝΑ

ΗΛΙΑ ΜΑΡΙΟΛΟΠΟΥΛΟΥ

Ἀκαδημαϊκῶ, Ὀμοσ. Καθηγητοῦ Μετεωρολογίας
Πανεπιστημίων Θεσσαλονίκης καὶ Ἀθηνῶν

Κυρίες καὶ Κύριοι,

Συνεκεντρώθημεν σήμερον ἐδῶ διὰ νὰ ἀποδώσωμεν τὸν ὀφειλόμενον φόρον τιμῆς καὶ σεβασμοῦ πρὸς μίαν ἐξέχουσαν φυσιογνωμίαν, διακριθεῖσαν μεταξὺ τῶν ὀλίγων ἐκείνων, αἵτινες, κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ παρόντος αἰῶνος, ἐθεμελίωσαν, ὑπὸ τὴν σύγχρονον μορφήν των, τὰς Φυσικὰς Ἐπιστήμας εἰς τὴν Πατρίδα μας: Τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ καὶ Καθηγητοῦ εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν Κωνσταντίνου Α. Κτενᾶ.

Ὁ ἀείμνηστος Κτενᾶς ὑπῆρξεν ὑπόδειγμα ἐπιστήμονος καὶ ἀνθρώπου, ὅστις ἠγάλωσε τὴν ζωὴν του — καὶ ὁ ὅρος ἀποτελεῖ ἐν προκειμένῳ κυριολεξίαν — διὰ τὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν ἔρευναν, εἰς τὸν κύκλον τῶν ἐπιστημῶν εἰς τὰς ὁποίας ἀφιερῶθη.

Ὅπως θὰ ἀκούσωμεν ἐν συνεχείᾳ ἀπὸ τὸν ὀμιλητὴν τῆς ἡμέρας καὶ ἐκ τῶν διαδόχων του, Καθηγητὴν Γεωλογίας καὶ Παλαιοντολογίας κ. Γεώργιον Μαρίνον, ὁ Κωνσταντῖνος Κτενᾶς, ἀπὸ τὰ φοιτητικὰ ἀκόμη θρανία, ἀγκάλιασε μὲ πάθος, ἐγκαταλείψας κάθε ἄλλο ἐνδιαφέρον τῆς ζωῆς, τοὺς ἐπιστημονικοὺς κλάδους οἵτινες ἀφεώρων τὸ ὑπέδαφος. Ἐμελέτησεν, ἐδίδαξε καὶ ἠρεύνησεν αὐτοὺς, ἰδίως εἰς τὸν χῶρον τῆς Ἑλληνικῆς Πατρίδος, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν συγχρονισμένων ἀντιλήψεων τῆς ἐπιστήμης, μὲ τὴν διακρίνουσαν αὐτὸν συστηματικότητα καὶ ἐπιμέλειαν, προσφέρας πολλά, πάρα πολλά, καὶ ἀπὸ πλευρᾶς θεωρητικῆς ἐπιστήμης, καὶ ἀπὸ πλευρᾶς ἐφαρμογῶν, ὥστε διὰ τῆς βάσει τῶν μελετῶν του καθοδηγήσεως νὰ συμβάλῃ οὐσιαστικῶς διὰ τὰς σημερινὰς πλουτοφόρους ἐκμεταλλεύσεις τοῦ ὑπεδάφους μας.

Τακτικὸς Καθηγητὴς τῆς Ὄρυκτολογίας καὶ Πετρογραφικῆς Γεωλογίας ἀπὸ ἡλικίας μόλις 28 ἐτῶν, κατάρθωσε νὰ παρουσιάσῃ, ἐντὸς τῆς 20ετίας τῆς μετέπειτα

ζωῆς του, τεράστιον ἔργον. Διὰ τῆς γλαφυρᾶς διδασκαλίας του, διὰ τῆς σπουδῆς τοῦ τεραστίου ὕλικου τὸ ὁποῖον συνεκέντρωσεν εἰς τὰ ἐργαστήριά του, τοῦ Πανεπιστημίου καὶ τῆς πρώτης Γεωλογικῆς Ὑπηρεσίας τῆς Ἑλλάδος, τὴν ὁποίαν ἐκεῖνος ἵδρυσεν. Ἀκόμη διὰ τῆς συνεργασίας του εἰς τὴν Ἀκαδημίαν τῶν Ἀθηνῶν, τῆς ὁποίας ὑπῆρξεν ἐξέχον μέλος, ἀπὸ τῆς ἰδρύσεώς της καὶ γραμματεὺς τῶν δημοσιευμάτων της. Κατῶρθωσεν, ἐντὸς τῆς 20ετίας αὐτῆς, τῆς ὀρίμου σταδιοδρομίας του, ν' ἀποβῆ ὁ μέγας πρωτοπόρος καὶ ὁ πραγματικὸς θεμελιωτὴς τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ὑπεδάφους.

Πολυάριθμοι εἶναι αἱ μελέται του καὶ τὰ ἄλλα δημοσιεύματα, ἅτινα εἶδον τὸ φῶς διὰ τῶν ξένων, κατὰ τὸ πλεῖστον, περιοδικῶν καὶ διὰ τῶν Πρακτικῶν τῆς ἰδιαίτερα ἀγαπωμένης παρ' αὐτοῦ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν καὶ ἄλλων ἑλληνικῶν ἐπιστημονικῶν περιοδικῶν. Ὁ θάνατός του, κατὰ τὸ 1935, πρόωρος καὶ ἀδόκητος, ἔματαιώσεν τὴν προγραμματισμένην παρουσίαν, διὰ σειρᾶς πραγματειῶν τῆς Ἀκαδημίας, τοῦ συνθετικοῦ τοῦ ἔργου, τοῦ ἀποτελοῦντος τὴν ὀλοκλήρωσιν τῶν πολυαριθμῶν ἐπὶ μέρους διατριβῶν του. Μία μόνον ἐξ αὐτῶν ἐπρόλαβε νὰ ἴδῃ τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος. Καὶ ἀναλογίζεται, ὁ ἐγκύπτων εἰς τὸ ἔργον του, ἐὰν τόσα πολλὰ καὶ ἄξια κατῶρθωσεν εἰς τὸ βραχὺ διάστημα τῆς ζωῆς του, πόσα ἀκόμη ὑπὲρ τῆς ἐπιστήμης θὰ ἠδύνατο νὰ ἀποδώσῃ ἐὰν ἡ βίασκανος μοῖρα δὲν ἀνέκοπτε, διὰ τοῦ θανάτου του, τὴν καταπληκτικὴν καὶ τόσον καρποφόρον δραστηριότητά του.

Οἱ μαθηταὶ του, οἱ συνεργάται του, οἱ ἐν τῇ ἐπιστῇ καὶ τῇ ἐρευνῇ διάδοχοί του, ἐπὶ τῇ συμπληρώσει πρὸ τινος τῶν 40 ἐτῶν ἀπὸ τοῦ θανάτου του, διασώζοντες ἄσβεστον πάντοτε τὴν πρὸς τὸν ἐκλεκτὸν ἄνδρα ἀγάπην καὶ ἀφοσίωσιν καὶ πρὸ παντὸς τὸν θαυμάσιον, διὰ τὸ ἔργον του καὶ τὴν ὑποδειγματικὴν ὡς ἐρευνητοῦ-ἐπιστήμονος ζωὴν του, κατέληξαν εἰς τὴν ἀξιέπαινον ἀπόφασιν νὰ τὸν τιμήσουν ἀναλόγως, μὲ ἐπιστημονικὰς καὶ ἄλλας ἐκδηλώσεις. Εἰς ἐμὲ ἔλαχεν ἡ τιμή, ὡς παλαιὸν ἐπίσης μαθητὴν του καὶ κατόπιν συνάδελφον Καθηγητὴν, νὰ ἀναλάβω τὴν Προεδρίαν τῆς Ἐπιτροπῆς τῶν, εἶμαι δὲ διὰ τοῦτο ἰδιαιτέρως ὑπερήφανος καὶ εὐτυχής.

Ἡ σημερινὴ συγκέντρωσίς μας, διὰ τὴν ἐξιστόρησιν τῆς ζωῆς του καὶ τοῦ ἔργου του, ἡ ὀραία ἐκ μαρμάρου προτομή του, ἔργον τοῦ γλύπτου ἀνδριαντοποιοῦ κ. Νικόλα, ἦτις θ' ἀποκαλυφθῆ εἰς τὴν Κηφισίαν τὴν προσεχῆ Κυριακὴν, τὸ ὑπὸ ἔκδοσιν, ἀφιερωμένον εἰς Ἐκεῖνον, σύγγραμμα, θ' ἀποτελέσουν ἐκδηλώσεις ἐπιβαλλομένης ὀφειλῆς. Βεβαιώνουν ὅτι ἡ ἀναγνώρισις τῆς προσφορᾶς τῶν μεγάλων διδασκάλων καὶ ἐρευνητῶν ἐξακολουθεῖ πάντοτε νὰ θερμαίνῃ τὰς σκέψεις καὶ νὰ ἐνθουσιάζῃ τὰς καρδίας τῶν σκαπανέων τοῦ πνεύματος καὶ τῆς προόδου.

Ὡς ἄνθρωπος ὁ Κωνσταντῖνος Κτενᾶς, τὸν ὁποῖον τιμῶμεν σήμερον, στρέφοντες μετὰ θαυμασμοῦ καὶ σεβασμοῦ τὴν σκέπιν μας, ἐγεννήθη, ἔζησε καὶ ἀπέθανεν εὐπατρίδης.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Α. ΚΤΕΝΑΣ

1884 - 1935

Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΝ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟΝ ΤΟΥ ΕΡΓΟΝ

Ἵ π ὀ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Π. ΜΑΡΙΝΟΥ

Ὅμοτίμου Καθηγητοῦ Γεωλογίας καὶ Παλαιοντολογίας
Πανεπιστημίων Ἀθηνῶν καὶ Θεσσαλονίκης

Τὸ μεσονύκτιον τῆς 24 Ἰανουαρίου 1935 ὁ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΤΕΝΑΣ, εἰς ἡλικίαν μόλις 51 χρόνων, ἔκλεισε διὰ πάντα τὰ μάτια του. Ὁ πρόωρος θάνατός του εἰς τὴν ἀκμὴν τῆς ἡλικίας του καὶ τῆς ἐπιστημονικῆς καὶ διδακτικῆς του δημιουργίας συνεκίνησε βαθύτατα ὄλους ὅσους ἐγνώριζον αὐτὸν καὶ τὸ ἔργον του. Οἱ μαθηταὶ του, οἱ συνεργάται του καὶ ὅσοι συνεδέθησαν πνευματικῶς καὶ ψυχικῶς μαζί του ἐθρήνησαν μὲ δάκρυα εἰλικρινῆ τὴν ἀπώλειαν μιᾶς ἐξεχούσης φυσιογνωμίας τῆς ἑλληνικῆς καὶ διεθνοῦς ἐπιστήμης, ἐνὸς ἐξαιρέτου, ἐνθουσιώδους, εὐσυνειδήτου πανεπιστημιακοῦ διδασκάλου καὶ ἐνὸς ἀκεραίου, ἀγνοῦ συναισθηματικοῦ ἀτόμου.

Ὁ Κτενᾶς ἐγεννήθη εἰς Ἀθήνας τῷ 1884, ἀπόγονος μιᾶς παλαιᾶς ἱστορικῆς ἀθηναϊκῆς οἰκογενείας. Κατ' ἀρχάς, ἐπὶ ἓν ἔτος, ἐσπούδασε νομικά. Κατόπιν, τῷ 1900, ἐνεγράφη καὶ ἐπεράτωσε τὰς γενικὰς σπουδὰς—κατὰ τὸ τότε ἰσχύον σύστημα—εἰς τὴν Σχολὴν Φυσικῶν Ἐπιστημῶν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Συνέχισε τὰς σπουδὰς του εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Λειψίας, ἔνθα τῷ 1907 ἀνηγορεύθη διδάκτωρ μὲ τὸν ἀνώτατον βαθμὸν (summa cum laude) κατόπιν λαμπρᾶς ἐπιτυχίας εἰς σχετικὴν δοκιμασίαν, καθ' ἣν ὑπεστήριξε τὴν περισπούδαστον μελέτην του περὶ τοῦ κρυσταλλοσχιστώδους τῶν νήσων Σύρου καὶ Σίφνου ὑπὸ τὸν τίτλον: Die Einlagerungen im krystallinen Gebirge der Kykladen auf Syra und Siphnos. Τὰς σπουδὰς του συνεπλήρωσεν ἐπὶ ἓν ἔτος εἰς τὴν Μεταλλευτικὴν Ἀκαδημίαν τῆς Freiberg. Μολοντί ἐσπούδασεν εἰς τὴν Γερμανίαν, ἠκολούθει τὰς γαλλικὰς μεθόδους εἰς τὴν ἐργασίαν του καὶ γενικῶς δὲν συνεπάθει τοὺς Γερμανοὺς. Ἐπαυελθὼν εἰς τὴν Ἑλλάδα διωρίσθη τῷ 1908 ὑφηγητὴς τοῦ μαθήματος τῆς Ὄρυκτολογίας καὶ τῷ 1912 τακτικὸς καθηγητὴς εἰς τὴν ἔδραν τῆς Ὄρυκτολογίας καὶ Πετρογραφικῆς Γεωλογίας καὶ Διευθυντὴς τοῦ Ὄρυκτολογικοῦ καὶ Πετρολογι-

κου Μουσείου. Ἀπὸ τῆς θέσεως αὐτῆς ἤσκησε γονιμώτατα τὸ διδακτικόν του ἔργον ἐπὶ μίαν εἰκοσιπενταετίαν.

Κατὰ τοὺς Βαλκανικοὺς Πολέμους συμμετέσχεν εἰς τοὺς ἀγῶνας τοῦ Ἔθνους. Ὁ Κτενᾶς ὑπῆρξε τὸ ὑπόδειγμα τοῦ ἀκαμάτου, βαθέος καὶ εὐσυνειδήτου ἐρευνητοῦ ἐπιστήμονος καὶ διδασκάλου. Κάτοχος μεγάλης περιουσίας καὶ ἐλεύθερος οἰκογενειακῶν βαρῶν ἐχρησιμοποίησε τὴν ἄνεσιν του αὐτὴν ἀποκλειστικῶς διὰ νὰ ἀφοσιωθῆ εἰς τὴν Ἐπιστήμην. Ἀπὸ πρωΐας μέχρις βαθείας ἑσπέρας ἐκλείετο ἐργαζόμενος εἰς τὸ Ἔργαστήριον, διακόπτων κατὰ τὰς ὥρας διδασκαλίας τῶν φοιτητῶν. Κατὰ τὰς ἡμέρας τῶν διακοπῶν ἐξήρχετο ἀνά τὴν ἑλληνικὴν ὑπαιθρον δι' ἐρεύνας, ὑπὸ τὰς τότε δυσκόλους συνθήκας κινήσεως, συνήθως δι' ἰδίων αὐτοῦ δαπανῶν. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἐσήμαινεν ὅτι ἐπρόκειτο περὶ σχολαστικοῦ ἀπληρξαίου διδασκάλου, ἀλλὰ τοῦναντίον περὶ προοδευτικοῦ ἀτόμου μὲ κατανόησιν καὶ προοπτικὴν.

Ἡ ἐργασία ἦτο δι' αὐτὸν ζωὴ καὶ χαρὰ καὶ διὰ τὸν λόγον αὐτὸν τὴν ἐλάτρευε, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπροστάτευε. Δὲν ὑπῆρχε περίσσεια χρόνου δι' ἀτέρμονας συζητήσεις εἰς ποικιλωνύμους κρατικὰς ἐπιτροπὰς, ὑποεπιτροπὰς, παρεπιτροπὰς, συμβούλια καὶ παρασυμβούλια, οὔτε διὰ πολυθεσίαν, οὔτε δι' ἐπαγγελματισμόν. Ἡ βασικὴ ἐπιστημονικὴ ἐρευνα ἦτο ὁ κεντρικὸς σκοπός, ἀλλὰ ὅταν τοῦ ἐζητοῦσεν ἡ Πολιτεία τὴν συνδρομὴν του εἰς τὴν μελέτην πρακτικῶν προβλημάτων, γενικωτέρας σκοπιμότητος, ὅπως ἡ ὕδρευσις τῆς Πρωτεύουσας, ἡ προφύλαξις τῶν ἀρχαίων μνημείων, ἡ σεισμικότης τῆς Κορίνθου καὶ ἄλλα παρόμοια, ὁ Κτενᾶς δὲν ἀπουσίαζε.

Κατ' ἐπιτυχὴ ἐπιλογὴν σήμερον, ἡ προτομὴ του ἐστήθη πλησίον τῆς πηγῆς τοῦ Κεφαλαρίου Κηφισιάς, διὰ τὴν προστασίαν καὶ τὴν βελτίωσιν τῆς ὁποίας ἠγωνίσθη κάποτε καὶ συνάμα εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ὁδοῦ Θ. Δηλιγιάννη, ἔνθα διέμενεν εἰς τὴν Κηφισίαν.

Αἱ πνευματικαὶ του ἐργασίαι ὑπερβαίνουν τὰς 90. Περιλαμβάνουν πρωτότυπους μελέτας ἐπὶ θεμάτων Ὁρυκτολογίας, Πετρολογίας, Στρωματογραφίας, Τεκτονικῆς, Κοιτασματολογίας καὶ λοιπῆς Ἐφηρμοσμένης Γεωλογίας. Ἡ κεντρικὴ ἰδέα, ἡ ὁποία τὸν κατηύθυνεν εἰς τὴν πολυσχιδῆ αὐτὴν ἐπιστημονικὴν του δρᾶσιν καὶ ἥτις ἀπετέλεσε μοναδικὸν σκοπὸν τῆς ζωῆς του ἦτο μία, ἡ δημιουργία μιᾶς κινήσεως ὀργανωμένης καὶ συστηματικῆς πρὸς λεπτομερῆ μελέτην τῆς γεωλογικῆς κατασκευῆς τῆς Ἑλλάδος. Ἐὰν ἡ ἀνάγκη τῆς ἐρέυνης αὐτῆς ὑφίσταται καὶ σήμερον, αὐτὴ ἐπὶ Κτενᾶ προέβαλλεν ἀσυγκρίτως ἐπιτακτικωτέρα, ἀλλὰ καὶ προβληματικὴ ὡς πρὸς τὴν ἱκανοποίησιν, ἐὰν ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν τὸ σχεδὸν ἀνύπαρκτον τότε ἐγχώριον ἐπιστημονικὸν δυναμικόν, τὰ πενιχρὰ τεχνικὰ καὶ λοιπὰ μέσα καὶ — πρὸ παντός — ἡ ἔλλειψις κατανοήσεως, ἀλλὰ καὶ τὸ μέγεθος τῆς ἀγνοίας περὶ τὴν Γεωλογίαν. Εἰς αὐτά, ἄς προστεθοῦν τὸ σύνθετον τῆς γεωτεκτονικῆς θέσεως τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ τῆς γῆς καὶ ἡ ὑφισταμένη ἀκαταστασία γνώσεων ἐκ τῆς μέχρι τότε ὑπαρχούσης ἐπιστημονικῆς ἐργασίας, προερχομένης κυρίως ἐκ

ξένων έρευνητών, τόσον ώστε ή λεπτομερής γεωλογική κατασκευή τής Ἑλλάδος ήτο κατά τὸ πλείστον άγνωστος.

Διὰ τήν ὀργάνωσιν μιᾶς τοιαύτης συστηματοποιημένης ἐργασίας εἰργάσθη ἐντατικώτατα καὶ πολλαπλῶς. Ἐπέσυρε τήν προσοχήν τής Πολιτείας ἐπὶ τής σπουδαιοτάτης θεωρητικῆς καὶ πρακτικῆς σημασίας, τήν ὁποίαν ἔχει διὰ μίαν χώραν ή γεωλογική έρευνα. Συνέλαβε τὸ σχέδιον τής ἰδρύσεως εἰδικῆς ὑπηρεσίας διὰ τήν ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ του — πρᾶγμα τὸ ὁποῖον εἶχεν ἐκφράσει παλαιότερον (1896) ὡς εὐχὴν ὁ ΚΩΝΣΤ. ΜΗΤΣΟΠΟΥΛΟΣ — ὅστις σκοπὸς θὰ ἀπήτει, ἵνα τελειωθῆ, μακρὸν χρόνον, ἐπάρκειαν πόρων καὶ ἱκανὸν ἀριθμὸν προσωπικοῦ ἐξ ἐπιστημόνων ἀρτίως κατηρτισμένων. Τοὺς μελλοντικούς του συνεργάτας ἀνεζήτησε μεταξὺ τῶν μαθητῶν του καὶ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ ὀφισταμένων του.

Τῷ 1918, διὰ τῶν ἐνεργειῶν του ἰδρύετο παρὰ τῷ Ὑπουργείῳ Συγκοινωνίας ὑπὸ τήν διεύθυνσίν του ή «Γεωλογική Ὑπηρεσία», συνεργαζομένη στενῶς μετὰ τὸ Πανεπιστήμιον, ήτις, πλὴν τῶν μελετῶν τεχνικῆς φύσεως καὶ ἀμέσου πρακτικοῦ ἐνδιαφέροντος, ήρχισε μετὰ ἐκείνον ὡς ψυχὴν καὶ κινουσαν δύναμιν τήν λεπτομερῆ έρευναν τμημάτων τής Ἑλλάδος. Δυστυχῶς ή Γεωλογική αὐτὴ Ὑπηρεσία, ἐπὶ τής ἐξελίξεως τής ὁποίας ήλπιζε νὰ στηρίξη τήν πραγμάτων του σκοποῦ του, μετὰ ἐξαετίαν κατηργήθη δι' ἔλλειψιν πόρων κατὰ τοὺς τύπους, ἀλλὰ εἰς τήν πραγματικότητα ἐπνίγη ὑπὸ τήν πίεσιν στείρων ἀντιδράσεων. Ὁ εὐθὺς καὶ ήθικῶς ἄκαμπτος χαρακτήρ τοῦ Κτενᾶ δὲν ἀπετέλεσε τὸ ἀσφαλὲς ἐφόδιον διὰ τήν πραγμάτων ἐνὸς τόσον εὐγενοῦς καὶ ἐθνικῶς χρησίμου σκοποῦ. Μία τοιαύτη κρατικὴ ὑπηρεσία μετὰ σαφεῖς ἀντικειμενικούς στόχους ὑπὸ τήν στιβαρὰν καθοδήγησιν διευθυντοῦ τοῦ ήθικοῦ καὶ ἐπιστημονικοῦ ἀναστήματος τοῦ Κτενᾶ θὰ ἀπετέλει κραυγαλέαν παραφωνίαν ἐντὸς τής κρατοῦσης κρατικῆς διοικητικῆς μηχανῆς. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἔπρεπεν ἐγκαίρως καὶ τεχνηέντως νὰ ἐξουδετερωθῆ, πρᾶγμα ποὺ ἐπετεύχθη διὰ τής ἐφαρμογῆς τοῦ ἀλανθάστου κανόνος τής συγχωρεύσεως τής ἀνεπιθυμήτου Ὑπηρεσίας ἐντὸς μιᾶς ἄλλης.

Εἰς τὰ Ὑπομνήματα τής τότε ὑπὸ τοῦ Κτενᾶ ὀργανωθείσης Γεωλογικῆς Ὑπηρεσίας ἀνευρίσκομεν τὰ σχέδια καὶ τὰς προτάσεις τὰς ὁποίας ἔθεσεν ὡς σκοπὸν πραγματοποιήσεως τὸ ἀπὸ τοῦ 1951 ἰδρυθὲν Ἰνστιτοῦτον Γεωλογίας καὶ Ἐρευνῶν Ὑπεδάφους, τὸ ὁποῖον ἀντικατέστησε τήν προϋπάρχουσαν καὶ ἀγωνιζομένην διὰ τήν ἐπιβίωσίν της Γεωλογικὴν Ὑπηρεσίαν (πρῶην Γεωλ. Γραφεῖον) τοῦ ἄλλοτε Ὑπουργείου Ἐθνικῆς Οἰκονομίας. Κατὰ πόσον ή καθυστέρησις αὐτῆ τής λειτουργίας μιᾶς ἀρτίως κρατικῆς Γεωλογικῆς Ὑπηρεσίας ἐστοίχισε διὰ τήν ἐθνικὴν μας οἰκονομίαν καὶ διὰ τήν ἐπιστημονικὴν πρόοδον τής Ἑλλάδος, τοῦτο δύναται νὰ τὸ κρίνη ἕκαστος.

Τὸ ἀρξάμενον ἔργον του περὶ γεωλογικῆς διερευνήσεως τής Ἑλλάδος ἐξηκολούθησεν ὁ Κτενᾶς βοηθούμενος ἀπὸ εὐαριθμούς μαθητάς του τοῦ προσωπικοῦ τοῦ Ἐργαστηρίου καὶ Μουσείου, τὰ ὁποῖα διηύθυνε. Μετὰ ἰδιαιτέρας δὲ προσοχῆς ἐπέλεγε τὸ προσωπικὸν μετὰ τὸ ὁποῖον θὰ συνειργάζετο καὶ ἀπὸ τὸ ὁποῖον εἶχε τήν

ἀπαρέγκλιτον ἀπαίτησιν νὰ ἀνταποκρίνεται ἀρτίως εἰς τὰς ἐκπαιδευτικὰς καὶ ἐπιστημονικὰς του ὑποχρεώσεις. Καὶ ὁ ἴδιος μὲν, ἐκ χαρακτήρος, ὑπῆρξε συγκρατημένος καὶ φειδωλὸς εἰς ἄμεσον διδασκαλίαν καὶ ἐπιστημονικὴν καθοδήγησιν τῶν ὑφισταμένων του — τοῦτο ἄλλωστε ἦτο καὶ τὸ κλίμα τῆς ἐποχῆς του — ἀλλὰ τὸ γεγονὸς ὅτι διὰ τῆς ὑποδειγματικῆς του ἐργατικότητος, τοῦ ἐνθουσιασμοῦ καὶ τῶν ἐντολῶν ἐρεῦνης, τὰς ὁποίας ἔδιδεν εἰς τὸ προσωπικόν του, κατέστησε τὸ ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν του Ἐργαστήριον Κέντρον γεωλογικῆς ἐρεῦνης, γνωστὸν εἰς τὴν διεθνῆ ἐπιστήμην, τοῦτο ἀποτελεῖ ἓν ἐκ τῶν σημαντικωτέρων ἐπιτευγμάτων τοῦ Κτενᾶ. Ἄνευ ὑπερβολῆς, τὸ Ἐργαστήριον τοῦ Κτενᾶ ὑπῆρξε σταθμὸς διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Γεωλογίας εἰς τὴν Ἑλλάδα, καὶ πρόχειρος περὶ τούτου ἀπόδειξις ἔστω τὸ γεγονὸς, ὅτι μέχρι πρό τινας σχεδὸν ὅλοι οἱ καθηγηταὶ Ἀνωτάτης Ἐκπαιδεύσεως τῶν διαφόρων κλάδων τῶν γεωλογικῶν ἐπιστημῶν, ὡς ἐπίσης καὶ τὰ πρῶτα στελέχη τοῦ Ἰνστιτούτου Γεωλογίας καὶ Ἐρευνῶν Ὑπεδάφους, καὶ ἄλλοι ἐξέχοντες Ἕλληνες γεωλόγοι ὑπῆρξαν παλαιοὶ μαθηταί, καὶ ἐκ τούτων οἱ πλείστοι συνεργάται τοῦ Κτενᾶ.

Τῷ 1926 ἐξελέγη, ἐκ τῶν πρώτων, μέλος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ἥτις τοῦ ἀνέθεσε τὴν Γραμματείαν τῶν Δημοσιευμάτων αὐτῆς, θέσιν τὴν ὁποίαν μὲ ζήλον ἐκράτησε μέχρι τῶν παραμονῶν τοῦ θανάτου του. Τὸ νέον του ἀξίωμα τοῦ παρέσχε δυνατότητα νὰ συνεχίσῃ ἐντονώτερον τὴν προσπάθειάν του. Ἡ προσοχὴ του εἶχεν ἤδη ἀπὸ προηγουμένως στραφῆ πρὸς ἐκεῖνα τὰ σημεῖα τῆς ἑλληνικῆς γῆς, τὰ ὁποῖα παρουσίαζον τὸ μεγαλύτερον ἐνδιαφέρον διὰ τὴν γενικὴν σύνθεσιν τῆς ἱστορίας τῆς ἐξελιξέως τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν. Ἀκάματος καὶ ἐνθουσιώδης, διέτρεξε σπιθαμὴν πρὸς σπιθαμὴν τὴν ἑλληνικὴν γῆν, κυρίως τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου. Μεταξὺ τῶν σπουδαιότερων πορισμάτων τῆς ἐρεῦνης του εἶναι: Ἡ ἐξακρίβωσις τῆς νεοκρητικῆς ἡλικίας τῶν ἀσβεστολιθικῶν τραπεζῶν τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν. Ἡ ἀνακάλυψις εἰς τὴν Χίον τῆς Δεβονίου διαπλάσεως, ἡ ὁποία περικλείει τὸν μέχρι τελευταίας γνωστὸν ἀρχαιότερον παλαιοντολογικὸν κόσμον τῆς προπολεμικῆς Ἑλλάδος. Ἡ ἀνακάλυψις τοῦ Παλαιοζωϊκοῦ εἰς τὴν Λακωνίαν. Εἰς τὰ Ψαρὰ ὑπεστήριξεν ὅτι ἀνεῦρε τὸν τεκτονικὸν σύνδεσμον τῶν ἐρκυνίων πτυχῶν τῶν ἐντεῦθεν τοῦ Αἰγαίου πρὸς τὰς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἡ ἐρευνά του αὐτῆ τὸν ἔφερε καὶ εἰς τὴν ἐναντι μικρασιαστικὴν ἀκτὴν, ὅπου ἐμελέτησε, διαρκούσης τῆς ἐκεῖ ἑλληνικῆς παρουσίας, τὴν χερσόνησον τῆς Ἐρυθραίας. Ἐμελέτησε τὰς ἐπωθήσεις εἰς Πελοπόννησον.

Τῷ 1925 ἡ ἔκρηξις τοῦ ἠφαιστείου τῆς Σαντορίνης ἀπασχολεῖ τὸν ἀκάματον ἐπιστήμονα. Τὴν παρηκολούθησε καθ' ὅλην τὴν διάρκειάν της εἰς ὅλας τὰς φάσεις, ἀνέλυσε πετρολογικῶς τὰ ἀναβλόσαντα ὑλικά καὶ ἐξέθηκε τὰ πορίσματα τῆς ἐρεῦνης του εἰς σειρὰν δημοσιευμάτων ἀποτελούντων ἓν τῷ συνόλῳ των πλήρη καὶ ὀλοκληρωτικὴν μελέτην τοῦ φαινομένου. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ τοῦ ἔδωκεν ἀφορμὴν, ἐπανερχόμενος εἰς παλαιὰς του πετρολογικὰς ἐρεῦνας, νὰ ἀρχίσῃ συστηματικῶς τὴν μελέτην τῶν νεογενῶν καὶ τεταρτογενῶν λαβῶν τοῦ Αἰγαίου. Πρὸς τὸν

σκοπὸν αὐτὸν ἠρευνήθησαν τὰ μέχρι τότε γνωστὰ ἠφαιστειακὰ κέντρα (ὑπὸ τοῦ ἰδίου καὶ ὑπὸ τῶν συνεργατῶν μαθητῶν του) μορφολογικῶς καὶ πετρολογικῶς καὶ ἐξητάσθη ἡ γεωλογικὴ σύστασις νησίδων τινῶν τοῦ Αἰγαίου, ἡ ὁποία παρέμενεν ἕως τότε ἄγνωστος. Κατὰ τὰς ἐρεῦνας ἀνευρέθησαν τρία νέα ἄγνωστα ἕως τότε ἠφαιστειακὰ κέντρα. Τὰς προσπάθειάς του αὐτὰς τιμῶν ὁ ἠφαιστειολογικὸς Ὅμιλος τῆς Διεθνoῦς Γεωδαιτικῆς Ἐνώσεως τὸν ἐξέλεξε πρόεδρον αὐτοῦ εἰς τὸ συνέδριον τῆς Λισσαβῶνος κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1933. Ἄλλὰ καὶ εἰς διάφορα διεθνή γεωλογικὰ συνέδρια, εἰς τὰ ὁποῖα συμμετεῖχεν, ἡ φυσιογνωμία τοῦ Κτενᾶ προεβάλλετο καὶ εἰς αὐτὸν ἐδίδετο σημαίνουσα θέσις εἰς τὰς διαφόρους διεθνεῖς ἐπιστημονικὰς ἐπιτροπὰς.

Ἡ ὡς ἄνω συστηματικὴ γεωχημικὴ ἐργασία τῶν λαβῶν τοῦ Αἰγαίου τὸν ἤγαγεν εἰς ἐνδιαφέρουσαν γεωλογικὴν σύνθεσιν, ὅσον ἀφορᾷ τὴν κατανομὴν τῶν διαφόρων τύπων μαγμάτων ἐν σχέσει πρὸς τὴν τεκτονικὴν ἱστορίαν τῆς περιοχῆς, εἰς τὴν ὁποίαν συνέβησαν αἱ ἐκρήξεις. Ἡ πλήρης μελέτη ὑπὸ τὸν τίτλον *Contribution à l'étude des laves tertiaires et quaternaires de la Mer Egée*, ἣτις εὑρίσκετο ὑπὸ ἐκτύπωσιν, παρέμεινεν ἡμιτελής διακοπεῖσα μετὰ τὸν θάνατόν του. Ἐπίσης κατὰ τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του ἐπελήφθη ἐντατικῶς τῆς γεωλογικῆς ἀναλυτικῆς μελέτης τῆς νήσου Ἰκαρίας μετὰ ἀπώτερον στόχον νὰ στηριχθῇ ἐπ' αὐτῆς εἰς τὴν ἐπίλυσιν τοῦ προβλήματος συνδέσεως τῶν κρυσταλλοσχιστωδῶν μαζῶν Κυκλάδων καὶ Λυδοκαρίας (Μεντερές). Ὁ ἴδιος εἶχε τότε ἀνακοινῶσαι προφορικῶς εἰς τὴν Ἀκαδημίαν τὰ πρῶτα πορίσματα, ἀλλὰ δὲν ἐπροχώρησεν εἰς τὴν δημοσίευσιν. Ἀργότερον, κατὰ τὸ 1969, ἡ ἡμιτελής αὐτῆ ἐργασία περὶ Ἰκαρίας, ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Κτενᾶ ὡς συγγραφέως, ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ Κρατικοῦ Ἰνστιτούτου Γεωλογίας καὶ Ἐρευνῶν Ὑπεδάφους. Τὴν σύνταξιν τῆς μελέτης αὐτῆς ἐπετέλεσεν ὁ Καθηγητῆς Γ. Μαρῖνος, παλαιὸς βοηθὸς καὶ συνεργάτης, ἐκ τῶν καταλοίπων χειρογράφων τοῦ Κτενᾶ, κατόπιν προσθέτων ἐπιτοπίων ἐρευνῶν καὶ ἐπαληθεύσεων.

Τὰς ἐργασίας τοῦ Κτενᾶ χαρακτηρίζει τὸ βάθος καὶ τὸ ἐμπεριστατωμένον τῆς ἐρεῦνης, ἡ καθωρισμένη μεθοδολογία, ἡ παραδειγματικὴ τάξις, ἡ σαφήνεια καὶ ἡ διαύγεια τῆς διατυπώσεως τῶν περιγραφῶν καὶ τῶν σκέψεων καί, ὑπεράνω ὅλων, ἡ ἐπιστημονικὴ εὐσυνειδησία.

Ἀπὸ τοῦ Κτενᾶ καὶ κατόπιν αἱ Γεωλογικαὶ Ἐπιστῆμαι ἀναπτύσσονται ἀλματωδῶς καὶ πολυπλεύρως εἰς τὴν Χώραν μας. Τὸ ὄνειρόν του νὰ συγκροτηθῇ καὶ νὰ λειτουργήσῃ μία πλήρης Κρατικὴ Γεωλογικὴ Ὑπηρεσία ἤδη ἐπραγματοποιήθη ἐπιτυχῶς. Βασικαὶ ἐπιστημονικαὶ ἔννοιαι καὶ ἀντιλήψεις ἤλλαξαν καὶ ἡ τεχνικὴ τῆς ἐρεῦνης εἰς πολλοὺς τομεῖς ἐξειλίχθη ἀπιθάνως. Παρὰ ταῦτα, σχεδὸν εἰς πᾶσαν ὀρθολογικῶς συντεταγμένην γεωλογικὴν καὶ συναφῆ μελέτην, ὑπὸ Ἕλληνας ἢ ἄλλοδαποῦ ἐρευνητοῦ, ἐπὶ τῶν γεωλογικῶν θεμάτων τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου, τὸ ὄνομα τοῦ Κτενᾶ συνυπάρχει καὶ ἀκόμη, ὅταν αὐτὸ δὲν ἀναγράφεται, διαφαίνεται ἡ σκέψις του καὶ ἡ διαύγεια τῆς ὀξείας τοῦ Κτενᾶ κρίσεως.

Μερικά μόνον παραδείγματα:

— Ὁ Κτενᾶς διέγνωσεν, ὅτι τὰ σιδηρομεταλλεύματα μὲ νικέλιον τῆς Λοκρίδος γενετικῶς ἀνήκουν εἰς τὴν ὁμάδα τῶν λατεριτικῶν ἰζημάτων καὶ ὄχι εἰς τὰ ὠλιθικά σιδηρομεταλλεύματα δυτικοευρωπαϊκοῦ τύπου, ὅπως μέχρι τότε περιεγράφοντο. Ἡ διάγνωσις αὐτῆ τοῦ Κτενᾶ — ἐπιβεβαιωθεῖσα κατόπιν πλήρως — ὑπῆρξεν ὁ στρωματογραφικὸς κανὼν διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ ὁποῖου νέα κοιτάσματα σιδηρομεταλλευμάτων τοῦ τύπου αὐτοῦ ἐπεσημάνθησαν εἰς τὴν ἀνατολικὴν Κεντρικὴν Ἑλλάδα.

— Ἡ μελέτη τῆς μεταλλογενέσεως εἰς τὴν νῆσον Σέριφον ὠδήγησε τὸν Κτενᾶν εἰς τὴν πρόβλεψιν ὅτι καὶ εἰς τὸ Λαύριον θὰ ὑφίστανται κοιτάσματα μαγνητίτου εἰς τὸ ὑπέδαφος, γεγονός ἐπιβεβαιωθὲν ἤδη ἐκ τῶν μεταγενεστέρως γενομένων μελετῶν καὶ βαθειῶν γεωτρήσεων.

— Ἡ μελέτη τῆς γεωλογικῆς δομῆς τῆς Πελοποννήσου τὸν ἔφερεν εἰς τὴν ἐφαρμογὴν, μεταξὺ τῶν πρώτων, τῆς τότε πρωτοποριακῆς θεωρίας τῶν ἐπωθήσεων καὶ τῶν τεκτονικῶν καλυμμάτων, ἐρμηνείαν ἀρκετὰ τολμηρὰν τότε διὰ τὴν Ἑλλάδα μὲ τὴν ὑφισταμένην συντηρητικὴν γεωλογικὴν νοοτροπίαν.

— Προκειμένου περὶ τῆς ἀλκαλικότητος τῶν λαβῶν τῶν μεταλλικῆς ἡλικίας ἠφαιστειῶν τοῦ Αἰγαίου ἢ ἐρμηνεία τοῦ Κτενᾶ ἦτο ὅτι αἱ λάβαι κατὰ τὴν ἀνοδὸν τῶν ἐκ τοῦ βάθους προσέλαβον ἀλκάλια — νάτριον πρωτίτως — ἐκ τῶν νατριούχων ὀρυκτῶν τῶν μεταμορφωμένων πετρωμάτων τῆς Κυκλαδικῆς Μάζης. Ἡ ὑπόθεσις αὐτῆ — συζητήσιμος ἐκ πρώτης ὄψεως — παρουσιάζεται σήμερον ὑπὸ ἄλλην μορφήν, στηριζομένη ἐπὶ τῶν νεωτάτων γεωφυσικῶν καὶ γεωτεκτονικῶν ἀντιλήψεων ἐπὶ τῆς μακροδομῆς τοῦ χώρου τοῦ Αἰγαίου. Αἱ σύγχρονοι γεωθερμικαί, σεισμολογικαί, βαρυτομετρικαὶ καὶ ἄλλαι μετρήσεις, συνηγοροῦσαι ὅτι ὁ ἠπειρωτικὸς φλοιὸς τῆς γῆς ὑπὸ τὸ Αἰγαίον, εἴτε βυθίζεται ὑπὸ μορφήν πλάκων ἐντὸς τοῦ μανδύου τῆς γῆς, εἴτε ὅτι ἀνυψοῦται καὶ λεπτύνεται ὑπὸ τῆς ὑψουμένης ἀσθενοσφαίρας, ἢ οὕτως ἢ ἄλλως, συνηγοροῦν ὅτι τὰ παλαιὰ κρυσταλλικά πετρώματα συγχωνεύονται ἐντὸς τοῦ θερμότερου ὑποβάθρου πρὸς δημιουργίαν ἀλκαλικωτέρων τηγμάτων· κάτι ποῦ μὲ ἄλλα λόγια διετύπωσεν ὁ Κτενᾶς.

— Οἱ γρανίται τῶν Κυκλάδων, κατὰ τὸν Κτενᾶν, εἶναι ἑτερόκλητοι κατὰ τὴν ἡλικίαν διεισόδσεως καὶ τεκτονικῆς τοποθετήσεως. Διὰ τὴν νῆσον Ἰκαρίαν, εἰδικώτερον, διακρίνει δύο διαφόρους γρανίτας· τὸν παλαιότερον γνευσιογρανίτην τῆς δυτικῆς νήσου καὶ τὸν νεώτερον γρανίτην τοῦ Ξυλοσύρτη τῆς ΝΑ πλευρᾶς τῆς Ἰκαρίας. Ἡ διάκρισις ἐγίνε τότε βάσει μόνον γεωλογικῶν καὶ πετρολογικῶν κριτηρίων. Πράγματι, αἱ πρόσφατοι ἐργαστηριακαὶ ραδιοϊσοτοπικαὶ μέθοδοι χρονολογήσεων ἔδειξαν ὅτι ὁ γρανίτης τοῦ Ξυλοσύρτη Ἰκαρίας ἀνήκει εἰς φάσιν μεταλλικὴν, ἡλικίας ἀνόδου 7-10 ἑκατομμύρια ἔτη (Altherr κ.ἄ.).

Περιττεύουν, προφανῶς, περισσότερα παραδείγματα.

Ἄλλὰ καὶ ὡς πανεπιστημιακὸς διδάσκαλος ὑπῆρξεν ἐξάιρετος. Τὸ μάθημά του ἦτο ἀπολύτως προγραμματισμένον. Οἱ μαθηταὶ του εἶδρον ἐν τῷ προσώπῳ

του διδάσκαλον ειλικρινῆ και ἀφωσιωμένον με πατρικὸν ἐνδιαφέρον διὰ τὴν κατάρτισίν των. Αἱ παραδόσεις του ἦσαν ζωντανὴ ἀπεικόνισις τῆς προσωπικότητός του, γεμᾶται ἀπὸ τὴν ζωὴν ποὺ ἐνέπνεε τὴν ἐπιστημονικὴν του δρᾶσιν, μεθοδικαὶ και διαυγεῖς ὅπως ἡ διάνοια ἀπὸ τὴν ὁποῖαν ἐπήγαζον. Εἰς τὴν ψυχὴν τῶν ἀκροατῶν του — γράφει ὁ καθηγητῆς μαθητῆς του Π. ΚΟΚΚΟΡΟΣ — ἀπετυπώθη διὰ βίου ἀνεξάλειπτος ἡ ἐπιβλητικὴ μορφή τοῦ προσφιλοῦς διδασκάλου.

Τέλος, ὡς ἄνθρωπος, ὁ Κτενᾶς προβάλλει ὡς φωτεινὸν παράδειγμα. Ἡ μεγάλη ἀρετὴ του ἦτο ἡ εὐθύτης και τὸ ἀκέραιον τοῦ χαρακτήρος του. Τὰς σχέσεις του πρὸς τρίτους ἐρρῦθμιζον ἠθικαὶ ἀρχαὶ τὰς ὁποῖας ἐτήρει ἀπαρεγκλίτως και υπερῆσπιζε με παρρησίαν πρὸς πᾶσαν κατεῦθυσιν, ἀνεπηρέαστος ἀπὸ πρόσωπα, δεσμοὺς και συμφέροντα. Και πρᾶγμα ποὺ δὲν θὰ ἀνέμενε κανεὶς, κάτω ἀπὸ τὸν ἀλύγιστον αὐτὸν χαρακτήρα ἐκρύπτετο ψυχὴ ἐκλεπτυσμένη και συναισθηματικὴ.

Ἡ ἄκαμπτος χαρακτήρ τοῦ Κτενᾶ, ἡ ἄκρα τυπικότης τῆς συμπεριφορᾶς του και ὁ ἐρημιτικὸς ἀτομικὸς του βίος ἐδημιουργοῦσαν ἐνίοτε εἰς πολλοὺς μίαν πρῶτην ἀπατηλὴν δυσάρεστον ἐντύπωσιν, ὅτι ὁ Κτενᾶς ἦτο εἴρων, ὑπερόπτης, αὐταρχικὸς, ἀκοινωνητος μέχρι βαθμοῦ ἀφιλίας, ἀλλὰ και σατράπης τῆς ἐπιστήμης του διὰ τὸν τόπον μας. Πλάνη μεγάλη: ὅσοι τὸν ἐπλησίασαν και εἰργάσθησαν στενὰ μαζί του ἀνεκάλυπτον τὸν ἀδαμάντινον χαρακτήρα του και τὴν ἠθικὴν ὑποδομὴν τῆς ψυχοσυνθέσεώς του. Πρὸ παντὸς τὸν ἐγνώρισαν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον οἱ ὑφιστάμενοι, μαθηταὶ του και συνεργάται του. Ὁ ἴδιος, κλειστός, τοὺς ἐκράτει ὄλους εἰς ἀπόστασιν πάντοτε, και ὡς πρὸς αὐτὸ συνέτεινεν ἴσως τὸ γεγονός ὅτι αὐτὸς οὐδέποτε εἰργάσθη ὡς ὑφιστάμενος ὑπάλληλος, ἀλλὰ συνεχῶς τὸ στοργικὸν του μάτι τοὺς παρηκολούθει ἄγρυπνον και εἰς τὰς ἀποφασιστικὰς στιγμὰς τῆς ζωῆς των ὁ προϊστάμενός των ἦτο και συμπαραστάτης των.

Ἄλλὰ ποία πρόσθετος μαρτυρία περὶ τῆς ὑψηλῆς προσωπικότητος και τῆς ἐπιτυχίας τοῦ ἔργου τοῦ Κτενᾶ ὡς διδασκάλου και ἐρευνητοῦ χρειάζεται ὅταν ὅσοι ἐσχετίσθησαν με τὸν Κτενᾶν — μαθηταὶ του, συνεργάται και ἀντίπαλοί του ἀκόμη — ἀπεκαλύφθησαν και ἀποκαλύπτονται πρὸ τοῦ ὀνόματός του!

Ὅταν ἡ ὀλότης, σχεδόν, τῶν γεωλόγων τῆς παλαιότερας γενεᾶς ἀπὸ τὴν διδασκαλίαν και τὸ ὑπόδειγμα Κτενᾶ ἀθήθησαν, πρωτίστως, πρὸς τὰς γεωεπιστήμας! Τὴν δημιουργίαν «ἐπιστημονικοῦ φωτῶριου» ὁ Κτενᾶς τὴν ἐγνώριζε με ἔργα ἀντὶ με φιλολογίαν.

Και σήμερον ὁ Κτενᾶς συνεχίζει μετὰ τὸν θάνατόν του τὸ προωθητικὸν διὰ τὴν Ἐπιστήμην ἔργον του κατὰ τρόπον ἄμεσον. Ἡ βιβλιοθήκη του ἐδωρήθη εἰς τὸ Πανεπιστήμιον, εἰς τὸ Ἐργαστήριον ποὺ τόσον ἠγάπησε, και ἡ περιουσία του εἰς τὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν, ἵνα ἐκ τῶν προσόδων αὐτῆς ἀποστέλλωνται εἰς τὸ ἐξωτερικὸν νέοι ἐπιστήμονες πρὸς ἐξειδίκευσιν εἰς τὰς γεωλογικὰς ἐπιστήμας και ἀπονέμονται βραβεῖα εἰς πρωτοτύπους μελέτας.

Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπιστήμη εἰς τὸ Πάνθεον αὐτῆς ὀλίγας μορφὰς θὰ ἔχη νὰ ἐπιδείξῃ ὡς τὴν τοῦ ΚΤΕΝΑ τοῦ τόσον ἄρμονικὰ συνδυάζοντος τὸν ἐπιστήμονα καὶ διδάσκαλον μὲ τὸν ἄνθρωπον.*

---

* Περὶ τῆς ζωῆς καὶ τοῦ ἔργου τοῦ ΚΤΕΝΑ ἐδημοσιεύθησαν ἐκτενέστεραι ἢ συντομώτεραι περιγραφαὶ εἰς τὰ «Ἀρχεῖα Φαρμακευτικῆς» (1935), εἰς τὸ «Δελτίον Φυσικῶν Ἐπιστημῶν» (1935, ὑπὸ Π. Κοκκόρου), εἰς τὰ «Annales Géologiques des Pays Helléniques» (τόμος 1, ὑπὸ Μ. Μαραβέλακη), εἰς τὰς «Γεωλογικὰς καὶ Γεωφυσικὰς Μελέτας» τοῦ Ἰνστιτούτου Γεωλογίας καὶ Ἑρευνῶν Ὑπεδάφους (τόμος 13, ἀρ. 2, σελ. 59, ὑπὸ Γ. Μαρίνου), εἰς τὰ «Χημικὰ Χρονικά» (1973, σελ. 135, ὑπὸ Ι. Κανδήλη), εἰς τὴν Πραγματεῖαν «Οἱ θεμελιωταὶ τῶν Φυσικῶν Ἐπιστημῶν στὴ Νεώτερη Ἑλλάδα καὶ ἡ ἐποχὴ τους» (Ἀθήνα 1976, σελ. 101, ὑπὸ Ι. Κανδήλη), εἰς εἰδικὸν τόμον τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν περὶ ἐκλειψάντων ἀκαδημαϊκῶν, ὡς ἐπίσης καὶ εἰς διάφορα Λεξικά καὶ Ἐγκυκλοπαιδεῖας. Ἐξ αὐτῶν, κατὰ τὴν σύνταξιν τῆς παρούσης, οὐσιαστικῶς χρήσιμος ὑπῆρξεν ἡ κατὰ καθηγητὴν κ. Π. Κόκκορον βιογραφία τοῦ Κτενᾶ. Γ. Μ.

Η ΧΑΙΡΕΤΙΣΤΗΡΙΟΣ ΟΜΙΛΙΑ
του Δρος ΜΙΧΑΗΛ ΔΕΡΜΙΤΖΑΚΗ

Ἐπιμελητοῦ Ἐργαστηρίου Γεωλογίας καὶ Παλαιοντολογίας
Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

Κύριε Πρόεδρε, Κύριοι Καθηγηταί, Κυρίαί καὶ Κύριοι,

Ἀπὸ τὸ βῆμα αὐτὸ αἰσθάνομαι τὴν ὑποχρέωση νὰ εὐχαριστήσω τοὺς ὄργανωτὰς τῆς ἀποβινῆς συγκεντρώσεως καὶ τὴν Ἑλληνικὴ Γεωλογικὴ Ἑταιρεία γιὰ τὸ μὴ ἐγκαταλείψω τὴν τιμὴ νὰ μὴ δώσουν τὴν εὐκαιρίαν νὰ ὑπογραμμίσω ἐκ μέρους τῶν νέων γεωλόγων μὲ συντομία καὶ μὲ ἀδρές γραμμὲς τὴν ἀκτινοβολίαν τοῦ ἔργου τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ καὶ Καθηγητοῦ Κων. Κτενᾶ.

Δὲν εὐτυχίσαμε βεβαίως ἐμεῖς οἱ νέοι ν' ἀκούσωμε τὴν πνευματικὴν μυσταγωγίαν τοῦ Κ. Κτενᾶ, ἀλλὰ φανήκαμε τυχεροὶ ὡς πρὸς τὸ ὅτι ἐλάβαμε τὰ φῶτα τῆς Ἐπιστήμης ἀπὸ τοὺς μαθητὰς του. Ἔτσι εἴχαμε τὴν εὐκαιρίαν νὰ διαπιστώσωμε τὴν ἐπίδρασιν τοῦ διδασκάλου στοὺς μαθητὰς του καὶ κατ' ἀκολουθίαν τὴν πρόοδον τῆς ἑλληνικῆς γεωλογικῆς ἐπιστήμης στοὺς τομεῖς στοὺς ὁποίους εἶχεν ἐργασθῆ ὁ Κων. Κτενᾶς.

Δὲν θὰ ἀναφερθῶ στὰ περὶ τῆς ζωῆς καὶ τοῦ ἔργου καθὼς καὶ τὴν προσωπικότητα τοῦ ἀειμνήστου ἀκαδημαϊκοῦ, καθ' ὅσον αὐτὰ ἀνέπτυξαν ἀναλυτικὰ οἱ προηγουμένοι ὁμιληταί. Ἀλλὰ στὴν παρούσα σύντομὴ ὁμιλία μου θὰ ἀναφερθῶ στὴν ἐπίδρασιν ποὺ ἄσκησε τὸ ἔργο τοῦ Κων. Κτενᾶ στὴν ἀνάπτυξιν τῶν γεωλογικῶν ἐπιστημῶν στὴ χώρα μας. Ἡ διορατικότης καὶ ἡ συστηματικότης τῆς ἔρευνάς του διαφαίνεται σὲ ὅλας τὰς ἐργασίας του.

Ὅταν ἐμεῖς οἱ νέοι διαβάζωμε τὴν δημοσίευσίν του, τοῦ ἔτους 1920, περὶ τῆς ἰδρύσεως τῆς Γεωλογικῆς Ὑπηρεσίας στὴν Ἑλλάδα, μᾶς ἐντυπωσιάζει τὸ γεγονός ὅτι ἀπὸ τότε εἶχε προδιαγράψει τὴν συστηματικὴν ἔρευνα καὶ τὰ προβλήματα τῆς γεωλογίας τῆς Ἑλλάδος σὲ ὅλους τοὺς κλάδους καὶ μὲ ὅλας τὰς πρακτικὰς τῶν ἐφαρμογῶν.

Ἔτσι, ὅπως τὸν γνωρίζομε ἀπὸ τὴν μελέτη τῶν ἔργων του, μποροῦμε ἀπερίφραστα νὰ ποῦμε ὅτι ἀνήκει στοὺς πρωτοπόρους τῆς γεωλογικῆς ἐπιστήμης. Ὅπως δὲ σὲ κάθε ἐπιστῆμιν ὑπάρχει καὶ ἡ κλασσικὴ ἐποχὴ τῆς ἡ ἡ περιόδου κατὰ τὴν ὁποία ἐδημοσιεύθησαν κλασσικαὶ ἐργασίαι, ἔτσι μποροῦμε νὰ ποῦμε, ὅτι τὸ ἔργο τοῦ Κ. Κτενᾶ ἀποτελεῖ τὴν βάση τῆς κλασσικῆς γεωλογίας τῆς Ἑλλάδος.

Ἀλλὰ ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω, στὴν ἱστορίαν τῶν Γεωλογικῶν Ἐπιστημῶν τῆς Ἑλλάδος ἡ φυσιογνωμία του κατέχει μίαν ξεχωριστὴν καὶ σημαντικὴν θέσιν μεταξὺ τῶν λοιπῶν θεμελιωτῶν τῆς Γεωλογίας, διότι, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ πολυσχιδὲς ἐπιστημονικὸν τοῦ ἔργου, ὁ Κων. Κτενᾶς ἰδρύσει, τρόπον τινά, μίαν δικήν του σχολὴν ἀπὸ τὸν κύκλον τῶν μαθητῶν του, τοὺς ὁποίους ἐβοήθησε καὶ μὲ τοὺς ὁποίους συνεργάσθηκε μὲ ἀντικειμενικὸν σκοπὸν τὴν φυσιογραφικὴν ἔρευναν τῆς ἑλληνικῆς γῆς.

Ἀποτέλεσμα τῶν ὀρθῶν βάσεων καὶ κατευθύνσεων τοῦ Κων. Κτενᾶ, πρὸς

τοὺς μαθητάς του, ἦταν νὰ γίνουν αὐτοὶ ἀκούραστοι σκαπανεῖς τῆς γεωλογικῆς ἐπιστήμης, νὰ ἀνοιχθῆ ὁ δρόμος τῆς γνώσεως τῆς Ἑλληνικῆς γῆς καὶ νὰ καταστῆ εὐχερέστατη ἡ πορεία τῆς Ἑλλάδος στὴν περιοχὴ τῆς ἔρευνας καὶ στὴν ἀνάπτυξη τῆς οἰκονομίας της, στὴν ὁποία τόσον συμβάλλουν αἱ γεωλογικαὶ ἐπιστῆμαι.

Ἡ ἀκτινοβολία τοῦ Κων. Κτενᾶ στοὺς μαθητάς του, τοὺς βοήθησε νὰ ἀγωνισθοῦν καὶ νὰ ἐπιτύχουν νὰ μὴ μείνουν οἱ θησαυροὶ τῆς ἑλληνικῆς ὑπαίθρου καὶ τοῦ ὑπεδάφους ἀχρησιμοποίητοι, ἄγονοι καὶ ἀνεκμετάλλευτοι καὶ νὰ ξεκινήσουν πνευματικὰ καὶ ἠθικὰ γυμνασμένοι στὴν διαπαιδαγώγηση τῶν ἑκατοντάδων Ἑλλήνων νέων Γεωλόγων.

᾽Ωπλισμένους, λοιπόν, μὲ γερὰ ἐφόδια κατέλιπε ὁ Κων. Κτενᾶς, παρὰ τὸν πρόωρο θάνατό του, τοὺς μαθητάς του, οἱ ὁποῖοι μὲ τὴν σειρά τους ἄλλος λιγώτερο καὶ ἄλλος περισσότερο ἀνέβηκαν τὶς βαθμίδες τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἐπιστήμης, πολλοὶ δὲ ἀπὸ αὐτοὺς διατέλεσαν καὶ διατελοῦν καθηγηταὶ ἀνωτάτων ἐκπαιδευτικῶν ἰδρυμάτων, ὡς οἱ Μάξιμος Μαραβελάκης, Μάξιμος Μητσόπουλος, Ἰωάννης Τρικαλλινός, Γεώργιος Βορεάδης, Πέτρος Κόκκορος, Ἰωάννης Παπασταματίου, Ἄγγελος Γαλανόπουλος, Παναγιώτης Ψαριανός, Γεώργιος Μαρίνος, Ἡλίας Παρασκευαΐδης, Κυριακούλης Ζάχος καὶ ἄλλοι.

Ἡ προσωπικότης τῶν μαθητῶν τοῦ Κων. Κτενᾶ ἀκτινοβολεῖ ὅλας τὰς ἀρετάς του καὶ δείχνει ὅτι αὐτοὶ ἐπηρεάσθησαν ἀπὸ τὴν δυνατὴ κρίση καὶ τὴν φωτεινὴ ψυχὴ του. Ὁ ἀείμνηστος ἀκαδημαϊκὸς θὰ παραμείνῃ μία σπάνια καὶ ἐξαιρετικὴ μορφή, μὲ βαθεῖα ἐπίδραση καὶ μακρόχρονη ἀκτινοβολία πάνω στοὺς σύγχρονους καὶ μεταγενέστερους Ἑλλήνες καὶ ξένους μελετητὲς καὶ ἐρευνητὲς τῶν γεωλογικῶν ἐπιστημῶν.

Ἄλλὰ καὶ μετὰ θάνατον ὁ Κων. Κτενᾶς ὑπάρχει σὰν φωτεινὸς ὁδηγὸς καὶ συμπαραστάτης τῶν νέων γεωλόγων. Τὸ κληροδότημα Κων. Κτενᾶ, τὸ ὁποῖο ἄφησε στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, ἐνισχύει τοὺς νέους ἀριστούχους γεωλόγους μὲ οἰκονομικὰ ἐφόδια ὥστε νὰ μεταβαίνουν στὴν ἀλλοδαπὴ γιὰ περαιτέρω ἐξειδίκευση στοὺς καθημερινῶς καὶ ἀλματωδῶς ἀναπτυσσόμενους κλάδους τῆς γεωλογίας.

Ἔτσι ἡ ἐπιθυμία τοῦ Κων. Κτενᾶ γιὰ μία ἀξέανόμενη πρόοδο τῆς Ἑλληνικῆς Γεωλογικῆς ἐπιστήμης καὶ γιὰ συμμετοχὴ τῶν Ἑλλήνων Γεωλόγων στὰ τελευταῖα ἐπιτεύγματα τῆς γεωλογίας στὸν διεθνεῖς πνευματικὸ στίβο ἐκπληροῦται καὶ μετὰ θάνατον, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, χάρις καὶ στοὺς ὑποτρόφους τοῦ κληροδοτήματός του.

Τελειώνοντας θὰ ἤθελα νὰ ἐκφράσω τὰς νοεράς εὐχαριστίας ὄλων τῶν νέων ἐπιστημόνων πρὸς τὸν ἀκούραστον καὶ φωτεινὸν σκαπανέα τῆς γεωλογίας, τὸν Κων. Κτενᾶ, καὶ νὰ διατυπώσω τὴν διαβεβαίωση πρὸς αὐτὸν καὶ πρὸς τοὺς διδασκάλους μας καὶ μαθητάς του, ὅτι θὰ προσπαθῆσωμε νὰ φανοῦμε ἄξιοι τῆς κληρονομίας τὴν ὁποίαν μᾶς ἄφησε ὁ σεμνός, ὁ ἀπείριτος, ὁ ἀθόρυβος διδάσκαλος, ὥστε νὰ μπορέσωμε νὰ συλλάβωμε τὶς κινητήριες μορφωτικὲς δυνάμεις τῶν νέων φοιτητῶν μας καὶ νὰ πλησιάσωμε τὴν καθαρὴ καὶ ἀστείρευτη πηγὴ ἀπ' ὅπου θὰ πηγᾶσῃ ἡ ἐθνικὴ μας ἐξύψωση καὶ δημιουργία.

Ἐκδρομὴ φοιτητικὴ ἐπὶ τῆς Πάρνηθας τῆς 23ης Μαρτίου 1920. Παρὰ τὴν Ἁγίαν Τριάδα κατὰ τὴν ἀνάπαυσι μετὰ τὸ φαγητό. Ἐκ ἀριστερῶν: οἱ τρεῖς τότε φοιτήτριες τῶν Φυσικῶν Ἑλλη Γκιταράκου, Ἑμμα Πιτσιλῆ (κατόπισιν Κυρία Ἀχιλ. Φρειδερίκου), Μαρία Τσαλικὴ (κατόπισιν Κυρία Νικ. Σίδερη). Συνέχεια: Καθηγητὴς Κ. Κτενάς, Ἀχιλλεὺς Φρειδερίκος (Δ/τῆς Πρακτικοῦ Λυκείου Ἀθηνῶν), Χρ. Γαρδίκας Ἐπιμελητὴς τοῦ Ὀρυκτολογικοῦ καὶ Διον. Μουστάκας βοηθὸς τοῦ Ὀρυκτολογικοῦ (Φωτογραφία Ι. Κανδήλης).

Ἐκδρομὴ φοιτητικὴ τῆς 23ης Μαρτίου 1920. Στὸ σιδηροδρομικὸ σταθμὸ τῶν Κιούρκων. Ἐκ ἀριστερῶν καθήμενοι: Μαρία Τσαλικὴ, Ἑμμα Πιτσιλῆ, Ἀχιλ. Φρειδερίκος, Καθηγητὴς Κ. Κτενάς καὶ Χρ. Γαρδίκας. Ὀρθοί: Ἰω. Κανδήλης καὶ Διον. Μουστάκας (Φωτογραφία Ι. Κανδήλης).

Στή σκάλα του πλοίου κατά τή φοιτητική έκδρομή στα Μέθανα του Μαΐου 1920. Ἐπὸ κάτω πρὸς τὰ ἐπάνω: Καθηγητὴς Κ. Κτενάς, Ι. Κανδῆλης βοηθός, Διον. Μουστάκας βοηθός καὶ Χρ. Γαρδίκας ἐπιμελητὴς τοῦ Ὀρυκτολογικοῦ Ἐργαστηρίου (Φωτογραφία Ι. Κανδῆλη).

Στὸ παλαιὸ ἠφαιστειο τῶν Μεθάνων τὴν 23η Μαΐου 1920. Μέσα στὸν κρατῆρα τῆς ἐκρήξεως τοῦ 240 π.Χ. Στὸ ἄκρο δεξιὸ διακρίνονται : Καθηγητὴς Κ. Κτενάς, Χρ. Γαρδίκας, Μαξ. Μητσόπουλος (Φωτογραφία Ι. Κανδῆλη).

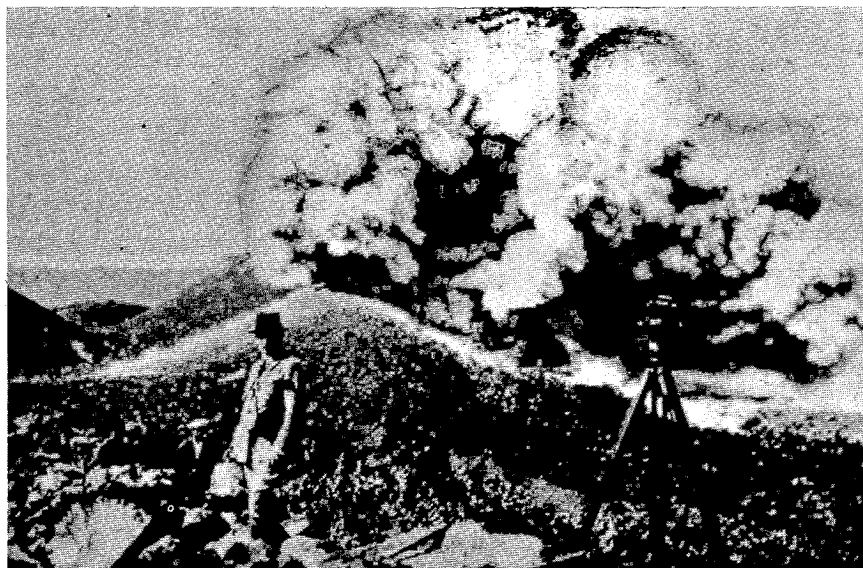

Ὁ Καθηγητὴς Κ. Κτενάς, μεταξύ τῶν φοιτητῶν του, κατὰ τὴ φοιτητικὴ ἐκδρομὴ τῆς Σαντορίνης τοῦ 1931. (Φωτογραφία τοῦ Καθηγητοῦ Π. Κοκκόρου).

Ἀπὸ τὴ φοιτητικὴ ἐκδρομὴ τῆς Σερίφου τοῦ 1929. (Φωτογραφία τοῦ Καθηγητοῦ Π. Κοκκόρου).

Ὁ Καθηγητὴς Κ. Κτενᾶς, στὴν Καμένη τῆς Σαντορίνης, κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς ἠφαιστειακῆς δραστηριότητος τοῦ 1925. Στὸ βάθος ὁ κρατῆρ ἐν δράσει. Ἐκ τῆς ἐργασίας του : L' éruption du volcan Kamenis (Santorin) en 1925-I. Ἔχει δημοσιευθῆ στὸ Bulletin de Volcanologie.

Ὁ Καθηγητὴς Κ. Κτενᾶς σὲ ὥρα ἐργασίας στὴν ὑπαιθρο. (Βορ. Σῦρος, Φωτογραφία τοῦ 1929 ἐκ τοῦ ἀρχείου τοῦ Καθηγητοῦ Γ. Μαρίνου).

B

*Τὴ ἐπισημονικὰ μελέται
καὶ δημοσιεύσεις του*

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Α. ΚΤΕΝΑ *

A.

ΟΡΥΚΤΟΛΟΓΙΑ

1. — Πορίσματα και προβλήματα τῆς Κρυσταλλογραφίας. Ἐναρκτήριος λόγος εἰς τὴν διδασκαλίαν τῶν μαθημάτων Ὀρυκτολογίας καὶ Γεωγνώσεως. Ἀθῆναι, 1908.

2. — Sur les relations cristallographiques entre la laurionite et la paralaurionite. *Bulletin de la Société Française de Minéralogie*, **33**, 1910, p. 173, avec 13 figures.

3. — Οἱ λιθάνθρακες τῆς Ἑλλάδος. Ἀθῆναι 1917, μετὰ ἐν σκαρίφημα τῆς ἀναπτύξεως τοῦ Λιθανθρακοφόρου εἰς τὴν Ἑλλάδα.

4. — Ἡ ὑδρογονανθρακοῦχος ζώνη τῆς Δ. Ἑλλάδος. Ἐπομνήματα Γεωλογικῆς Ἑπιτροπῆς, **1**, 1920, σ. 55, μετὰ ἐν διάγραμμα τῆς Δ. Ἑλλάδος καὶ γαλλικὴν περίληψιν: Sur la zone hydrocarbonnée de la Grèce occidentale. Ἴδε ἐπίσης: *Comptes rendus de l'Académie des Sciences*, **170**, 1920, p. 737, séance du 22 mars.

5. — Ὀρυκτογνωσία τῆς Ἑλλάδος, μετὰ εἰσαγωγῆς εἰς τὴν γεωλογικὴν κατασκευὴν καὶ μεταλλογένειαν τῆς Ἑλλάδος. Ἀθῆναι, 1923.

B.

ΠΕΤΡΟΓΡΑΦΙΚΗ ΓΕΩΛΟΓΙΑ

ΜΕΤΑΛΛΟΓΕΝΕΙΑ — ΗΦΑΙΣΤΕΙΟΛΟΓΙΑ — ΓΕΩΧΗΜΕΙΑ — ΓΕΩΦΥΣΙΚΗ

1. — Συμβολὴ εἰς τὴν πετρογραφίαν τῆς Ἑλλάδος. Χαλαζιακὸς πυροξενικὸς ἀνδρείτης ἐκ Σκύρου. *Δελτίον Φυσιολογικῆς Ἑταιρείας*, 1906, ἀριθ. 7, μετὰ δύο μικροφωτογραφίας.

---

* Συνταχθεὶς καὶ δημοσιευθεὶς, ὡς ἔχει, ὑπὸ τοῦ ἰδίου τοῦ ΚΤΕΝΑ, ὀλίγον πρὸ τοῦ τέλους τοῦ βίου του.

2. — Die Einlagerungen im krystallinen Gebirge der Kykladen auf Syra und Siphnos. *Tschermaks mineralogische und petrographische Mitteilungen*, **25**, 1907, S. 257, mit einem geologischen Profil und vier Microphotographien.

3. — La formation de la jadéite et les provinces minéralogiques sodiques dans les schistes cristallins. *Comptes rendus de l'Acad. des Sciences*, **147**, p. 254 séance du 27 juillet.

4. — Über die eruptiven Bildungen des Parnesgebirges in Attika. *Centralblatt, für Mineralogie etc.*, 1909, p. 557 και *Bulletin de la Société Géologique de France*, **9**, 1909, p. 6.

5. — Sur une éruption acide au centre du massif des Cyclades. *Comptes rendus de l'Académie des Sciences*, **152**, 1911, p. 721, séance du 13 mars.

6. — Les phénomènes métamorphiques à l'île de Sériphos (Archipel). — Sur les relations pétrographiques existant entre l'île de Sériphos et les formations environnantes. *Comptes rendus de l'Académie des Sciences*, **158**, 1914, pp. 728, et 878, séances du 9 et 23 mars.

7. — Sur les minerais de fer d'origine ignée de la Grèce orientale et sur leurs transformations. *Comptes rendus*, **160**, 1915, p. 633, séance du 10 mai.

8. — Ἐρευναι περὶ τῆς μεταλλογενείας τῆς ΝΑ Αἰγιῶδος. Α' Κοιτάσματα ἐπαφῆς ἐντὸς κρυσταλλοσχιστώδους φάσεως. Β' Ἐκκρίματα χρωμίτου. Ἐπιστημονικὴ ἐπετηρὶς Πανεπιστημίου, **13**, 1917, σ. 85, μὲ γαλλικὴν περίληψιν: Recherches sur la métallogénie de l'Égée sud-occidentale, avec une carte géologique de l'île de Seriphos, une figure, et 3 planches hors texte.

9. — Les îles de Psara et d'Antipsara. *C. r. sommaire de la Société Géologique de France*, 1921, p. 170, séance du 20 juin.

10. — Sur la nature volcanique des rochers de Caloyéri au centre de la Mer Égée. *Comptes rendus*, **178**, 1924, p. 101, séance du 2 janvier.

11. — L'âge des formations volcaniques du massif de Parnès (Attique). *C. r. sommaire de la Société Géologique de France*, 1924, p. 60, séance du 7 avril.

12. — Formations primaires semimétamorphiques au Péloponèse Central. *C. r. sommaire de la Société Géologique de France*, 1924, p. 61, séance du 7 avril.

13. — L'éruption du volcan de Santorin. *Comptes rendus de l'Académie des Sciences*, **181**, 1925, p. 376, séance du 7 septembre.

14. — L'éruption du volcan de Santorin. Caractères morphologiques. *Comptes rendus*, **181**, 1925, p. 518, séance du 19 octobre, avec un croquis topographique.

15. — Les phénomènes explosifs de l'éruption du volcan de Santorin. *Comptes rendus*, **181**, 1925, p. 563, séance du 26 octobre, avec une figure.

16. — Les laves actuelles de Fouqué-Kaméni (Santorin). En collaboration avec M. ALFRED LACROIX, *Comptes rendus*, **181**, 1925, p. 893, séance du 16 novembre. Ἴδε ἐπίσης σχετικῶς: *Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, **1**, 1926, σ. 311.

17. — Les enclaves et les cendres de Fouqué-Kaméni. *Comptes rendus*, **182**, 1926, p. 74, séance du 28 décembre 1925.

18. — L'éruption du volcan de Santorin en 1925. Notes complémentaires. Athènes, 14 janvier 1926.

19. — Οἱ χαρακτῆρες τῆς ἐκρήξεως τοῦ ἠφαιστείου τῶν Καμένων. L'évolution de Fouqué-Kaméni jusqu'au mois d'avril 1926. *Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, **1**, 1926, σ. 53, συνεδρία τῆς 22 Ἀπριλίου, μὲ δύο μορφολογικὰ διαγράμματα.

20. — L'évolution du volcan des Kaméni (Santorin) en 1926. *Comptes rendus*, **183**, 1926, p. 798, séance du 3 novembre

21. — Sur la nature chimico-minéralogique des enclaves de Fouqué-Kaméni (Santorin). *Comptes rendus*, **183**, 1926, p. 980, séance du 15 novembre.

22. — Les enclaves enallogènes et les laves endomorphisées de Fouqué-Kaméni. *Comptes rendus*, **184**, 1927, p. 1012, séance du 25 avril. — Φαινόμενα ἐνδομορφισμοῦ εἰς τὴν λάβαν τῆς τελευταίας ἐκρήξεως τῆς Σαντορινῆς. *Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, **2**, 1927, σ. 150, συνεδρία τῆς 31 Μαρτίου, avec quatre microphotographies.

23. — Ἡ τελικὴ μορφολογία τοῦ ἠφαιστείου τῶν Καμένων. *Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, **2**, 1927, σ. 259, συνεδρία τῆς 5 Μαΐου, μὲ γαλλικὴν περίληψιν: La morphologie définitive du volcan des Kamenis (Santorin), avec une figure, et trois planches hors texte.

24. — L'éruption du volcan des Kaméni (Santorin). I-II. *Bulletin volcanologique*, 1926-1927, avec 16 figures, et 23 planches hors texte.

25. — Τὸ ἠφαιστειοὶ τῶν Θηβῶν τῆς Θεσσαλίας. Le volcan de Thèbes (Persouphli) en Thessalie. *Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, **2**, 1927, σ. 35, συνεδρία τῆς 10 Φεβρουαρίου, avec une carte géologique du volcan.

26. — L'éruption du volcan de Santorin en rapport avec les séismes survenus dans le bassin de la Mer Égée méridionale. *Bulletin volcanologique*, 1927, p. 177, séance du 6 septembre 1927 de la section de Volcanologie, à Prague.

27. — Rapport sur les travaux du Laboratoire de Pétrologie de l'Université d'Athènes, concernant l'étude des volcans de la Mer Égée. *Bulletin volcanologique*,

1927, p. 182, séance du 6 septembre 1927 de la section de Volcanologie, à Prague, avec une carte de la Mer Égée montrant la distribution des volcans.

28. — Ἐκθεσις περὶ τῶν ἔργων τοῦ ἠφαιστειολογικοῦ τμήματος κατὰ τὴν σύν-
οδον τῆς Διεθνoῦς Γεωδαιτικῆς καὶ Γεωφυσικῆς Ἐνώσεως εἰς τὴν Πράγαν.
Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 2, 1927, σ. 407, συνεδρία τῆς 10 Νοεμβρίου.

29. — L'éruption parasitaire de Fouqué-Kaméni (Santorin) en 1928. — Sur la
deuxième phase de l'éruption parasitaire. En collaboration avec M. P. ΚΟΚΚΟΡΟΣ.
Praktika de l'Académie d'Athènes, 3, 1928, pp. 131 et 316, séances du 9 février et
22 mars, avec un croquis et 2 planches. Ἐπίσης ἐν *Comptes rendus*: Sur les phases
de l'éruption parasitaire de Fouqué-Kaméni en 1928, 186, p. 964, séance du 2 avril.

30. — Sur le volcan de Psathoura. Les laves andésitiques à facies basaltique
de la Mer Égée septentrionale. *Praktika de l'Académie d'Athènes*, 3, 1928, p. 226,
séance du 22 mars, avec 4 figures, et 3 planches hors texte.

31. — Sur la présence des laves alcalines dans la Mer Égée septentrionale.
Comptes rendus, 186, 1928, p. 1631, séance du 11 juin.

32. — Sur le caractère alcalin des laves des volcans d'Antiparos (Cyclades).
Comptes rendus, 189, 1929, p. 489, séance du 16 septembre.

33. — Nouvelles recherches sur les caractères pétrochimiques de la caldeira de
Santorin. *Comptes rendus*, 189, 1929, p. 996, séance du 25 novembre 1929.

34. — Les limites de la région mixte égéenne. Essai de synthèse géologique.
Comptes rendus, 189, 1929, p. 980, séance du 2 décembre.

35. — Le groupe d'îles de Santorin. Contribution à l'étude des laves tertiaires
et quaternaires de la Mer Égée. Premier fascicule, avec plusieurs figures et planches
hors texte. (*Sous presse*).

36. — Παρατήρησις τοῦ βορείου σέλαος εἰς τὴν Φινλανδίαν. *Πρακτικὰ Ἀκα-
δημίας Ἀθηνῶν*, 6, 1931, σ. 105, συνεδρία τῆς 26 Φεβρουαρίου.

37. — Ἐκθεσις περὶ τῶν ἔργων τῆς εἰς Στοκχόλμην συνόδου τοῦ Διεθνoῦς
Ἐφαιστειολογικοῦ ὀμίλου. *Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, 6, 1931, σ. 196,
συνεδρία τῆς 12 Μαρτίου.

38. — Überblick über die Ergebnisse der Mission der Athener Universität zu
Studium der Vulkanausbrüche (1925-1928) der Kamenis auf Santorin (*Im Druck
befindlich*).

Γ.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΚΑΙ ΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΓΕΩΛΟΓΙΑ

1. — Αἱ ἐπωθήσεις ἐπὶ τῶν ἐλληνικῶν ὄρεων. *Δελτίον Φυσιολογικῆς Ἑταιρείας*, 1906, ἀρ. 6.
2. — Sur l'âge des terrains calcaires des environs d'Athènes. *Comptes rendus de l'Académie des Sciences*, **144**, 1907, p. 697, séance du 25 mars, avec une figure.
3. — Sur le Néocrétacé de l'Argolide. En collaboration avec PH. NÉGRIS. *Comptes rendus de l'Académie des Sciences*, **145**, 1907, p. 1235, séance du 9 décembre.
4. — Die Überschiebungen in der Peloponnisos. Der Ithomiberg. *Sitzungsberichte der preussischen Akademie der Wissenschaften*, **44**, 1908, p. 1076, mit einem Profil.
5. — Sur l'âge triasique du calcaire de l'Acrocorinthe. En collaboration avec PH. NÉGRIS. *Bulletin de la Société Géologique de France*, **10**, 1910, p. 311.
6. — Sur la présence des couches à Ellipsactinia aux monts Vardoussa et sur la zone orientale du flysh d'Étolie en Grèce. En collaboration avec PH. NÉGRIS. *Comptes rendus*, **150**, 1910, p. 148, séance du 14 mars.
7. — Die peloponnesische Überschiebungs- und nochmals die attische Keratophyfrage. *Centralblatt für Mineralogie, Geologie und Paläontologie*, 1911, p. 43.
8. — Ἀνεύρεσις τοῦ Ἡσκαίνου καὶ ἐκρήξεως μικρογρανουλίτου εἰς τὴν νῆσον Ἰμβρον. Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Πανεπιστημίου, **10**, 1915, σ. 253.
9. — Le Crétacé en Grèce. En collaboration avec PH. NÉGRIS. *C. r. sommaire de la Société Géologique de France*, 1915, p. 64, séance du 15 avril.
10. — Sur la présence de l'Auversion et du Tongrien à l'île d'Imbros. En collaboration avec M. HENRI DOUVILLÉ. *C. r. sommaire de la Société Géologique de France*, 1920, p. 111, séance du 7 juin.
11. — Sur la découverte du Dévonien à l'île de Chios. *C. r. sommaire de la Société Géologique de France*, 1921, p. 131, séance du 2 mai.
12. — Sur le Carbonifère de l'île de Chios. *C. r. sommaire de la Société Géologique de France*, 1921, p. 146, séance du 23 mai.
13. — Sur la découverte d'un horizon à Productus cora à l'île de Chios. *C. r. sommaire de la Société Géologique de France*, 1923, p. 206, séance du 17 décembre.
14. — Les plissements d'âge primaire dans la région centrale de la Mer Égée. *Compte rendu du Congrès géologique international de Bruxelles*, **1**, 1923, p. 571,

avec une carte géologique des îles de Psara et d'Antipsara, une carte générale de la Mer Égée du centre, et un profil.

15. — L'île de Bélo poula, entre le Péloponèse et les Cyclades. *C.r. sommaire de la Société Géologique de France*, 1924, p. 77, séance du 28 avril.

16. — Συμβολή εις τὴν γεωλογίαν τῆς Βορείου Ἐρυθραίας (Μικρὰ Ἀσία). *Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Φυσικομαθηματικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν*, 1, 1925, σ. 57, μὲ γαλλικὴν περίληψιν: Contribution à l'étude géologique de la presqu'île d'Erythrée (Asie Mineure), avec une carte géologique du détroit d'Oenoussae, deux figures, et six planches hors texte.

17. — Ἡ ἀνάπτυξις τοῦ Πρωτογενοῦς εις τὴν κεντρικὴν Πελοπόννησον. *Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, 1, 1926, σ. 53, συνεδρία τῆς 8 Ἀπριλίου, μὲ γαλλικὴν περίληψιν: Sur le développement du Primaire au Péloponèse central, avec une carte géologique de Laconie qui met en évidence le développement des couches de Tyros.

18. — Découverte du Pliocène inférieur marin dans l'île de Nikaria (Mer Égée). *Comptes rendus de l'Académie des Sciences*, 184, 1927, p. 756, séance du 14 mars.

19. — Découverte du Werfénien supérieur ammonitifère dans l'île de Chios. En collaboration avec M. CARL RENZ. *Praktika de l'Académie d'Athènes*, 3, 1928, p. 400, séance du 17 mai, avec deux figures hors texte.

20. — Ἐκθεσις περὶ τῶν γεωλογικῶν ἐρευνῶν εις τὴν νῆσον Χίον κατὰ τὸ θέρος 1927. *Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, 3, 1928, σ. 702, συνεδρία τῆς 14 Ἰουνίου, μὲ γαλλικὴν περίληψιν: Rapport sur les recherches géologiques effectuées à l'île de Chios pendant l'été 1927, avec un croquis montrant la distribution des gisements étudiés.

21. — Ἐκθεσις περὶ τῶν κατὰ τὰ ἔτη 1928 καὶ 1929 γενομένων γεωλογικῶν ἐρευνῶν. *Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, 5, 1930, σ. 92, συνεδρία τῆς 20 Φεβρουαρίου, μὲ γαλλικὴν περίληψιν: Recherches géologiques effectuées pendant les années 1928 et 1929, avec un croquis géologique de l'île de Skyros, et une carte géologique de la région comprise entre les monts Parnès et Pentélique (Attique).

22. — Neue Fossilfunde auf der Insel Chios. En collaboration avec M. CARL RENZ. *Praktika de l'Académie d'Athènes*, 6, 1931, (*Im Druck befindlich*), séance du 18 juin.

Δ.

ΤΕΧΝΙΚΗ ΓΕΩΛΟΓΙΑ. — ΒΙΟΓΡΑΦΙΑΙ.
ΟΡΓΑΝΩΣΙΣ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ

1. — Τὸ μεταλλεῖον «Ἀκρωτήριον Χάλαρα» καὶ ἡ πρὸς αὐτὸ συνεχομένη ἀπαραχώρητος ἔκτασις τῆς νήσου Σερίφου. Ἐν συνεργασίᾳ κ.κ. ΗΛ. ΓΟΥΝΑΡΗ καὶ ΑΛ. ΠΑΠΑΜΑΡΚΟΥ. Ἀθήναι, 1910. (*Μελέτη γενομένη ἐντολῇ τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως*).
2. — Ἡ βαρυτίνη τῆς Μήλου. Ἀρχιμήδης, 1911, σ. 124.
3. — Ὁ γεωλογικὸς χάρτης τῆς Ἑλλάδος. Ἐστία, 9 Ἰανουαρίου 1912 καὶ 30 Ἰανουαρίου 1913.
4. — Ἡ Γεωλογικὴ Ὑπηρεσία. Προμελέτη διὰ τὴν ἴδρυσιν καὶ ὀργάνωσιν τῆς. Μὲ γενικὸν γεωλογικὸν χάρτην τῆς Ἑλλάδος, 1917. (*Μελέτη γενομένη ἐντολῇ τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως*).
5. — Τὸ ἔργον τοῦ Φ. Νέγρη, Λόγος ἐκφωνηθεὶς εἰς τὴν αἴθουσαν τῶν τελετῶν τοῦ Πανεπιστημίου κατ' ἐντολὴν τῆς Φυσικομαθηματικῆς Σχολῆς. Ἀθήναι, 1918.
6. — Ἡ ὀργάνωσις τοῦ Μεταλλειολογικοῦ Ἐργαστηρίου (Χημείου) τοῦ Ὑπουργείου Ἐθνικῆς Οἰκονομίας καὶ ὁ σκοπὸς τῆς ἰδρύσεως αὐτοῦ. Ἀθήναι, 1919. (*Ἐκθεσις τοῦ Διευθυντοῦ αὐτοῦ Κ. Κτενᾶ*).
7. — Περὶ τῆς γεωλογικῆς θέσεως τῶν ὑδροφόρων στρωμάτων Κοκκιναρᾶ, Ἀθήναι, 1910, μὲ ἐν γεωλογικὸν διάγραμμα καὶ μίαν τομὴν.
8. — Ἡ ἴδρυσις τῆς Γεωλογικῆς Ὑπηρεσίας. Ἱστορικὴ περίληψις τῶν περὶ Ἑλλάδος γεωλογικῶν ἐρευνῶν. Ἀθήναι, 1920 (*Ἐκθεσις τοῦ Διευθυντοῦ αὐτῆς Κ. Κτενᾶ*).
9. — Ἡ τεχνητὴ λίμνη τοῦ Μαραθῶνος. Ἐν συνεργασίᾳ Α. ΣΩΤΗΡΙΟΥ. Ἀθήναι, 1924, μὲ μίαν εἰκόνα, καὶ μὲ πέντε πίνακας γεωλογικῶν χαρτῶν καὶ τομῶν ἐκτὸς κειμένου. (*Μελέτη γενομένη ἐντολῇ τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως*) Ἴδε ἐπίσης σχετικῶς: Ἔργα, 15 Ἰουλίου 1929.
10. — Ἐκθεσις περὶ τῆς λεπτομεροῦς γεωλογικῆς χαρτογραφίσεως τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν κατὰ τὰ ἔτη 1917-1925. — Rapport sur les recherches géologiques effectuées en Grèce de 1917-1925, *Praktika de l'Académie d'Athènes*, 2, 1927, σ. 329, συνεδρία τῆς 9 Ἰουνίου.
11. — Πέτρος Τερμιέ. Ἡ γενικὴ θεωρία τῶν ἐπωθήσεων. Λόγος ἐκφωνηθεὶς τὴν 17 Φεβρουαρίου 1931 εἰς τὴν αἴθουσαν τῆς Ὀρυκτολογίας κατὰ τὴν ἐπιστημονικὴν συγκέντρωσιν εἰς μνήμην τοῦ Τερμιέ. Ἀθήναι, 1931.

Ε.

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΑΙ ΔΙΑΤΡΙΒΑΙ

ΣΥΝΤΑΧΘΕΙΣΑΙ ΥΠΟ ΤΑΣ ΟΔΗΓΙΑΣ Κ. ΚΤΕΝΑ

1. — Μ. ΜΑΡΑΒΕΛΑΚΗ. — Οί έκρηξιγενείς σχηματισμοί και ή μεταλλογένεια τής νήσου Χίου. Ἀθήναι, 1915. — Les formations éruptives et la métallogénie de l'île de Chios. (*Thèse de doctorat de M. M. Maravelakis*).

2. — Γ. ΒΟΡΕΑΔΟΥ. — Αί βασικαί και υπερβασικαί έκρήξεις τῶν διαπλάσεων τοῦ Ὑμηττοῦ. Ἀθήναι, 1920. — Les formations éruptives basiques et suprabasiques de l'Hymette. (*Thèse de doctorat de M. G. Voréadis*).

3. — Π. ΚΟΚΚΟΡΟΥ. — Οί πρασινολιθικοί ήφαιστειοί σχηματισμοί τοῦ Δευτερογενοῦς εἰς τὴν Λαυρεωτικὴν. Ἀθήναι, 1928. — Les roches vertes d'origine volcanique du Laurium. (*Thèse de doctorat de M. P. Kokkoros*).

4. — Ι. ΠΑΠΑΣΤΑΜΑΤΙΟΥ. — Οί ήφαιστίται τής τριτογενοῦς λεκάνης τής Κύμης. Ἀθήναι, 1930. — Les laves du bassin tertiaire de Kyμι (île d'Eubée). (*Thèse de doctorat de M. J. Papastamatiou*).

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑ

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ΚΤΕΝΑ ἐδημοσιεύθησαν αἱ κάτωθι δύο μελέται ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ ἰδίου ὡς συγγραφέως.

1935. Le groupe de l'île de Santorin. Contribution à l'étude des laves tertiaires et quaternaires de la Mer Égée. *Mém. Acad. Athènes*, 1, 4, 53 p.

Ἡ μελέτη αὐτὴ ἐδόθη ἐν χειρογράφῳ ὑπὸ τοῦ ἰδίου τοῦ ΚΤΕΝΑ εἰς τὴν Ἀκαδημίαν, ὀλίγον πρὸ τής ἀσθενείας του.

Συνιστᾷ τὸ πρῶτον μέρος τής διακοπέισης ἐρυττέρας σπουδῆς τῶν μεταλλικῶν λαβῶν τοῦ Αἰγαίου, τής δραστηριῶς ὑπ' αὐτοῦ ἀναληφθείσης κατὰ τὸ τέλος τοῦ βίου του.

1969. Ἡ γεωλογία τής νήσου Ἰκαρίας. (Ἐκδοσις Ἰνστιτούτου Γεωλογίας και Ἐρευνῶν Ὑπεδάφους). *Γεωλογικαὶ και Γεωφυσικαὶ Μελέται*, 13, 2, σελ. 58-86.

Ἡ μελέτη αὐτὴ συνετάγη ἐκ τῶν καταλοίπων χειρογράφων σημειώσεων τοῦ ΚΤΕΝΑ ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΑΡΙΝΟΥ, πρώην μαθητοῦ και βοηθοῦ τοῦ ἐκλιπόντος, κατόπιν συμπληρωματικῶν προσθέτων ἐπιτοπίων ἐπισκέψεων και ἐπαληθεύσεων.

Γ

*Ἡ ζωὴ του, ἡ δράσις του
καὶ ἡ ἐποχὴ του*

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Α. ΚΤΕΝΑΣ

Η ΖΩΗ ΤΟΥ, Η ΔΡΑΣΙ ΤΟΥ ΚΑΙ Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ

Υ π ό

Δρος ΙΩΑΝΝΟΥ Α. ΚΑΝΔΗΛΗ, Χημικού

Κατὰ τὰ τελευταῖα χρόνια τοῦ περασμένου αἰώνα οἱ Φυσικὲς Ἐπιστῆμες διδάσκονταν στὰ δυὸ ἀνώτατα μορφωτικὰ μας ἰδρύματα, τὸ Πανεπιστήμιο καὶ τὸ Πολυτεχνεῖο, σὰν βοηθητικὰ μόνο μαθήματα, χρήσιμα γιὰ τὴ συμπλήρωσι τῆς ἐκπαιδύσεως τῶν νέων ποὺ σπούδαζαν σ' αὐτά. Στους αὐριανούς γιατρούς, φαρμακοποιούς, μηχανικούς, ἀλλὰ καὶ τοὺς προοριζόμενους γιὰ τὴν Παιδεία καθηγητὰς φιλολόγους καὶ φυσικομαθηματικούς. Ἡ διδασκαλία τους, μὲ σκοπὸ τὴ μόρφωσι εἰδικῶν ἐπιστημόνων, ποὺ θὰ καλλιεργοῦσαν ξεχωριστὰ αὐτὲς τὲς ἐπιστῆμες καὶ θὰ τὲς ἀσκοῦσαν στὴ θεωρία καὶ τὴν πρᾶξι, προάγοντας τοὺς ἀντίστοιχους ἐπαγγελματικούς κλάδους, τοὺς χρήσιμους γιὰ τὴν οἰκονομία τοῦ τόπου καὶ ἀκόμα σὰν λειτουργήματα κοινωνικῆς ἀποστολῆς, ἄρχισε ἀρκετὰ ἀργότερα, κατὰ τὰ πρῶτα χρόνια τοῦ 20οῦ αἰώνα.

Μιὰ ὀλιγάριθμη ὁμάδα νέων ἐπιστημόνων, ποὺ εἶχαν ἐκπαιδευθῆ στὴ δυτικὴ Εὐρώπη καὶ ἦσαν κάτοχοι τῶν ἀπαιτουμένων γνώσεων, καθὼς καὶ τῶν νεωτέρων μεθόδων τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας, ἐγκαινίασε στὸ Πανεπιστήμιο τὴ συστηματικώτερη διδασκαλία τῶν Φυσικῶν Ἐπιστημῶν, τὰ πρῶτα χρόνια μετὰ τὸ 1900. Ἀπὸ τότε ἄρχισαν νὰ μορφώνωνται, σύμφωνα μὲ τὲς σύγχρονες προοδευμένες ἀντιλήψεις, νέοι ἐπιστήμονες αὐτῶν τῶν κλάδων. Οἱ Φυσικοὶ καὶ οἱ Χημικοί, ποὺ οἱ τελευταῖοι, ἀργότερα, ἐξειδικεύονταν στὰ χρήσιμα γιὰ τὴν ἀνάπτυξι τῆς οἰκονομίας μας ἐπαγγέλματα, ποὺ τὰ περισσότερα ξεκινοῦσαν καὶ εἶχαν σὰν βάσι τους τὲς γενικὲς ἀρχὲς τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Γι' αὐτὸ καὶ τοὺς πανεπιστημιακοὺς διδασκάλους ἐκείνης τῆς ἐποχῆς τοὺς θεωροῦμε καὶ τοὺς τιμοῦμε σὰν τοὺς πραγματικούς θεμελιωτὰς τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν καὶ τῶν ἐφαρμογῶν τους στὸν τόπο μας.

Μεταξὺ αὐτῶν, τῶν ὀλίγων ἀλλὰ ἐκλεκτῶν, μιὰ ἐπιστημονικὴ φυσιογνωμία ξεχωρίζει καὶ διακρίνεται. Εἶναι τοῦ Κωνσταντίνου Α. Κτενᾶ. Ἀποτελέσει τὸ πρό-

τυπο τοῦ μεγάλου ἐπιστήμονα καὶ ἐρευνητοῦ, πού ἀκτινοβολοῦσε μέσα στὴν πανεπιστημιακὴ οἰκογένεια καὶ ἐκτιμᾶτο καὶ θαυμαζόταν γενικά, τόσο ἀπὸ τοὺς μεγάλους πνευματικούς ἀνθρώπους, ὅσο καὶ ἀπὸ τοὺς νεώτερους, τοὺς μαθητάς του. Ἡ προσωπικότητά του, ἡ ἐπιστημονικὴ του δρᾶσι, ὁ τρόπος τῆς ζωῆς του, ἡ φήμη του γενικά καὶ ἰδιαίτερα ἀνάμεσα στὸ φοιτητικὸ κόσμο, ἦταν γιὰ ὅλους συναρπαστικὴ. Ὑπῆρξεν, ἀναμφισβήτητα, ἕνας μεγάλος τῆς ἐπιστήμης πού ξεπερνοῦσε κατὰ πολὺ τὰ συνηθισμένα μέτρα τῆς ἐποχῆς του.

Ὁ Κωνσταντῖνος Κτενᾶς γεννήθηκε στὴν Ἀθήνα τὸ 1884. Ὁ πατέρας του Ἀντώνιος Φ. Κτενᾶς, ἔμπορος τὸ ἐπάγγελμα, διατηροῦσε τὸ καλύτερο κορνιζοποιεῖο τῆς ἐποχῆς του. Εἶχε ἐπάγγελμα πού ἀπαιτοῦσε καλλιτεχνικὴ κλίσι καὶ γιὰ τὸ ὁποῖο ἐνδιαφερόταν πολὺ ὁ τότε καλὸς κόσμος, μὲ τὸν ὁποῖο καὶ πολὺ συνδεόταν καὶ συναναστρεφόταν. Πρόγονός του ἦταν ὁ Παναγῆς Κτενᾶς, πού διεύθυνε τὴν πολιτορκία τῆς Ἀκροπόλεως καὶ τὴν κατέκτησε, σὰν ἀρχηγός τῶν Ἀθηναίων, στίς 9 Ἰουνίου 1822*. Ἡ μητέρα του Ἐλένη, τὸ γένος Κωνστ. Δεντοπούλου, διακρινόταν γιὰ τὴν ὁμορφιά, τὸ χαρακτήρα καὶ τὰ αἰσθήματα. Τὰ παιδιά τους, ὁ Κωστάκης καὶ ἡ Εὐθυμία, ἡ κατὰ πολὺ νεωτέρα του, μορφώθηκαν μὲ ἰδιαίτερη ἐπιμέλεια καὶ ἀνατρέφθηκαν μὲ πολὺ ἄνεσι.

Ἡ οἰκογένεια Κτενᾶ κατοικοῦσε στὴ κεντρικώτερη περιοχὴ τῶν Ἀθηνῶν, κοντὰ στὴν Ἁγία Εἰρήνη, ὅπου βρίσκονταν καὶ τὰ δυὸ σπίτια της. Τὸ ἕνα στὴν ὁδὸν Ἀγάθωνος 5 καὶ τὸ ἄλλο στὴ γωνία ὁδοῦ Αἰόλου 54 καὶ Μιλτιάδου. Διατηροῦσε ἀκόμη ἕνα ὠραῖο σπίτι, μὲ μεγάλο κῆπο, στὴν Κηφισιά, γωνία Θ. Δηλιγιάννη 19 καὶ Διονύσου, καὶ σ' αὐτὸ περνοῦσαν, οἱ γονεῖς καὶ τὰ παιδιά τους, ὅλους τοὺς θερμοὺς μῆνες τοῦ χρόνου. Τὸ σπίτι αὐτό, τῆς παλιᾶς παραδοσιακῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν τελευταίων χρόνων τοῦ περασμένου αἰώνα, σώζεται καὶ σήμερα ὅπως ἀκριβῶς ἦταν καὶ τότε.

Ὁ Κωνσταντῖνος Κτενᾶς ὑπῆρξε προσεκτικὸς καὶ ἐπιμελέστατος μαθητής. Τελείωσε ἀρκετὰ μικρὸς τὸ γυμνάσιο καὶ ἀκολουθώντας τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ πατέρα του ἐγγράφηκε τὸ 1900 στὴ Νομικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου. Μὰ οἱ θεωρητικὲς ἐπιστῆμες δὲν τὸν ἐνθουσίαζαν. Ἦταν γεννημένος γιὰ τὴν προσεκτικὴ παρατήρησι καὶ τὴν ἐρευνα. Τὸν συγκινοῦσαν, ἀπὸ μικρὸ, τὰ μυστικά πού ἔκρυβε ἡ Φύσις καὶ τὸν ἐντυπωσίαζαν ὅλα τὰ φαινόμενά της. Γι' αὐτό, ἀκολουθώντας τὴ δική του κλίσι, μεταγράφηκε στὴ Φυσικομαθηματικὴ Σχολή. Σ' αὐτὴν ἐφοίτησε, γιὰ ἀρκετὸ διάστημα, γιὰ νὰ φύγη ἀργότερα καὶ νὰ ὀλοκληρώσῃ τίς σπουδές του γιὰ τίς φυσικὲς ἐπιστῆμες στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Λειψίας. Σὰν φοιτητῆς διέπρεψε ἐκεῖ καὶ ἐπῆρε κατόπιν

* Σκοτώθηκε ἀπὸ τυχαία ἐκρηξί τοῦ κανονιοῦ πού πυροδοτοῦσε ὁ ἴδιος κατὰ τὸν πανηγυρισμὸ τῆς καταλήψεως τῆς Ἀκροπόλεως.

τὸ διδακτορικό του δίπλωμα, κατὰ τὸ 1907, μὲ τὸν ἐξαιρετικὰ τιμητικὸ βαθμὸν *summa cum laude*, ποῦ ἀπὸ πολλὰ χρόνια δὲν εἶχε ἀπονεμηθῆ σὲ ἄλλον ἐπιστήμονα. Ἡ διδακτορικὴ του ἐργασία, ποῦ ἀφοροῦσε τὸ κρυσταλλοσχιστῶδες τῶν νήσων Σύρου καὶ Σίφνου*, ἐκίνησε τὸ ξεχωριστὸ ἐνδιαφέρον τῶν καθηγητῶν του. Συνέχισε, ἐπὶ ἓνα ἀκόμη χρόνο, φοιτώντας κατόπιν στὴ Μεταλλευτικὴ Ἀκαδημία τῆς Freiberg.

Ὅταν ἐγύρισε στὴν Ἑλλάδα διωρίστηκε ἀμέσως στὸ Πανεπιστήμιο Ὑψηγῆς τῆς Ὀρυκτολογίας (1908) καὶ ἐγκαινίασε ἀπὸ τότε καὶ στὴν Ἑλλάδα τὴν ἐπιστημονικὴ του δραστηριότητα**. Ἀναμίχθηκε στὴν κίνησι τοῦ Ἑλληνικοῦ Πολυτεχνικοῦ Συλλόγου καὶ ἄρχισε νὰ ἐμφανίζεται ἀπὸ τίς στήλες τοῦ περιοδικοῦ του, τοῦ «Ἀρχιμήδης»***. Ἐδημοσίευσε ἐνδιαφέρουσες μελέτες καὶ ἔπαιρνε μέρος στὶς συζητήσεις γιὰ γεωλογικὰ καὶ μεταλλευτικὰ θέματα, προκαλώντας, μὲ τίς περισπούδαστες ἀπόψεις του, ἰδιαιτέρο ἐνδιαφέρον μεταξὺ τῶν τότε τεχνικῶν κύκλων.

Τὸ 1912 τὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν, ποῦ ἦταν τὸ μοναδικὸ ἀκόμη γιὰ τὴν Ἑλλάδα, βρισκόταν ὑπὸ ἀναδιοργάνωσι. Ἡ νέα κυβέρνησι τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου εἶχε προβεῖ στὴν ἀπόλυσι πολλῶν καθηγητῶν καὶ, στὶς κενὲς θέσεις, καθὼς καὶ στὶς νέες ποῦ εἶχε δημιουργήσει, ἐπέδωκε νὰ τοποθετηθῆ ἱκανοὺς καὶ μὲ προοδευμένους ἀντιλήψεις ἐπιστήμονας. Τὴν ὑπόδειξι γιὰ τοὺς καλύτερους ποῦ θὰ διώριζε, στὶς ἔδρες αὐτές, εἶχε ἀναθέσει σὲ ἐπιτροπὲς ἀπὸ προσωπικότητες γενικῆς ἀναγνωρίσεως. Τῆς Φυσικομαθηματικῆς Σχολῆς ἡ Ἐπιτροπὴ ἀποτελέσθηκε ἀπὸ τὸ διαπρεπὴ καθηγητὴ τῶν Μαθηματικῶν, τότε τοῦ Πολυτεχνείου τοῦ Μπερσλάου καὶ ἀργότερα τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Βερολίνου, Κ. Καραθεοδωρῆ, τὸν καθηγητὴ Γεωλογίας καὶ Παλαιοντολογίας τοῦ Πανεπιστημίου μας Θ. Σκοῦφο καὶ τὸ σημαίνοντα χημικὸ Λ. Ἀραπίδη. Ἀπὸ αὐτὴν προκρίθηκε καὶ διωρίστηκε ἀμέσως κατόπιν, στὴν ἔδρα Ὀρυκτολογίας καὶ Πετρογραφικῆς Γεωλογίας, ὁ νεώτατος τὴν ἡλικία Κωνσταντῖνος Α. Κτεναῆς — ἦταν τότε μόλις 28 ἐτῶν — κάτι τὸ πολὺ ἀσυνήθιστο γιὰ τὰ καθιερωμένα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Εἶχε μάλιστα ἀντίπαλό του ἓνα σπουδαῖο ἐρευνητὴ, πολὺ μεγαλύτερο του στὰ χρόνια, τὸν Σωκράτη Παπαβασιλείου, μὲ ἀξιό-

* Ὁ ἀκριβὴς τίτλος τῆς διδακτορικῆς του ἐργασίας εἶναι: Die Einlagerungen im krystallinen Gebirge der Kykladen auf Syra und Sifnos.

** Ἡ πρώτη δημοσίευσί του στὴν Ἑλλάδα εἶναι στὸ τότε ἐκδιδόμενον περιοδικὸ «Δελτίον Ἑλληνικῆς Φυσιολογικῆς Ἐταιρείας» (1906 ἀρ. 6), τὸ διευθυνόμενον ἀπὸ τὸν μετέπειτα καθηγητὴ Γ. Ματθαίουπολο, «Περὶ τῶν ἐπωθήσεων ἐπὶ τῶν ἑλληνικῶν ὄρεων». Καὶ στὸ ἐπόμενο τεῦχος, τοῦ ἴδιου χρόνου, ἡ μελέτη του «Χαλαζιακὸς πυροξενικὸς ἀνδεδίτης ἐκ Σκύρου».

*** Στὸ περιοδικὸ αὐτὸ ἐμφανίζεται ἐπανειλημμένως, κατὰ τὰ πρῶτα ἐκεῖνα χρόνια, πρὶν ἀκόμα ν' ἀναλάβῃ τὴν καθηγητικὴν ἔδρα. Ὁ Διευθυντὴς του, Καθηγητῆς Ἄνδρ. Κορδέλλας, γράφει στὸ τεῦχος 8 τοῦ 1908 περὶ τῶν ἐρευνῶν τοῦ νεαροῦ ἐπιστήμονος Κτεναῆ στὴν Πελοπόννησο. Ἀργότερα δημοσιεύονται σ' αὐτὸ πολλὰς ἐργασίας του καὶ μεταξὺ τῶν πρώτων ἡ «Περὶ τῶν διαπλάσεων τοῦ παλαιζωϊκοῦ αἰῶνος εἰς τὴν Πάρνηθον» (1909 ἀρ. 1), ἡ «Περὶ τῶν ὑδροφόρων στρωμάτων τοῦ Κοκκιναρᾶ» (1910) καὶ ἡ «Περὶ βαρυτῆτος τῆς Μήλου» (1911 ἀρ. 10).

λογη επίσης επιστημονική δρᾶσι. Ἡ Ἐπιτροπὴ διέκρινε καὶ ἐξετίμησε, ὀρθά, τὶς ἱκανότητες, τὴν μέχρι τότε ἐρευνητικὴν προσφορὰ καὶ τὸ πάθος γιὰ τὴν ἐπιστήμη, τοῦ νεαροῦ Κτενᾶ, καὶ τὸν προέκρινε. Ἄλλὰ καὶ ἐκεῖνος ἐδικαίωσε ἀπόλυτα, μὲ τὴν κατόπιν μεγάλην ἐπιστημονικὴν ἀποδοτικότητά του, αὐτὴ τὴν, κάπως πρόωρον — ὅπως κρίθηκε τότε — προτίμησίν της.

Λίγο μετὰ τὸ διορισμὸ του σὲ καθηγητὴ στρατεύτηκε καὶ ἔλαβε μέρος στοὺς βαλκανικοὺς πολέμους, σὰν ἀπλὸς στρατιώτης, μαχητής, σὲ πολλὰς μάχας τους. Οὐσιαστικὰ τὰ πανεπιστημιακὰ του καθήκοντα ἄρχισε νὰ τὰ ἀσκῇ ἀπὸ τὴν ἀκαδημαϊκὴν χρονιά 1913 - 1914. Ἡ μεγάλη φήμη, γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴν του κατάρτισιν καὶ γιὰ τὴν διδακτικὴν του ἱκανότητα, πολὺ γρήγορα ἀπλώθηκε μεταξὺ τοῦ φοιτητικοῦ κόσμου καὶ ἀκόμη ἀπόσπασε τὸ θαυμασμὸ τῶν πρώτων συνεργατῶν του, ἐκείνων ποὺ βρέθηκαν κοντὰ του καὶ τὸν πλαισίωσαν στὸ πανεπιστημιακὸ ἐργαστήριό του. Ὁ συντάκτης τοῦ παρόντος, φοιτητὴς τῆς Χημείας ἀπὸ τὸ χειμῶνα 1918 - 1919, εἶχε τὴν τύχην νὰ βρεθῇ πολὺ κοντὰ του, κατὰ τὰ πρώτα ἐκεῖνα χρόνια τῆς δράσεώς του. Συγκαταλέγεται μεταξὺ τῶν παλαιότερων καὶ τῶν ὀλίγων, ποὺ ὑπάρχουν ἀκόμη, ἀπὸ τοὺς μαθητὰς του ἐκείνης τῆς ἐποχῆς.

Ἦμουν πολὺ νέος, σχεδὸν παιδί, ὅταν εἶχα αὐτὴ τὴν εὐτυχίαν νὰ τὸν γνωρίσω καὶ νὰ τὸν συναναστραφῶ. Ἀπὸ τὸν Αὐγούστου τοῦ 1919 καὶ ἐπὶ δύομισὶ χρόνια κατόπιν ἐδούλεψα κοντὰ του σὰν προσωπικὸς βοηθός του. Μόλις ἄρχιζα τότε τὴν φοίτησίν μου στὸ δεῦτερο χρόνο, ὅταν — ἀνέλπιστην πράγματι τύχην — παρὰ τὶς τόσο λίγες ἀκόμη γνώσεις καὶ ἱκανότητές μου, μ' ἐπροτίμησε καὶ μὲ προσέλαβε στὸ ἐργαστήριό του.

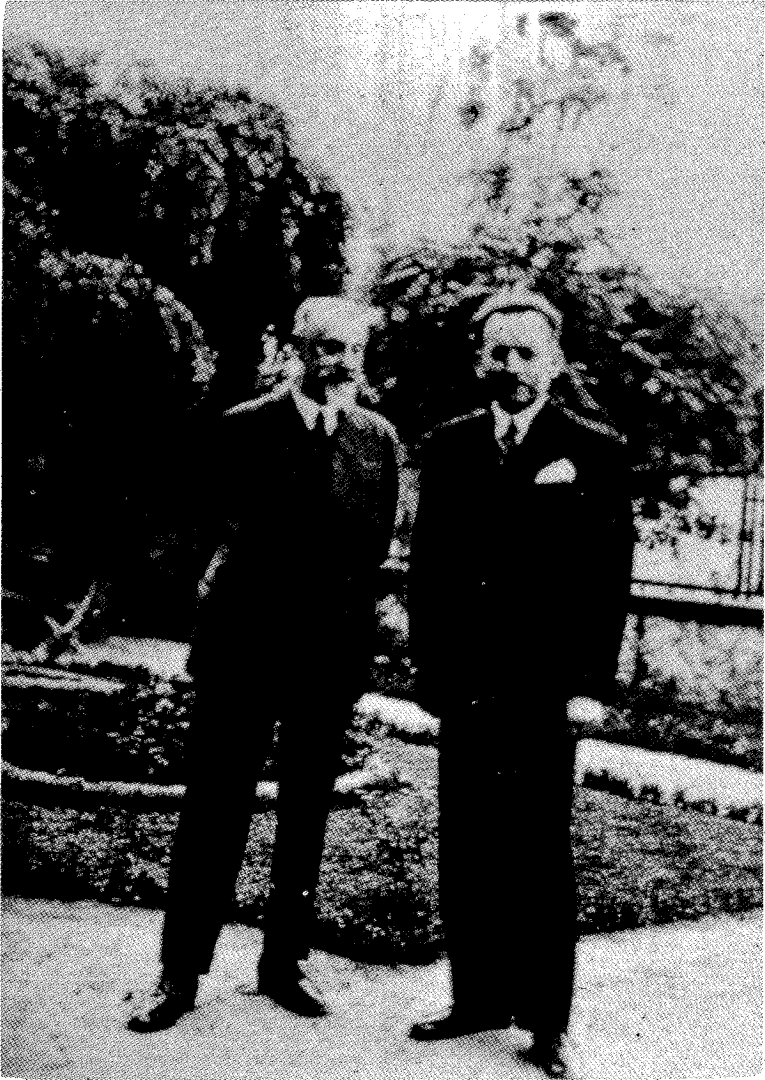
Ἡ φήμη του εἶχε προηγηθῆ, φυσικὰ, καὶ στὸ μικρὸ δικό μου φοιτητικὸ κύκλον. Μὰ τότε, γιὰ πρώτη φορά, τὸν εἶδα ἀπὸ κοντὰ καὶ τὸν γνώρισα καὶ μπόρεσα, γεμάτος θαυμασμὸν, νὰ τὸν ἐξετάσω, μὲ τὰ δικά μου, τὰ νεανικὰ, μάτια. Ἡ εἰκόνα, ἀπὸ τὸ παρουνιστικὸν του καὶ ἡ ἐντύπωσιν ἀπὸ τὴν προσωπικότητά του, ποὺ σχηματίσα κατὰ τὴν πρώτην παρουσίαν μου σ' ἐκεῖνον, πιστεύω πὼς ἦταν γιὰ μένα αὐτὴ ἡ ἴδια ποὺ δημιουργοῦνταν καὶ σ' ἄλλους τοὺς ἄλλους, ποὺ τὸν πρωτοσυναντοῦσαν. Καὶ γι' αὐτό, νομίζω, πὼς πρέπει νὰ δώσω ἐδῶ, ἀπὸ αὐτὴ τὴν πρώτην γνωριμίαν του, τὴν εἰκόνα ποὺ σχηματίσα, ὅπως τὴν ἔχω διατηρήσει ὀλοζώντανην στὴ μνήμη μου.

Ἐμφάνισιν ἄσφογην ποὺ μὲ ἐντυπωσίασε. Ὑψηλός, εὐθυτενής, περὶ τὸ 1,80 μ., καλοκαμωμένος τὸ σῶμα καὶ μᾶλλον λεπτός, μὲ κανονικὰ ὠραία χαρακτηριστικὰ. Μάτια λαμπερὰ γαλανὰ, μὲ ἀνταύγειας ἀτσαλιού, μύτη λεπτὴ κανονικὴ καὶ λίγον γρυπτή, χεῖλη καλοσχηματισμένα ποὺ διατηροῦσαν κάποιον συγκαταρημένον, μόλις διαφανόμενον, λίγο ὑπεροπτικὸν καὶ λίγο εἰρωνικόν, μειδιάμα. Μουστάκι μικρὸ ψαλιδισμένο καὶ μαλλιά κομμένα κοντὰ, καστανὰ, πρὸς τὸ ξανθόν, μὲ ἐπιμέλειαν χτενισμένα σὲ λοξὴ χωρίστρα. Δέρμα λευκορόδινον καὶ πρόσωπον γενικὰ καλοσχηματισμένο μὲ

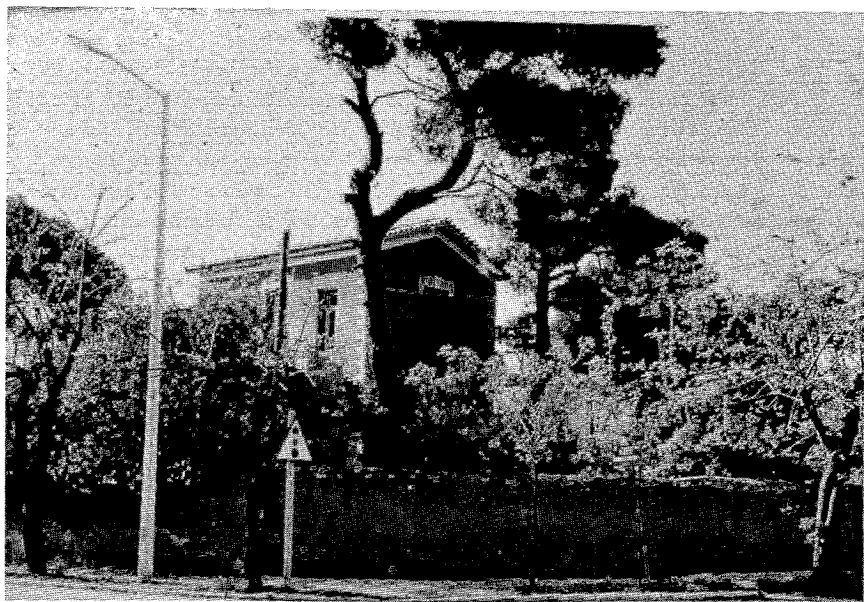

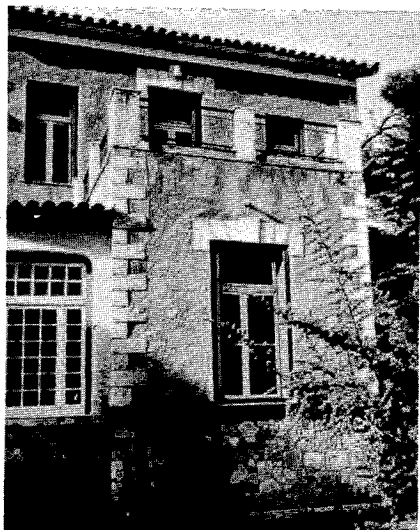
Άπό τις τελευταίες φωτογραφίες τοῦ Καθηγητοῦ Κ. Κτενά. Ἡ ἀσθένεια ἔχει ἀρχίσει νὰ κλονίζει τὴν ὑγεία του (Φωτογραφία τοῦ Καθηγητοῦ Π. Κοκκόρου).

Ὁ Καθηγητὴς Κ. Κτενᾶς μαζί με τὸ διάσημο συνάδελφό του, γεωγράφου, ἐρευνητὴ τῆς Ἑλλάδος, Alfred Philippon, στὸν κήπο τοῦ σπιτιοῦ του στὴν Κηφισιά τὸ φθινόπωρο τοῦ 1934 (Φωτογραφία τοῦ Καθηγητοῦ Π. Κοκκόρου).

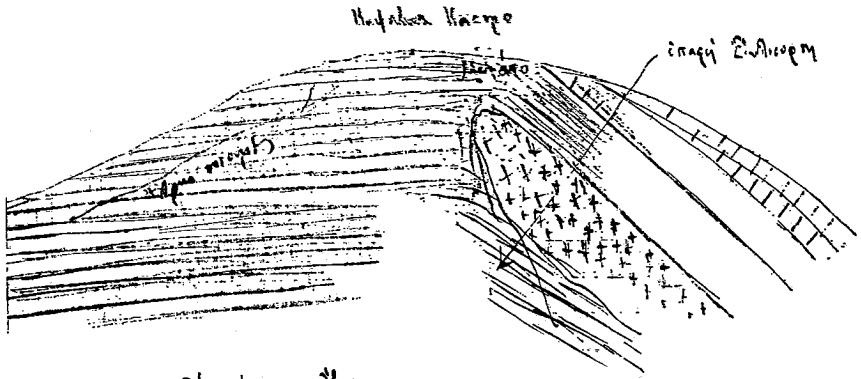
Τὸ σπίτι τοῦ Καθηγητοῦ Κ. Κτενᾶ στὴν Κηφισιά (Θ. Δηλιγιάννη 19 καὶ Διονύσου), ὅπως διατηρεῖται ἀμετάβλητο καὶ σήμερα (Φωτογραφία Ι. Κανδήλη).

Ἡ πλευρὰ τοῦ σπιτιοῦ τῆς Κηφισιάς ὅπου τὸ γραφεῖο στὸ ὁποῖο ἐργαζόταν ὁ Καθηγητὴς Κ. Κτενᾶς (Φωτογραφία πρόσφατος Ι. Κανδήλη).

Ἐκτὸς ἀπὸ ἓνα οἰκογενειακὸ περίπατο στὴν Κηφισιά. Ὁ Καθηγητὴς Κ. Κτενᾶς ὄρθιος, εἰς τὸ μέσον. Καθιστῆ, εἰς τὸ μέσον, ἡ ἀδελφή του Εἰθυμία (1930).

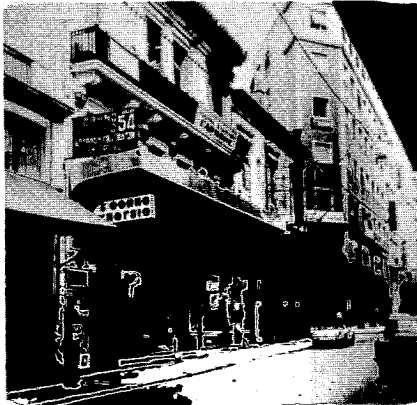

Λωσσημα Στεφάνου - Στραν.

Τὸ κέντρο τοῦ ἐπιπέδου κυρίως εἰς δύο τομὰς (1) κατὰ τὴν ἀνοδίαν ἀπὸ τῆς Σελισορμῆς (καὶ τῆς Καραϊσκάρας) εἰς Πούτων (καὶ 2) κατὰ τὴν ἀνοδίαν ἀπὸ Καραϊσκάρας εἰς Κούφελινον. Κάτω καὶ εὐκρίβως καθόλου πρὸς τὴν Κέρκερον. Ἡ πρῶτη πρὸς εὐρείτητα ἐπέκτασις ἐπὶ τῶν κοίτων πληρῶς πρὸς τὰ ἄνω καὶ κάτω εἰς ἀρχὴν ἀπὸ τῆς θαλάσσης πρὸς τὸ καὶ καταλήγει εἰς τὴν θαλάσσαν πρὸς Ν.

Παρεῖσι τῶν Σελισορμῶν καὶ ἐπιπέδων πρὸς ἀνοδίαν ἀπὸ τῆς Κέρκερον εἰς τὴν Σελισορμῆν διατηροῦνται μετὰ τὴν ἐπίπεδον τῆς γαυρῆς γλῆβος. Ἡ κατὰ τὴν ἀνοδίαν Σελισορμῆς ἀνορθοῦται καὶ ἐπιπέδων καὶ ἐπιπέδων τῶν ἀνορθοῦται ΒΑ καὶ ἐπίπεδον μετὰ τὴν 45° περίπου πρὸς ΝΑ. κατὰ τὴν ἀνοδίαν ἀπὸ τῆς Κέρκερον εἰς τὴν Σελισορμῆν. Ἡ στροφορμὴ αἰτίας ἀνορθοῦται

Ἐνα ἱστορικό χειρόγραφο τοῦ Καθηγητοῦ Κ. Κτενᾶ. Ἀπόσπασμα, ἀπὸ τὸ προχειρο σημειωματάριο τῶν παρατηρήσεών του στὴν ὑπαιθρο, τῆς μελέτης του περὶ νήσου Ἰκαρίας (Ἐκ τοῦ ἀρχείου τοῦ Καθηγητοῦ Γ. Μαρίνου).

Τὸ σπίτι τῆς οἰκογενείας Κτενᾶ, στὴν ὁδὸ Αἰόλου 54, πρὸς κληροδοτήθηκε στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν (Φωτογραφία πρόσφατος Ι. Κανδήλη).

εὐρὺ καμπυλωτὸ μέτωπο. Τὸ σύνολο τῆς ἐμφανίσεώς του πολὺ φροντισμένο. Φοροῦσε πάλλευκο λινὸ κοστούμι, ραμμένο μετὴν τελευταία νεανικὴ μόδα, ποὺ τὸ συμπλήρωνε ριγὲ μαλακὸ πούκαμισο, γραβάτα παπιγιόν, σὲ κτυπητὸ χρῶμα, καὶ μαντηλάκι φουντωτό, ἀνεμιζόμενο, μισοβαλμένο στὴν ἀπάνω τσέπη τοῦ σακκακιοῦ του.

Ἦταν, μετὰ μιὰ λέξι, ἓνας νέος—ἦταν τότε μόλις 35 χρονῶν— ἓνας ἀεραῖτος καὶ κομψευόμενος κύριος, ἓνας λεβέντης. Τὸ προσεγμένο ὅμως αὐτὸ παρουσιαστικὸ του δὲν πρέπει νὰ νομισθῆ πὼς ἔδινε καὶ τὴν ἐντύπωσι ἐνὸς δανδῆ τῆς ἐποχῆς. Κάθε ἄλλο. Ἡ διεισδυτικὴ καὶ ἐπίμονη ματιά του, μετὴν ὁποία σὲ 'κάρφωνε, ἀντιλαμβανόσουν ὅτι σὲ εἶχε διαπεράσει καὶ σὲ εἶχε μονομιᾶς σταθμίσει καὶ ἀξιολογήσει. Ἡ σοβαρότητα τοῦ ὕφους του, ἡ ἀλύγιστη στάσι του, ἡ κίνησί του καὶ οἱ λίγες καὶ κοφτεῖς κουβέντες του, σὲ ἔπειθαν ἀμέσως πὼς βρισκόσουν μπροστὰ σὲ μιὰ μεγάλη προσωπικότητα. Μάλιστα, αὐτὴ ἡ ἐπιμελημένη ἐμφάνισι σὲ ἐντυπωσίαζε ἀκόμη περισσότερο καὶ σὲ ἔπειθε γιὰ τὶς προοδευμένες ἀντιλήψεις ἀπὸ τὶς ὁποῖες διαπνεόταν. Ἔδειχνε κάποια ἐπαναστατικὴτητα κατὰ τῶν καθιερωμένων. Πρὸς τὶς συνήθειες τῆς ἐποχῆς, ποὺ ἐταύτιζαν τὴ σοφία τῶν ἀνθρώπων μετὴν ἀφροντισιὰ τῆς ἐμφανίσεώς τους. Ποὺ ἤθελαν τοὺς μεγάλους ἐπιστήμονες σὰν τυποποιημένα ὑποδείγματα τῆς λησμονημένης παλιᾶς μόδας καὶ ἐποχῆς. Μετὰ τὸ ψηλὸ σκληρὸ κολάρο, τὸ ἡμίψηλο μαῦρο καπέλλο, τὴ σκούρα γραβάτα, τὴ μαύρη ρεδιγκότα καὶ τὸ ταλαιπωρημένο σκονισμένο παντελόνι. Ὁ ὠραῖος καὶ τόσο συγχρονισμένος κατὰ τὴν ἐμφάνισι του ἄνθρωπος αὐτὸς ἀποτελοῦσε τὴν ἀντίθεσι καὶ πρὸς τὸ κάπως ἀπρηχαιωμένο περιβάλλον τῶν κτιρίων καὶ τῶν ἐγκαταστάσεων, μέσα στίς ὁποῖες εἶχε βρεθῆ καὶ ἀναγκαστικὰ ζοῦσε καὶ ἐργαζόταν.

Τὸ Ἐργαστήριον Ὀρυκτολογίας καὶ Πετρογραφικῆς Γεωλογίας, ποὺ διευθύνονταν ἀπὸ τὸν Κτενᾶ, ἦταν ἐγκατεστημένο στὸ ἐπάνω πάτωμα τοῦ μεγάλου παλαιοῦ οἰκοδομήματος ποὺ βρίσκεται στὴ γωνία τῶν δρόμων Μασσαλίας καὶ Ἀκαδημίας. Στὴν ἄλλη γωνία, Σίνα καὶ Ἀκαδημίας, ἓνα μικρότερο ἐπίσης παλιὸ κτίριο, στεγάζε καὶ στεγάζει ἀκόμα τὸ ἀδελφὸ Ἐργαστήριον Γεωλογίας καὶ Παλαιοντολογίας. Χωρίζονταν τὰ δυὸ ἀπὸ στενὴ πλακόστρωτη αὐλή, καὶ ἀπὸ αὐτὴ, πρὸς τὰ ἀριστερά, ἔμπαινες γιὰ τὸ Ὀρυκτολογικόν. Ὁδηγοῦσε ἐκεῖ μιὰ πλατεῖα σκάλα, μετὰ φαγωμένα, ἀπὸ τὴ μακροχρόνια χρῆσι, μαρμάρινα σκαλοπάτια. Στὸ ὑπόγειο καὶ στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ μεσαίου πατώματος τῆς ἴδιας οἰκοδομῆς βρισκόταν τὸ Φαρμακευτικὸ Χημεῖο. Ἐπίσης, στὸ πίσω μέρος τοῦ ἴδιου πατώματος μετὰ εἴσοδο ἀπὸ τὴν ὁδὸ Ἀκαδημίας, ἦταν ἐγκατεστημένο τὸ ἐργαστήριον Ἀνατομίας τοῦ Καθηγητῆ Σκλαβούου.

Ὅταν ἔφθανες ἐπάνω, στὸ Ὀρυκτολογικόν, βρισκόσουν σ' ἓνα στενὸ προθάλαμο ποὺ σχηματιζόταν καὶ τὸν ὠρίζαν τρεῖς μεγάλες, μετὰ καγκλωτὰ παραθυρόφυλλα, πράσινα βαμμένες, πόρτες. Ἡ πρὸς τὰ ἔμπρός, ἡ μεσαία, ξεχώριζε τὶς μουσειακὰς συλλογὰς. Πρὸς τὰ ἀριστερά, τὴν Ὀρυκτολογικὴν-πετρογραφικὴν, τῶν θεαματικῶν

δειγμάτων ὀρυκτῶν καὶ πετρωμάτων, καὶ δεξιά, τὴν παλαιοντολογικὴν, τῶν σχετικῶν εὐρημάτων.

Ἡ ἀμέσως, μετὰ τὴ μαρμάρινη σκάλα, πρὸς τὰ ἀριστερὰ πόρτα ἀποτελοῦσε τὴν κυρία εἴσοδο τοῦ Ἐργαστηρίου. Ἀνοίγοντας, ἕνας στενὸς διάδρομος, εἶχε στὰ ἀριστερὰ του πρῶτα τὸ χημικὸ ἐργαστήριον καὶ δίπλα τὸ γραφεῖο τοῦ καθηγητοῦ. Τὸ δωμάτιον αὐτὸ βρισκόταν στὴ γωνία καὶ εἶχε μεγάλο παράθυρον ποῦ ἔβλεπε πρὸς τὸν πίσω κήπον τῆς Ἀκαδημίας. Ἀπὸ τὰ δεξιά, ὁ διάδρομος, συγκοινωνοῦσε μὲ τὴ μεγάλη αἴθουσα τῶν συλλογῶν ὀρυκτολογίας - πετρογραφίας, ποῦ ἀναφέραμε, καὶ ποῦ εἶχαν διδακτικὸ σκοπὸν γιὰ τοὺς φοιτητὰς καὶ θεαματικὸν, γιὰ τοὺς ἄλλους, τοὺς σπάνιους ἐπισκέπτες, τοῦ μικροῦ ἐκεῖνου Μουσείου.

Στὸ βάθος, μιὰ ξύλινη κλυδωνιζόμενη καὶ τρίζουσα σκαλίτσα ἔφερε στὰ ἑπάνω, κάτω ἀπὸ τὴ σκεπὴ τοῦ μεγάλου κτιρίου, χαμηλοτάβανα δωμάτια, τὰ προοριζόμενα γιὰ τὸ προσωπικόν. Τὸ πρῶτον γιὰ τοὺς δυὸ βοηθοὺς καὶ τὸ δεύτερον γιὰ τοὺς δυὸ ἐπιμελητὰς. Πιὸ πίσω μιὰ στενόμακρον μεγάλη αἴθουσα, φωτιζόμενη ἀπὸ παράθυρα τῆς στέγης, χρησίμευε γιὰ τὶς ἀσκήσεις τῶν φοιτητῶν. Παντοῦ γύρω προθήκες, ἄλλες μοντέρνες καὶ ἄλλες παλαιαῖες, ἄλλες κλειστὲς καὶ ἄλλες τζαματωτές, γεμάτες ὑποδείγματα κρυστάλλων καὶ δείγματα ὀρυκτῶν καὶ πετρωμάτων ποῦ προωρίζονταν γιὰ ἐπίδειξιν κατὰ τὴν ὥραν τοῦ μαθήματος καὶ γιὰ τὶς ἀσκήσεις τῶν φοιτητῶν.

Ὁ Καθηγητὴς πολὺ σπάνια χρησιμοποιοῦσε τὸ γραφεῖόν του. Στους ἐργαστηριακοὺς αὐτοὺς χώρους, ποῦ περιγράψαμε, τοὺς τόσο γνώριμους στὸν παλαιὸν φοιτητικὸν κόσμον, ἐρχόταν μᾶλλον γιὰ μιὰ ἐπιθεώρησιν ἢ κατὰ τὶς ὥρας τῶν φοιτητικῶν ἀσκήσεων. Τότε μόνον τὸ χρησιμοποιοῦσε. Διατηροῦσε ἕνα τελείως ξεχωριστό, προσωπικόν του, ἐργαστήριον καὶ συγχρόνως σπουδαστήριον. Σ' αὐτὸ ὠδηγοῦσε ἢ πρὸς τὰ δεξιά, μόλις ἀνέβαινες τὴ μαρμάρινη σκάλα, μεγάλη πόρτα, ποῦ βρισκόταν ἀκριβῶς ἀπέναντι ἀπὸ τὴν εἴσοδον τῶν ἄλλων δωματίων τοῦ ἐργαστηρίου. Ὁ χώρος αὐτὸς ἦταν ἕνα ψηλοτάβανον ἀπλόχωρον δωμάτιον, ποῦ τὸ εἶχε διαμορφώσει καὶ ἐπιπλώσει κατὰ τὶς προσωπικὰς του ἀντιλήψεις. Ὑπῆρχαν ἐκεῖ τραπέζια, βιβλιοθήκες, ἐταζέρες καὶ προθήκες, ὑαλόφρακτες καὶ συρταρωτές, ἐπιπλα ἑτερόκλητα, ἀλλά, παρὰ τοῦτο, μὲ τάξιν καὶ ἀρμονίαν τοποθετημένα, ὥστε νὰ δημιουργοῦν εὐχάριστη ἐντύπωσιν. Στὸ βάθος ἕνα μακρὸν μεγάλο τραπέζιν χρησίμευε γιὰ γραφεῖον. Μικροσκοπία, γωνιόμετρα καὶ ἄλλα ὄργανα καὶ συσκευαὲς φιγουράριζαν στὶς τζαματωτές βιτρίνες, μεγάλοι χάρτες ἦταν κρεμασμένοι στοὺς τοίχους καὶ παντοῦ ἔβλεπες ἀπλωμένα δείγματα πετρωμάτων καὶ ὀρυκτῶν.

Ὁ χώρος αὐτὸς γιὰ τὸν Κτενᾶ ἦταν τὸ ἱερὸν ἄδυτον του. Τὰ κλειδιά του τὰ κρατοῦσε μόνον ἐκεῖνος καὶ σοῦ ἐπιτρεπόταν νὰ μπῆς, μόνον ἐὰν σὲ καλοῦσε καὶ γιὰ λίγον. Καὶ τὸ καθάρισμά του ἀκόμη γινόταν ὅταν ἦταν καὶ ἐκεῖνος μέσα. Ἐκεῖ κλεισμένος καὶ ἀπομονωμένος, ἐργαζόταν καὶ μελετοῦσε ἀτέλειωτες ὥρας. Ἀπὸ τὶς 8 τὸ πρῶτον, ὅταν οἱ ἄλλοι τοῦ προσωπικοῦ δὲν εἶχαν ἀκόμη φθάσει, μέχρι, πολλὰς

φορές, τις 9 τὸ βράδυ. Μὲ σύντομες μόνο διακοπές, γιὰ τὸ μάθημα ἢ τις φροντιστηριακές ἀσκήσεις καὶ γιὰ τὸ μεσημβρινὸ γεῦμα, ποὺ κι αὐτὸ τὸ ἔπαιρνε βιαστικά, στὸ γειτονικὸ ἐστιατόριο, τὸ «Διεθνές», τῆς ὁδοῦ Σταδίου. Κι ἐπέστρεφε ἀμέσως καὶ ξανακλεινόταν γιὰ νὰ συνεχίσῃ τὴ δουλειά του. Στὸ σπουδαστήριό του αὐτό, ποὺ θὰ μπορούσε νὰ εἰπῇ κανεὶς πὼς ἦταν κάτι περισσότερο ἀπὸ τὸ σπίτι του, δεχόταν μόνο τοὺς πολὺ δικούς του καὶ τοὺς λίγους στενοὺς φίλους του. Ἀποτελοῦσε μιὰ ἐνδειξὴ ἀπὸ μέρους του ἰδιαίτερης τιμῆς καὶ ἐμπιστοσύνης γιὰ κείνον ποὺ θὰ τὸν δεχόταν ἐκεῖ μέσα. Γιὰ τὸν πολὺ κόσμον καὶ τοὺς φοιτητὰς χρησιμοποιοῦσε σὰν χώρον ὑποδοχῆς τὸ ἄλλο γραφεῖο του, ἐκεῖνο ποὺ βρισκόταν στὴν ἀπέναντι πτέρυγα. Τὰ τελευταῖα ὅμως χρόνια τὸ ἐγκατέλειψε τελείως καὶ τὸ ἄφησε γιὰ νὰ τὸ χρησιμοποιοῦν οἱ ἐπιμεληταὶ του.

Ὁ Κτενᾶς, τυπικὸς καὶ εὐγενικὸς στὴ συμπεριφορά, δὲν ξανοιγόταν σὲ πολλὲς οἰκειότητες μὲ τοὺς ἀνθρώπους του. Συγκρατημένος καὶ λιγομίλητος τοὺς κρατοῦσε σὲ ἀπόστασι, ἰδίωμα, ποὺ μέχρι σ' ἓνα σημεῖο, χαρακτηρίζε τις σχέσεις του καὶ τὴ συμπεριφορά του, γενικώτερα, καὶ μὲ τὸν ὑπόλοιπον κόσμον. Ἐπεδίωκε οἱ ἄνθρωποι τοῦ δικοῦ του περιβάλλοντος νὰ ἔχουν κι ἐκεῖνοι ἀνάλογες μ' αὐτὸν ἀρχές καὶ τρόπους. Νὰ ἔχουν ἀκόμη κάποια σχετικὴ οἰκογενειακὴ παράδοσι. Μὲ τέτοια κριτήρια διάλεγε τὸ προσωπικὸ του καὶ τοὺς φίλους του. Παρὰ ὅμως τὸν κλειστὸ καί, ὅπως δειχνόταν, ψυχρὸ χαρακτήρα του, δὲν ἔπαυε νὰ ἔχη γιὰ ὅλους ἐνδιαφέρον καὶ νὰ τὸν διακρίνῃ ἀληθινὴ ἀγάπη καὶ τρυφερότητα, ποὺ, ἄγνωστο γιατί, προσπαθοῦσε μὲ κάθε τρόπο νὰ τὴν ἀποκρύψῃ. Ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους τοῦ προσωπικοῦ του εἶχε πολλὲς ἀξιώσεις. Ἀπαιτοῦσε ἀντίληψι, προσοχή, τάξι, ἀκριβεία καὶ πρὸ παντὸς ἐργατικότητα, ἰδιότητες γιὰ τις ὁποῖες, ἄλλωστε, ὁ ἑαυτός του ἀποτελοῦσε ἓνα ἀξιοθαύμαστο παράδειγμα. Λάτρευε ἰδιαίτερα τὴν τάξι καὶ τὴν καθαριότητα κι ἐπέδιδε τὴν εὐπρόσωπη ἐμφάνισι καὶ τῶν πραγμάτων καὶ τῶν ἀνθρώπων. Τὰ παρακολουθοῦσε ὅλα καὶ ἐπενέβαινε σὲ ὅλα. Ἐνδιαφερόταν ἀκόμα καὶ γιὰ τὸ ντύσιμο ἐκείνων ποὺ συναναστρεφόταν.

Αὐτὴ, βέβαια, ἡ τυπικότητα καὶ τὸ συγκρατημένο τοῦ χαρακτήρα του γινόταν κάποτε ἀφορμὴ γιὰ παρεξηγήσεις. Ἰδίως ἀπὸ ἐκείνους ποὺ δὲν τοὺς δινόταν ἡ εὐκαιρία νὰ τὸν γνωρίσουν καλύτερα κι ἀπὸ κοντά, ὥστε νὰ μπορέσουν νὰ ἐλαττώσουν τὴν ἀπόστασι ποὺ ἐννοοῦσε νὰ κρατᾷ ἀπὸ αὐτούς. Μιὰ ἄλλη ἀφορμὴ παρεξηγήσεων ἦταν ἡ ἀπὸ χαρακτήρος εἰρωνικὴ του διάθεσι. Κάτι ποὺ ἀσφαλῶς οὔτε τὸ ἤθελε οὔτε τὸ ἀντιλαμβάνονταν. Τοῦ ἄρεσε πολὺ τὸ χιοῦμορ, τὸ δεχόταν καὶ τὸ χαιρόταν ὅταν προσερχόταν ἀπὸ τοὺς ἄλλους. Ὅταν ὅμως κι ἐκεῖνος ἤθελε νὰ συμπεριφερθῇ κατὰ ἀνάλογο τρόπο, πολλὲς φορές, τὸ χιοῦμορ του τὸ συνώδευε μὲ κάποια δόσι εἰρωνείας ἢ κάποιοι σαρκασμοῦ κι ἔτσι, ἄθελα, πλήγωνε τὸ συνομιλητὴ του.

Τὸ ὅτι ὁ Κτενᾶς ὑπῆρξε ἓνας εὐαίσθητος καὶ τρυφερὸς ἄνθρωπος, παρ' ὅτι

μονόπλευρος και ιδιότυπος, τὸ ἀπέδειξε ὁ τρόπος τῆς ζωῆς του. Ὅταν ἔχασε πρόωρα τοὺς γονεῖς του*, ἀφωσιώθηκε ἀποκλειστικὰ στὴν ἀδελφή του, τὴν Εὐθυμία, τὴν ὁποία ὑπεραγαποῦσε. Ἐκείνη μόνον ἀπαρτιζόταν ἡ οἰκογένειά του καὶ γιὰ ἐκείνη μόνον ἡ ὅλη φροντίδα του. Τίς λίγες ὥρες ποὺ δὲν βρισκόταν στὸ πανεπιστημιακὸ ἐργαστήριον, τίς διέθετε στὸ σπίτι του, μὲ τὴν Εὐθυμία μοναδική συντροφιά. Καὶ μ' ἐκείνην οἱ περίπατοί του στὴν Ἀθήνα ἢ τὴν Κηφισιά. Ἄνυπαντροι, γιὰ πολλὰ χρόνια, καὶ οἱ δύο τους, συμπλήρωναν ὁ ἓνας τὸν ἄλλο, κι αὐτὸ ἕως ἦταν καὶ ἡ αἰτία γιὰ ν' ἀναβάλλουν συνεχῶς τὸ θέμα τοῦ γάμου. Ἡ ἀδελφή του παντρεύτηκε σχετικὰ μεγάλη, κατὰ τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του**.

Ἐκεῖνον δὲν φαίνεται νὰ τὸν ἀπασχόλησε στὰ σοβαρὰ ποτὲ ἡ σκέψις τοῦ γάμου. Οὔτε εἶναι γνωστὸ ἂν εἶχε κάποτε μεγάλες ἢ μικρὲς αἰσθηματικὲς περιπέτειες. Λέγεται, πὼς τὰ τελευταῖα χρόνια εἶχε κάποιον τέτοιο δεσμό, γιὰ ἓνα διάστημα, ποὺ καὶ σ' αὐτὸν δὲν ἔδωσε συνέχεια. Ἴσως καὶ οἱ προθέσεις του νὰ ματαιώθηκαν ἀπὸ τὸν πρόωρο θάνατό του. Γιὰ τὸν Κτενᾶ μπορεῖ νὰ εἰπωθῆ πὼς ὁ μεγάλος καὶ ἀποκλειστικὸς ἔρωτάς του ὑπῆρξε μόνον καὶ πάντοτε ἡ ἐπιστήμη, στὴν ὁποία δόθηκε, ὀλοκληρωτικὰ, μὲ ἀληθινὸ πάθος. Ἐκείνη τὸν συνάρπαζε καὶ τοῦ ἀπορροφοῦσε κάθε ἱκμάδα, κάθε σκέψις, κάθε φροντίδα.

Ἄλλὰ καὶ ὁ κύκλος τῶν γύρω του ἀνθρώπων, συγγενῶν καὶ φίλων, ἦταν ἀριθμητικὰ περιορισμένος. Παρ' ὅτι εἶχε, μεταξὺ τῆς ἀθηναϊκῆς κοινωνίας, μιὰ μεγάλη ἀκτινοβολία καὶ διατηροῦσε ἐπομένως σημαντικὸ ἀριθμὸ γνωρίμων, παρὰ τοῦτο, μὲ πολὺ λίγους συνδέθηκε στενώτερα καὶ τοὺς κατέταξε μεταξὺ τῶν φίλων του. Ἐκεῖνοι ποὺ τὸν ἐπισκέπτονταν τακτικὰ στὸ πανεπιστημιακὸ ἐργαστήριον καὶ ποὺ τοὺς δεχόταν μάλιστα στὸ ιδιαίτερο, τὸ προσωπικὸ του γραφεῖο, μετριόνταν στὰ δάχτυλα τοῦ ἑνὸς χεριοῦ. Ἦσαν, μεταξὺ αὐτῶν, ὁ γηραιὸς Φωκίων Νέγρης, ποὺ πολὺ τὸν ἀγαποῦσε καὶ τὸν σεβόταν καὶ διατηροῦσε μαζί του καὶ ἐπιστημονικὴ συνεργασία***, ὁ καθηγητὴς Γ. Χαριτάκης, ὁ καθηγητὴς τῆς Ἀνθρωπολογίας Ι. Κούμαρης καὶ ἓνα δύο ἀκόμη.

Μὲ τοὺς ἀνθρώπους ποὺ πέρασαν ἀπὸ τὸ ἐργαστήριό του καὶ ἀποτέλεσαν τοὺς στενοὺς συνεργάτες του, ἂν καὶ πολὺ τοὺς ἀγάπησε καὶ τόσο τοὺς ἐφρόντισε, ὥστε νὰ δημιουργήσῃ ἀπὸ ἐκείνους γενεὰ ἀξίων διαδόχων του****, δὲν συνδέθηκε μαζί

* Ὁ πατέρας του ἀπέθανε ὅταν τελείωνε τίς σπουδὲς του, τὸ 1907, καὶ ἡ μητέρα του ἐπίσης πρόωρα, τὸ 1918.

** Ἡ ἀδελφή του Εὐθυμία παντρεύτηκε τὸ 1933 τὸν Νικ. Χρ. Μερτσάρη, ἀνώτερο ὑπάλληλο τοῦ ὑπουργείου Οἰκονομικῶν. Ἐκείνη ἀπέθανε δέκα περίπου χρόνια μετὰ τὸ θάνατο τοῦ ἀδελφοῦ της (1946) καὶ ὁ σύζυγός της πολὺ ἀργότερα (1965).

*** Τέσσερις ἀπὸ τίς ἐργασίες τοῦ Κτενᾶ εἶναι μὲ συνεργασία τοῦ Φωκίωνος Νέγρη.

**** Μεταξὺ τῶν μαθητῶν του καὶ κατόπιν συνεργατῶν του συγκαταλέγονται καὶ οἱ ἐπόμενοι, θεωρούμενοι διάδοχοί του, ἀφοῦ κατέλαβαν ἔδρες σχετικῶν μαθημάτων στὰ Πανεπιστήμιά μας καὶ τὸ Πολυτεχνεῖο. Εἶναι: Μαξ. Μαραβελάκης, Καθηγητὴς Γεωλογίας - Ὀρυκτολογίας -

τους στενότερα και δὲν ἀπόκτησε ποτὲ ιδιαίτερες φιλικές σχέσεις. Αἰτία και πάλιν ὁ ἀπομονωτικὸς και κλειστὸς χαρακτήρας του πού τοῦ δημιουργοῦσε φραγμὸ ἀπέναντι τῶν ἄλλων ἀνθρώπων. Ἐνας μόνον ὑπῆρξεν ὁ πραγματικὰ δικός του ἄνθρωπος και ὁ ἔμπιστος τοῦ σπιτιοῦ του. Ὁ ἐμπειροτέχνης παρασκευαστῆς του Βασίλειος Μπραβᾶκος. Αὐτός, ἀρκετὰ μεγαλύτερός του στὰ χρόνια, ἐγνώριζε ὅλα τὰ ιδιαίτερά του και ἐφρόντιζε ὅλες τὶς ὑποθέσεις τῆς οἰκογενείας του και τοῦ εἶχε ἀποσπάσει τὴν ἐμπιστοσύνη και σχεδὸν κάποιον σεβασμὸ. Ἐζῆσε πάντα κοντὰ του, πιστὸς και ἀφωσιωμένος, ὅλα τὰ χρόνια τῆς ζωῆς του.

Ὁ Κτενᾶς, τὸν πρῶτον καιρὸν, κατοικοῦσε στὸ πατρικὸ σπίτι τῆς ὁδοῦ Ἀγάθωνος 5. Γρήγορα ἔφυγε ἀπὸ τὸ πολυσύχναστο αὐτὸ μέρος τῆς Ἀθήνας γιὰ νὰ ἐγκατασταθῆ παρὰ ἔξω, ἀρχικὰ στὴν ὁδὸ Ἰθάκης και Δροσοπούλου και ἀργότερα στὴν ὁδὸ Μηθύμνης 42. Ἀλλὰ ἔμεινε στὴν Ἀθήνα μόνον κατὰ τοὺς πολὺ ψυχροὺς μῆνες τοῦ ἔτους. Ὅλο τὸν ἄλλο καιρὸν κατοικοῦσε στὸ πατρικὸ του σπίτι τῆς Κηφισιάς, και αὐτὸ θεωροῦσε σὰν τὴ μόνιμη κατοικία του. Ἡ ἀγάπη του γι' αὐτὸ και γιὰ τὴν εἰδυλλιακὴ ἀκόμη τότε περιοχὴ τῆς Κηφισιάς τὸν ὑποχρέωνε νὰ θυσιάζῃ, κάθε μέρα, πολὺτιμες ὄρες, κατεβαίνοντας τὸ πρωὶ και γυρίζοντας ἐκεῖ τὸ βράδυ, ἢ, κατὰ τοὺς πολὺ ζεστοὺς μῆνες, τὸ μεσημέρι, μὲ τὸ μοναδικὸ τῆς ἐποχῆς ἀργοκίνητο συγκοινωνιακὸ μέσο. Τὸ περίφημον ἀτμοκίνητο τραίνακι, τὸ ἀποκαλούμενον ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους «Θηρίον», πού πολὺ κουραζόνταν ἐξ αἰτίας του. Καὶ γιὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ σ' αὐτὸ μιὰ καλὴ σχετικὰ θέσι, ἔστειλε τὸ Μπραβᾶκο, μιὰ ὥρα προηγουμένως, στὴν Πλατεῖα Λαυρίου, ὅπου τὸ τραῖνον στάθμευε περιμένοντας, γιὰ νὰ καθῆσῃ σὲ μιὰ, και ἐκεῖνος νὰ φθάσῃ τὴν τελευταία στιγμή, πρὸ τῆς ἀναχωρήσεως, και νὰ τὸν ἀντικαταστήσῃ.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ὄρες τῆς ἀπαραίτητης ἀναπαύσεως, ἐλάχιστες ἄλλες διέθετε γιὰ τὴν προσωπικὴ του ψυχαγωγία. Κι αὐτές, οἱ λίγες, ἦσαν μόνον γιὰ τὴν καλὴ μουσικὴ και γιὰ τὸ καλὸ θέατρο. Σ' αὐτές, τὶς ἀθηναϊκὲς συγκεντρώσεις, σὲ συναυλίες ἢ σὲ παραστάσεις πρόζας, θὰ τὸν συναντοῦσε κάποτε, ἄλλοτε μόνον και ἄλλοτε μὲ συντροφιά τὴν ἀδελφὴ του.

Ἡ προσφορά του σὰν διδασκάλου, γιὰ τὴ μόρφωσι τῶν μαθητῶν του και γιὰ τὴν ἐκπαίδευσιν τῶν διαδόχων του, καθὼς και ἡ γεωλογικὴ, ἡ ὀρυκτολογικὴ και ἡ

Πετρογραφίας Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Χρ. Γαρδίας, Καθηγητῆς Ὀρυκτολογίας Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Πέτρος Κόκορος, Καθηγητῆς Ὀρυκτολογίας - Πετρογραφίας Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Ἄντ. Κανέλλης, Καθηγητῆς Βιολογίας Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Γεωργ. Μαρίνος, Καθηγητῆς Γεωλογίας - Παλαιοντολογίας Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και κατόπιν Ἀθηνῶν, Γεωργ. Βορεάδης, Καθηγητῆς Ἐφηρμοσμένης Γεωλογίας και Κοιτασματολογίας Ε.Μ. Πολυτεχνείου, Ἰωάν. Παπασταματίου, Καθηγητῆς Ἐφηρμοσμένης Γεωλογίας και Κοιτασματολογίας Ε.Μ. Πολυτεχνείου.

πετρογραφική συστηματική μελέτη και έρευνα τῆς ἑλληνικῆς πατρίδος ὑπῆρξεν ἡ ἀποστολή στὴν ὁποία ἀφιερώθηκε καὶ γιὰ τὴν ὁποία κυριολεκτικὰ ἀναλώθηκε. Αὐτὴ ἡ φροντίδα περιώρισε καὶ ἐσχίασε κάθε ἄλλη ἐκδήλωσι τῆς ζωῆς του. Ἀποτέλεσε ἀντίθεσι πρὸς ἐκείνους, τοὺς περισσότερους, πού ἀφοῦ κατακτῆσουν ἓνα λειτούργημα—καὶ μάλιστα, ὅπως ἐκεῖνος, τόσο νέοι στὴν ἡλικία—σπαταλοῦν τὸν περισσότερο καιρὸ τους γιὰ τὴν ἱκανοποίησι κυρίως τῶν ἀτομικῶν τους ὑποθέσεων καὶ ἀκόμη τῆς καλῆς ἀναπαύσεως καὶ τῆς ἀπολαυστικῆς ψυχαγωγίας τους. Ὁ Κτενᾶς, ἀντίθετα, ὑπῆρξεν ἓνας ἀναχωρητῆς τῆς κοινωνίας, ἓνας πιστὸς καὶ μεγάλος ἱεροφάντης τῆς ἐπιστήμης, μὲ καταπλήσσοσα μόρφωσι, ἱκανότητα καὶ ἐργατικότητα. Ὑπῆρξε, χάριν αὐτῆς, ἓνας ἀσκητῆς τῆς ζωῆς. Κι αὐτὸ ἐνῶ διέθετε ὅλα τὰ προσόντα, γιὰ μιὰ μεγάλη, ὅπως λέγεται, καὶ ἀνετη ζωῆ. Ἐμφάνισι, χάρι, ἀκτινοβολία, οἰκογενειακὴ παράδοσι, οἰκονομικὴ ἐπάρκεια, ὅλα ἐκεῖνα τὰ ἐφόδια πού παρασύρουν τοὺς ἀνθρώπους στὴ δίνη τῆς σύγχρονης ἀπολαυστικῆς κοινωνικῆς διαβιώσεως καὶ ἐπιδείξεως.

Ἡ διδασκαλία τῶν μαθημάτων του, ἀπὸ τὴν πανεπιστημιακὴ ἔδρα, συστηματοποιημένη καὶ γλαφυρῆ, συγκερατοῦσε τὸ ἐνδιαφέρον τῶν μαθητῶν του καὶ γινόταν ἀποδοτικώτατη. Τὴν ἐπλούτιζε μὲ πρωτότυπα ἐποπτικῆς μορφῆς ὑποδείγματα, μὲ ἐπίδειξι χαρακτηριστικῶν δειγμάτων ὀρυκτῶν καὶ πετρωμάτων, μὲ προβολές εἰκόνων καὶ μὲ ὠραῖες σχεδιάσεις, ἀπὸ τὸν ἴδιον, ἐπάνω στὸν πίνακα. Δινόταν ὀλόκληρος τὴν ὥρα τοῦ μαθήματος καὶ εἶχε τὴ συνήθεια νὰ τονίζῃ τὴν ὀμιλία του, κατὰ παραστατικὸ τρόπο, μὲ κινήσεις καὶ χειρονομίες, σουλατσάροντας ἐπάνω στὸ μεγάλο ἀνάβαθρο τῆς ἔδρας. Τὸ ἴδιωμα αὐτό, τῆς περιπατητικῆς διδασκαλίας, πού, στὴν ἀρχή, κάπως ἐξένιζε τὸ φοιτητῆ, κατέληγε καὶ αὐτὸ σ' ἓνα ἀκόμη μέσον γιὰ νὰ συγκερατηθῇ τὸ ἐνδιαφέρον του καὶ νὰ βοηθηθῇ καλύτερα ἢ κατανόησι τῶν ἀναπτυσσόμενων θεμάτων. Διδάσκοντας ἔτσι ἀργά, μὲ ζωηρὴ καὶ καθαρὴ φωνή, ἔδινε τὴν εὐκαιρία νὰ κρατοῦν οἱ φοιτηταὶ πολλὴ καλὴ σημειώσεις τῶν παραδόσεών του, ἀπὸ τίς ὁποῖες καὶ μελετοῦσαν κατόπιν. Διδακτικὰ συγγράμματα δὲν ἐξέδωσε καὶ ὅμως, ἡ ἔλλειψι αὐτῆ, χάρις στὸ σύστημα τῶν σημειώσεων πού κρατοῦσαν ἢ πού ἀντέγραφαν ἀπὸ τοὺς ἐπιμελέστερους συναδέλφους τους, δὲν δημιουργοῦσε καμμιά δυσκολία στὸ θέμα τῆς μορφώσεώς τους.

Τὸ μάθημα Ὀρυκτολογίας - Κρυσταλλογραφίας, πού ἦταν κοινὸ γιὰ τοὺς φοιτητὰς καὶ τῶν τεσσάρων τότε τμημάτων τῆς Φυσικομαθηματικῆς Σχολῆς, τὸ παρακολουθοῦσαν ὅλοι μὲ πολὺ ἐνδιαφέρον καὶ οἱ γενεές τῶν ἐπιστημόνων, πού διδάχθηκαν ἀπὸ ἐκεῖνον, παρ' ὅτι γιὰ τοὺς περισσότερους ἦταν βοηθητικὸ καὶ δευτερεύον, ἀκόμη σήμερα, μετὰ τόσα χρόνια, ἔχουν διατηρήσει καὶ χρησιμοποιοῦν τίς γνώσεις μὲ τίς ὁποῖες τοὺς ἐφωδίασε. Τὸ ἄλλο μάθημά του, τὸ εἰδικώτερο, τῆς Πετρογραφικῆς Γεωλογίας, πού ἀργότερα τὸ ὠνόμασε Πετρολογίας, προωριζόταν ἀποκλειστικὰ γιὰ τοὺς φοιτητὰς τοῦ Φυσικοῦ Τμήματος.

Ἐξ ἴσου συστηματικὲς καὶ ἀποδοτικώτατες ἦσαν οἱ ἐργαστηριακὲς ἀσκήσεις κρυσταλλογραφίας, ὀρυκτολογίας καὶ πετρολογίας, πού γίνονταν ἀπὸ τοὺς ἐπιμελη-

τὰς καὶ βοηθούς του, ἀλλὰ κάτω ἀπὸ τὴν τακτικὴ καὶ αὐστηρὴ δική του παρακολούθησι. Ἐπίσης οἱ πυροχημικὲς ἀσκήσεις, γιὰ τὴ διάκρισι καὶ ποιοτικὴ ἐξακριβωσι τῶν χημικῶν στοιχείων τῶν διαφόρων ὀρυκτῶν, ποὺ ἐνδιέφεραν περισσότερο, ἀπὸ ὅλους τοὺς ἀσκουμένους, τοὺς φοιτητὰς τῆς χημείας. Τὸ μόνον διδακτικὸ βιβλίον του, οἱ Ὄρυκτογνώστικοι Πίνακες*, βοηθοῦσε τὸ φοιτητὴ κατὰ τὶς φροντιστηριακὲς ἀσκήσεις καὶ συμπλήρωνε, στὸ λεπτομερειακὸ μέρος, τὴν διδασκαλίαν τῶν μαθημάτων. Ὁ Κτενᾶς ἐδίδαξε ἀκόμη στὸ Πανεπιστήμιον, ἐπὶ τρία χρόνια, μεταξὺ 1917 καὶ 1920, τὸ μάθημα τῆς Γεωλογίας, ἀναπληρώνοντας τὸν καθηγητὴ τῆς ἔδρας Γεωλογίας καὶ Παλαιοντολογίας Θ. Σκοῦφο, ποὺ γιὰ πολιτικούς λόγους εἶχε ἀπολυθεῖ κατὰ τὸ διάστημα αὐτό. Ἐπίσης, γιὰ ἓνα μικρὸν διάστημα, μετὰ τὸ θάνατον τοῦ 1919 τοῦ καθηγητῆ Ἀποστολίδου, ἀνέλαβε προσωρινὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ μαθήματος τῆς Ζωολογίας καὶ τὴν διεύθυνσιν τοῦ ἀντίστοιχου Ἐργαστηρίου καὶ Μουσείου.

Ἡ ἐκπαιδευτικὴ τοῦ ἀποστολῆ συμπληρωνόταν καὶ ἀπὸ τὴν πρακτικὴν διδασκαλίαν καὶ ἐφαρμογὴν τῶν μαθημάτων του στὴν ὑπαιθρον, μετὰ τὶς τακτικὰς, στὸ τέλος κάθε χρόνου, φοιτητικὰς ἐκδρομὰς. Τὶς ὠργάνωνε κατὰ μεθοδικὸν τρόπον καὶ οἱ φοιτηταὶ πολὺ τὶς ἤθελαν καὶ τὶς ἀγαποῦσαν. Ἀπλὸς καὶ ἐκδηλωτικὸς, μόλις βρισκόταν στὸ βουνό, σκαρφαλώνοντας ἀκούραστα σὰν παιδί στὰ κατσάβραχα, δίδασκε μετὰ ἐνθουσιασμόν, προσπαθώντας νὰ μύση καὶ νὰ ἐξοικειώσῃ τοὺς μαθητὰς του στὴν ἀκριβῆ παρατήρησιν καὶ τὴν διαπίστωσιν τῶν συνθηκῶν καὶ τῶν γεωλογικῶν φαινομένων. Μιὰ ἀκόμη ἀλλαγὴ, ποὺ πολὺ εὐχαριστοῦσε τοὺς συνεκδρομεῖς του, ἦταν ἡ παραμέλησις τοῦ αὐστηροῦ πρωτοκόλλου συμπεριφορᾶς, ποὺ ἦταν καθιερωμένο γιὰ τὶς σχέσεις μέσα στοὺς πανεπιστημιακοὺς χώρους, καὶ ἡ δημιουργία μιᾶς ἄλλης ἀτμόσφαιρας, οἰκειότητος καὶ φιλικότητος. Ἔτσι, κοντὰ πρὸς τὴν διδασκαλίαν, δινόταν καὶ ἓνας ψυχαγωγικὸς τόνος στὴν ὁμήγυριν τῶν φοιτητῶν του. Μετὰ τραγούδια, μετὰ χορὸν καὶ μετὰ ἐλεύθερον συζήτησιν διανθισμένην μετὰ ἀνέκδοτα καὶ ἀστεῖα. Ἐγνώριζαν οἱ ἐκδρομῆς αὐτῆς ἓνα ἄλλο Κτενᾶ, περισσότερο φίλον καὶ ὀλιγώτερον αὐστηρὸν καθηγητὴν.

Ἡ ἐκπαιδευτικὴ δουλειὰ του, παρ' ὅτι τόσο συστηματοποιημένη καὶ ἀποδοτικὴ, ἀπορροφοῦσε μέρος μόνον ἀπὸ τὴν ἀκαταπόνητον δραστηριότητά του. Ὁ Κτενᾶς ὑπῆρξε, κατὰ πρῶτον λόγον, ὁ ἐμπνευσμένος καὶ ἰκανώτατος ἐρευνητὴς στὸ ἐργαστήριον καὶ τὴν ὑπαιθρον. Χρησιμοποιώντας τὶς Κυριακὰς, τὶς γιορτὰς, τὶς ἡμέρας τῶν

* Τὸ πρῶτον αὐτὸ διδακτικὸν βιβλίον του τὸ ἐξέδωσε ὅταν ἀκόμη ἦταν Ὑφηγητής. Ἔχει τὸν τίτλον: «Ὄρυκτογνώστικοι πίνακες μετὰ καταλόγον τῶν ἐν Ἑλλάδι ὀρυκτῶν καὶ τῶν παραγενετικῶν τῶν συνθηκῶν. Τύποις Π. Σακελλαρίου Ἀθῆναι 1910». Ἀκολούθησε δευτέρη ἐκδοσις αὐτοῦ καὶ τρίτη, ἀναμορφωμένη, μετὰ τίτλον: «Στοιχεῖα ἀναλυτικῆς Ὄρυκτολογίας. Τύποις Π. Μακρῆς καὶ Σία, Ἀθῆναι 1926». Καθὼς, γράφει, στὸν πρόλογον αὐτῆς τῆς ἐκδόσεως, παραλείπονται τὰ «περὶ ὀρυκτογνωσίας τῆς Ἑλλάδος» κεφάλαια, γιὰ τὴν πρόκειται ν' ἀποτελέσουν «τμήματα τοῦ συστήματος τῆς Ὄρυκτολογίας, τοῦ ὁποίου ἡ ἐκδοσις ἐπιβραδύνεται ἀκόμη ἕνεκα τῶν σημερινῶν δυσκολῶν τυπογραφικῶν συνθηκῶν». Ἀπὸ αὐτὰ βεβαιώνεται πὺς πάντα πρόθεσί του ἦταν ἡ ἐκδοσις διδακτικοῦ βιβλίου Ὄρυκτολογίας, ἀλλὰ αὐτὸ δὲν τὸ κατάρθωσε ἢ καὶ δὲν τὸ πρόλαβε.

διακοπών, που για όλους τους άλλους αποτελοῦσαν ευκαιρίες αναπαύσεως ἢ ἀναψυχῆς, καὶ δαπανώντας ἀφθονά ἀπὸ τὸ ἀτομικὸ του ταμεῖο, γύριζε συνεχῶς καὶ μελετοῦσε γεωλογικὰ τὴν Ἑλλάδα. Ἐξερευνοῦσε τὰ βουνὰ τῆς ἡπειρωτικῆς τῆς περιοχῆς, τὰ νησιά τῶν θαλασσῶν τῆς, ἀκόμη καὶ τὰ γειτονικὰ Μικρασιατικὰ παράλια. Ἐκεῖνος, ἓνας μόνον ἄνθρωπος, εἶχε σχεδιάσει καὶ προσπαθοῦσε νὰ ολοκληρώσῃ ἓνα τεράστιο ἔργο, ἐφαρμόζοντας ἐρευνητικὰ τὶς νέες μεθόδους καὶ ἀντιλήψεις τῆς ἐπιστήμης. Οἱ πολυάριθμες ἐργασίες του, βασικὲς γιὰ τὴ γεωλογικὴ μελέτη καὶ ποὺ ἀποτελοῦν τὴν ὑποδομὴ γιὰ τὴν πλουτοφόρο ἐκμετάλλευσιν τοῦ ἑλληνικοῦ ὑπεδάφους, ἀπλώνονται σ' ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς Ὀρυκτολογίας, Πετρολογίας, Γεωχημείας, Ἱστορικῆς καὶ Τεκτονικῆς Γεωλογίας. Τὰ ἐκρηκτικὰ φαινόμενα τοῦ ἡφαιστείου τῆς Σαντορίνης (1925 - 1928), τὰ παρακολούθησε ἀπὸ κοντὰ ὅλα ἐκεῖνα τὰ χρόνια, μὲ ἐπιμέλεια καὶ σύστημα καὶ οἱ σχετικὲς δημοσιεύσεις του τὸν ἀναγνώρισαν διεθνῶς σὰν ἐξέχοντα ἡφαιστειολόγο. Συχνά, γιὰ θέματα γενικώτερου γεωλογικοῦ ἢ μεταλλευτικοῦ ἐνδιαφέροντος ἢ γιὰ δικῆς του καινούργιες μελέτες, ἔδινε διαλέξεις, χάριν τῶν τεχνικῶν τῆς ἐποχῆς, στὸν «Παρνασσὸ» ἢ τὸν «Ἑλληνικὸ Πολυτεχνικὸ Σύλλογον». Καὶ οἱ ἐνδιαφέρουσες ὁμιλίαι του αὐτὲς διακρίνονταν γιὰ τὴ σαφήνεια καὶ τὴ γλαφυρότητά τους.

Γιὰ νὰ ἐνισχυθῇ ἡ προσπάθειά του, τῆς μελέτης τῆς Ἑλλάδος, γιὰ τὴν ὁποία ἐργαζόταν μόνος, βοηθούμενος ἀπὸ τοὺς ὀλίγους συνεργάτες του, ἀγωνίστηκε καὶ ἐπέτυχε νὰ ἰδρυθῇ, ὑπὸ τὴ διεύθυνσί του (1918), στὸ Ὑπουργεῖο Συγκοινωνίας, κρατικὴ Γεωλογικὴ Ὑπηρεσία*. Μεγάλον ἐπίτευγμα γιὰ τὴν τότε ἐποχὴ. Ἄν καὶ μικρὴ ἀρχικὰ αὐτὴ ἡ ὑπηρεσία, θὰ εἶχε ἀποστολὴ, μεγαλώνοντας, νὰ ἐπιτύχῃ, μὲ τοὺς ἐρευνητάς της, τὴν ολοκλήρωσιν τοῦ μεγάλου καὶ πολύτιμου γιὰ τὸν τόπον ἔργου ποὺ εἶχε ὀραματισθῇ. Οἱ γιὰ τὴν ἐπ'ἀνδρῶσιν τῆς ὑπηρεσίας αὐτῆς εἰδικοὶ ἐπιστήμονες ἦσαν ἐλάχιστοι τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, ἀλλὰ προέβλεπε τὴ στενὴ συνεργασία μὲ τὸ πανεπιστημιακὸν τοῦ ἐργαστήριον καὶ βασιζόταν στοὺς ἐκεῖ συνεργάτες του καὶ τοὺς ἄλλους ἀπὸ ἐκεῖνον ἐκπαιδευμένους νέους. Ἡ σημασία ὅμως τῆς προσπάθειάς του αὐτῆς δὲν συνειδητοποιήθηκε ἀπὸ τοὺς κρατικοὺς ὑπεύθυνους καὶ κατὰ τὸ 1926 ἡ Γεωλογικὴ Ὑπηρεσία καταργήθηκε μὲ δικαιολογητικὸν τὴν ἐξοικονόμησιν τῶν διὰ τὴν λειτουργίαν της ἀπαιτούμενων ἐλαχίστων δαπανῶν. Εὐτυχῶς, στὸ Ὑπουργεῖο Ἐθνικῆς Οἰκονομίας ἐπαναλειτούργησε κατόπιν καὶ προόδευσε, μὲ τὸν ἴδιον τίτλον καὶ τὴν ἴδιαν ἀποστολὴν, ἀλλὰ ὑπὸ ἄλλους ἐρευνητάς, καὶ ἐξελίχθηκε, ἀφοῦ ἐπέρασε ἀπὸ πολλὰ στάδια ὑπηρεσιακῶν ἀναμορφώσεων, στὸ σημερινὸ Ἴνστιτούτον Γεωλογικῶν καὶ Μεταλλευτικῶν Ἐρευνῶν Ὑπεδάφους, ποὺ πρέπει νὰ θεωρῆται σὰν ὁ ἀπόγονος αὐτῆς, τῆς ἰδικῆς του, μητρικῆς ὑπηρεσίας.

* Τὰ πρῶτα γραφεῖα τῆς ἐγκαταστάθηκαν, σὲ ξεχωριστὸ κτίριον, ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ὁθωνος.

Ὁ Κτενᾶς γιὰ τὴν ἵδρυσιν τῆς Γεωλογικῆς Ὑπηρεσίας τῆς Ἑλλάδος ἔχει δημοσιεύσει δυὸ ἀξίες ἰδιαίτερης προσοχῆς πολυσέλιδες μελέτες, ἀπὸ τὶς ὁποῖες πληροφοροῦμεθα τὶς σοφὲς ἀντιλήψεις του γιὰ τὴν ἀποστολὴν τῆς, τὸν τρόπο ὀργανώσεως καὶ λειτουργίας τῆς καὶ τὴν ὠφελιμότητά τῆς γιὰ τὴν οἰκονομία μας (βλέπε σελ. 41 καταλόγου μελετῶν Κτενᾶ). Ἡ πρώτη ἔχει ἐκδοθῆ ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖο Ἐθνικῆς Οἰκονομίας (Ἀθῆναι 1917), ὡς προμελέτη, καὶ ἡ δευτέρα ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖο Συγκοινωνίας (Ἀθῆναι 1920) καὶ παρουσιάζει, μετὰ πλεόν τὴν ἵδρυσίν τῆς, τὰ πρῶτα βήματα αὐτῆς. Στὸν πρόλογον τῆς προμελέτης ἀναφέρει πῶς στὴν πρότασί του, περὶ ἱδρύσεως Γεωλογικῆς Ὑπηρεσίας, τοῦ συμπαραστάθηκαν μὲ ἔνθερμον ὑποστήριξιν οἱ Α. Μιχαλακίopoulos, Ὑπουργός, καὶ οἱ εἰδικοί ἐπιστήμονες Φ. Νέγγρης, Π. Πρωτοπαπαδάκης, Θ. Σκοῦφος, Σ. Παπαβασιλείου, Η. Γούναρης καὶ Α. Παπαμάρκου, μέλη τῆς σχετικῆς ἐπιτροπῆς.

Ὅταν τὸ 1926 ἱδρύθηκε ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν ἐξελέγη μετὰξὺ τῶν πρώτων μελῶν τῆς καὶ ἀπὸ τότε ἐργάστηκε γιὰ κίνησιν, μὲ τὸ γνωστὸ σύστημα καὶ ἐνδιαφέρον, κατέχοντας, ἀπὸ τὶς πρῶτες ἡμέρας τῆς, τὴ σημαντικὴ καὶ ἀρκετὰ κουραστικὴ θέσιν τοῦ γραμματέως τῶν δημοσιευμάτων τῆς. Ὑστερα ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιον, ἡ Ἀκαδημία ἐκίνησε τὸ ζῆλον καὶ τὸ ἐνδιαφέρον του καὶ σ' αὐτὴν κληροδότησε τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς περιουσίας του*. Ἀναμίχθηκε ἀκόμη στὴν κίνησιν σχετικῶν

* Ὅταν, πρὸ καιροῦ, δημοσιεύθηκε, γιὰ πρώτη φορά, στὰ «Χημικὰ Χρονικὰ» (ἔτος 1973 Γεν. Ἔκδ. σ. 135 - 145) ἀρθρον τοῦ γράφοντος περὶ τοῦ ἔργου καὶ τῆς δράσεως τοῦ ἀειμνήστου Κ. Κτενᾶ, ἐζητήθησαν πληροφορίες περὶ τοῦ εἰς τὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν κληροδοτήματός του. Ἡ Ἀκαδημία ἀπήντησε τὰ ἐξῆς, διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 72468/9.7.1973 ἐγγράφου τῆς:

1. Μὲ τὴ διαθήκην τῆς ἀδελφῆς του Εὐθυμίας Μερτσάρη, σύμφωνα μὲ παλαιὰ ἐπιθυμία ἐκείνου, ἐκληροδοτήθη εἰς τὴν Ἀκαδημίαν ἡ διώροφος πατρικὴ οἰκία ἐπὶ τῶν ὁδῶν Μιλτιάδου καὶ Αἰόλου 54.

2. Τὰ ἔσοδα τῆς κληρονομίας προβλέπεται νὰ διατίθενται διὰ παροχὴν ὑποτροφῶν εἰς ἀριστούχους τῶν Φυσικῶν Ἐπιστημῶν πρὸς μετεκπαίδευσιν εἰς τὴν ἀλλοδαπήν. Ὁ τίτλος των εἶναι «ὑποτροφίαι Ἀντωνίου καὶ Ἑλένης Κτενᾶ».

3. Ἐκ τῶν ἐτησίων ἐσόδων πρέπει νὰ παρακρατῆται ποσοστὸν 20% πρὸς ἀπονομὴν βραβείου ὑπὸ τὴν ἀπωνυμίαν βραβεῖον Κ. Κτενᾶ πρὸς βράβειυσιν (πρωτοτύπου μελέτης ἀφορώσης εἰς τὴν γεωλογικὴν σύστασιν τοῦ ἐδάφους καὶ τὴν ἐν γένει ὀρυκτολογίαν).

Εἰς τὸ ἔγγραφον ἀναφέρεται ὅτι αἱ οἰκονομικαὶ δυνατότητες τοῦ κληροδοτήματος εἶναι μεγάλας, ἀλλὰ παρατηρεῖται ἔλλειψις ἐνδιαφέροντος, ἐξ αἰτίας τοῦ περιοριστικοῦ διὰ τοὺς ὑποψηφίους ὄρου, περὶ χορηγήσεως του μόνον σὲ ἀριστούχους».

Εἶναι φανερόν ὅτι, γιὰ τὸ λόγο αὐτό, τὰ ἔσοδα τῆς οἰκίας παραμένουσιν ἀχρησιμοποίητα καὶ συσσωρεύονται. Πολλοὶ λίγοι εἶναι οἱ μέχρι σήμερα ἐκπαιδευθέντες ὑπότροφοι ὅπως καὶ οἱ βραβευθέντες ἀπὸ τὸ κληροδοτήμα. Ἀκόμη, πῶς ἐὰν τὸ παλαιὸν αὐτὸ κτίριον ἀξιοποιεῖτο καλύτερα, μὲ ἀνέγερσιν στῆ θέσιν του νέου πολυόρου, θὰ μπορούσε τὸ κληροδοτήμα ν' ἀποφέρει ἓνα σημαντικὸν ἐτήσιον εἰσόδημα.

Παράλληλα μὲ τὴ δωρεὰ στὴν Ἀκαδημίαν, τοῦ οἰζογενειακοῦ σπειτιοῦ, ποὺ ἀποτελοῦσε τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς περιουσίας Κτενᾶ, δωρήθηκε, μετὰ τὸ θάνατό του, καὶ ἡ προσωπικὴ του βιβλιοθήκη στὸ Πανεπιστήμιον.

πνευματικῶν ἰδρυμάτων, ὅπως ὁ «Ἑλληνικὸς Πολυτεχνικὸς Σύλλογος», ὁ «Παρνασσός» καὶ ἄλλα. Μόνον ἡ πολιτικὴ δὲν τὸν συνεκίνησε ποτέ, παρ' ὅτι ἔζησε κατὰ τὰ πολυκύμαντα ἐκεῖνα χρόνια τῶν μεγάλων πολιτικῶν ἀναστατώσεων. Ἀνῆκε στοὺς ἀνθρώπους τῶν φιλελεύθερων ἀρχῶν, ἀλλὰ στεκόταν μὲ νηφαλιότητα καὶ ἀντικειμενικότητα ἀπέναντι στὶς τότε ἀντιθέσεις καὶ δὲν ἔλαβε μέρος στὶς διαμάχες ποὺ ἐπεκράτησαν καὶ δίσχισαν τὸν τόπο. Θεωροῦσε, πολὺ σωστά, πὼς ἡ ἐπιστημονικὴ του ἀποστολὴ ἦταν καὶ ἔπρεπε νὰ μείνῃ τελείως ξένη ἀπὸ αὐτὲς τὶς περιπέτειες.

Ὡς ἡγετικὴ προσωπικότητα, γιὰ τὰ θέματα ποὺ ἀφοροῦσαν τὸ Πανεπιστήμιον, τὴν Ἀκαδημία καὶ τὶς ἄλλες ὑψηλὰς θέσεις τὶς ὁποῖες κατέλαβε, καθὼς καὶ στὶς σχέσεις του μὲ τοὺς φοιτητὰς του, ἐπέδειξε, σ' ὅλες τὶς περιπτώσεις, χαρακτῆρα ἀδαμάντινον. Ὑπῆρξε αὐστηρὸς, ἀκριβοδίκαιος καὶ ἀντικειμενικὸς πάντοτε καὶ πρὸς ὅλους. Ἡ εὐθύτητα καὶ τὸ ἀκέραιον τοῦ χαρακτῆρος του ἀπέκλειαν, σ' ὅλες τὶς περιπτώσεις, κάθε συναλλαγὴ. Ἀκολουθοῦσε, κατὰ τὶς κοινωνικὰς του σχέσεις καὶ τὶς ὑπηρεσιακὰς ὑποχρεώσεις, ὑψηλόφρονα καὶ ἀμετακίνητη τακτικὴ, ἐκείνη ποὺ τοῦ ἐπέβαλλαν οἱ ἀπὸ παραδόσεως ἠθικὰς του ἀρχές, καὶ παρέμενε πάντοτε ἀνεπηρέαστος ἀπὸ πρόσωπα καὶ δεσμοὺς. Θεωρώντας σὰν μόνον καὶ ἀποκλειστικὴ ἀποστολὴ του τὴν πανεπιστημιακὴ διδασκαλία καὶ τὴν ἔρευνα τοῦ ἑλληνικοῦ ὑπεδάφους, ἀπέφευγε νὰ σπαταλήσῃ χρόνον γιὰ ἄλλους σκοποὺς, ἔστω καὶ ὑψηλοῦς. Δὲν ἠθέλησε ν' ἀναλάβῃ ἀνώτερες διοικητικὰς θέσεις τοῦ Πανεπιστημίου, παρ' ὅτι καὶ πείρα καὶ ἱκανότητα ἔδειχνε γι' αὐτὸ τὸ ρόλον. Ἀρνήθηκε τὴν θέσιν τοῦ Πρυτάνεως, ποὺ τοῦ προτάθηκε, καὶ μόνον Κοσμητῶρ τῆς Σχολῆς διατέλεσε, ὅταν ἦλθε ἡ σειρά του, λειτούργημα ποὺ ἦταν διαδοχικὰ ὑποχρεωτικὸ γιὰ ὅλους τοὺς καθηγητὰς τῆς.

Πασιγνωστος στοὺς διεθνεῖς ἐπιστημονικοὺς κύκλους τῶν κλάδων μὲ τοὺς ὁποίους ἀσχολεῖτο, δημοσίευε συστηματικὰ τὶς ἐξαίρετες ἐργασίας του στὰ ξένα περιοδικὰ καὶ ἐπίσης ἔπαιρνε μέρος στὰ σχετικὰ ἐπιστημονικὰ συνέδρια. Ἀναγνωρισμένος σὰν διάσημος ἠφαιστειολόγος ἐξελέγη τὸ 1931 ἀντιπρόεδρος τοῦ Διεθνοῦς Ἡφαιστειολογικοῦ Ὁμίλου, ποὺ ἀποτελοῦσε τμῆμα τῆς Διεθνοῦς Γεωδαιτικῆς καὶ Γεωφυσικῆς Ἐνώσεως. Τὸ 1935, τὴν χρονίαν τοῦ θανάτου του, ἐπρόκειτο ν' ἀναλάβῃ Πρόεδρος τοῦ Ὁργανισμοῦ αὐτοῦ, μὰ ἡ μοῖρα δὲν τὸ θέλησε.

Τὸ 1934, ὅταν τὸ ἄστρο τοῦ Κτενᾶ, ὕστερα ἀπὸ μιὰ ραγδαία καὶ καταπληκτικὴ σταδιοδρομία, μεσουρανοῦσε καὶ ἀκτινοβολοῦσε, τελείως ἀναπάντεχα, ἀρχισε, ἐξ αἰτίας μιᾶς ὑποουλῆς ἀρρώστιας, νὰ σκιαάζεται καὶ νὰ βαδίζει, γρήγορα, πρὸς τὴν δύσιν του. Ἡ ἀσθένεια ποὺ τὸν κατέτρωγε—τὸ ἀνεύροσμα τῆς ἀορτῆς) ὅπως χαρακτηρίστηκε—ἦταν ἀνίατη κατὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη καὶ ὁ Κτενᾶς ὄλο καὶ ἔφθινε. Ὁ τόσο γεμάτος ζωὴ ὠραῖος ἄνδρας, ὁ μέχρι χθὲς ἀκμαῖος καὶ ἀκαταπόνητος, παρ' ὅτι ἀκόμη κατὰ τὴν ἡλικίαν τόσο νέος, συνεχῶς κατέρρευε. Δὲν μποροῦσε ὅμως νὰ τὸ πιστέψῃ καὶ νὰ τὸ παραδεχθῆ οὔτε ἐκεῖνος οὔτε οἱ συνεργάτες του. Συνέχιζε,

παρ' ότι η ζωτικότητα του συνεχώς μειωνόταν, να εργάζεται επίμονα, με αληθινό πείσμα, για να προφθάση. Για να προλάβη να προσφέρει κάτι ακόμη στην επιστήμη. Σε λίγο έμεινε στο σπίτι κληήρης. Και, καθώς διηγούνται οι συνεργάτες του, μέχρι τις τελευταίες σχεδόν ώρες τής ζωής του, έχοντας άπλωμένα επάνω στο κρεβάτι του τα δείγματα των πετρωμάτων από τις πρόσφατες εξερευνήσεις του και τις σημειώσεις από τις παρατηρήσεις του, εργαζόταν, κατευθύνοντάς τους, για τις υπό δημοσίευση νεώτερες εργασίες του. Και είχε τόσο άφθονο και σημαντικό υλικό συγκεντρώσει και τόσες αξιόλογες μελέτες σχεδιάσει. Μόλις τώρα ξεκινούσε για το συνθετικό έρευνητικό του έργο. Καθώς σκεπτόταν, έσκόπευε να παρουσιάση σε ολοκληρωμένες μελέτες τα πορίσματα τής τεράστιας σε έκτασι ιδιικής του εποπτείας και σπουδής επάνω στο γεωλογικό χώρο τής Ελλάδος.

Μόλις 50 ετών τήν ηλικία, στις 24 Ιανουαρίου 1935, η άδυσώπητη μοίρα, άδικη και ζηλόφθονη για το θαυμαστό άνθρωπο και επιστήμονα, έκοψε το νήμα τής ζωής του. Και διερωτάται κανείς, ο άπαραμίλλος αυτός διδάσκαλος, ο άκούραστος και άσκητικός αυτός μύστης τής επιστήμης και τής έρευνας, έαν στα είκοσι χρόνια τής ώριμου δραστηριότητός του πρόσφερε στην επιστήμη του τόπου μας 90 μελέτες και δημοσιεύσεις*, βασικές για τή γνώσι του έλληνικού υπεδάφους, πόσα ακόμη θα μπορούσε να παρουσιάση, έαν η μοίρα, δικαιότερη και περισσότερο γενναιοδωρη, του χάριζε είκοσι ακόμη χρόνια δράσεως και ζωής;

Ο πρόωρος θάνατός του, κάτι το άπίστευτο για ένα τόσο θαυμαζόμενο και χαρακτηριζόμενο χαλκέντερο άνθρωπο, προκάλεσε κατάπληξι και όδύνη. Σ' όλους όσους τον είχαν γνωρίσει, σ' όσους μαθήτευσαν κοντά του, σ' όσους συνεργάστηκαν μαζί του ή παρακολούθησαν και μελέτησαν το τεράστιο έργο του. Και μεταξύ των Έλλήνων και μεταξύ των ξένων επιστημόνων. Ο Κωνσταντίνος Κτενᾶς, παρ' ότι από τήν εποχή εκείνη επέρασαν 43 και πλέον χρόνια, δέν λησμονήθηκε ποτέ. Η προσφορά του, πρωτοποριακή και θεμελιακή για τή μελέτη του γεωλογικού χώρου τής Ελλάδος, σε πολλές περιπτώσεις ακόμη φωτίζει και κατευθύνει τους σημερινούς πολυπληθείς έρευνητάς των σχετικών επιστημονικών κλάδων. Άλλά και πέσαν αυτό, γενικώτερα, η για τήν επιστήμη ήρωϊκή αυτή προσωπικότητα έξακολουθεϊ να προκαλή συγκρίνισι και θαυμασμό, σ' όλους τους πνευματικούς ανθρώπους, σάν μοναδικό υπόδειγμα και παράδειγμα επιστήμονος. Σ' όλους εκείνους που άφιερώνουν τή ζωή τους, όπως Αύτός, στη συστηματική μελέτη και τήν άποδοτική προαγωγή τής 'Επιστήμης**.

* Ο πλήρης κατάλογος των εργασιών και δημοσιευμάτων του Κτενᾶ άποτελεϊ ιδιαίτερο κεφάλαιο τής παρούσης έκδόσεως (σελ. 35-42).

** Πηγές, για τή συγγραφή τής παρούσης βιογραφίας, του άειμνήστου Κ. Κτενᾶ, ήσαν, σε συμπλήρωσι των προσωπικών αναμνήσεών μου, οι προηγούμενες σχετικές δημοσιεύσεις μου. Στο περιοδικό «Χημικά Χρονικά» τό άρθρο μου: «Ο Καθηγητής Κωνσταντίνος Κτενᾶς. Ο μεγάλος λάτρης τής επιστήμης, ο άκαταπόνητος έρευνητής». (Έτος 1973 σελ. 135-145) και τó

κεφάλαιο τὸ ἀφιερωμένο σ' ἐκεῖνον ἀπὸ τὸ βιβλίο μου: «Οἱ θεμελιωταὶ τῶν Φυσικῶν Ἐπιστημῶν στὴ νεώτερη Ἑλλάδα καὶ ἡ ἐποχὴ τους. Ἀθήνα 1976» (σελ. 101-119). Ἐπίσης καὶ τὰ ἄλλα περὶ Κτενᾶ δημοσιεύματα, πού ἀναφέρονται καὶ ἀπὸ τὸν Καθηγητὴ κ. Γ. Μαρῖνο στὴ βιβλιογραφία τῆς περὶ Κτενᾶ ὀμιλίας του (σελ. 26). Τέλος, οἱ σημειούμενες συμπληρωματικὲς πληροφορίες, περὶ τῆς οἰκογενειακῆς ζωῆς του, ὀφείλονται στὶς διηγήσεις τῆς ἀνεψιᾶς του Κυρίας Ρηγούλας Κτενᾶ.

*Ὁ ἑορτασμός τῶν ἀσκαγνωστηρίων
τῆς αὐτομῆς του*

ΤΑ ΑΠΟΚΑΛΥΠΤΗΡΙΑ ΤΗΣ ΠΡΟΤΟΜΗΣ
ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ-ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Α. ΚΤΕΝΑ
ΕΙΣ ΤΟ ΠΑΡΚΟ ΚΕΦΑΛΑΡΙΟΥ ΚΗΦΙΣΙΑΣ

Μεταξὺ τῶν τιμητικῶν ἐκδηλώσεων τὰς ὁποίας, ἀπὸ τῆς συστάσεώς της, ἐπρο-
γραμμάτισεν ἡ σχετικὴ Ἐπιτροπὴ, συγκατελέγετο καὶ ἡ κατασκευὴ τῆς προτομῆς
τοῦ ἀειμνήστου Κ. Κτενᾶ, μὲ πρόβλεψιν νὰ στηθῆ εἰς περίβλεπτον θέσιν τῆς περιοχῆς
Πρωτευούσης. Τὸ ἔργον τοῦτο, προσφορὰ τῶν μαθητῶν του, ἀνετέθη τελικῶς εἰς τὸν
εὐφήμεως γνωστὸν γλύπτην-ἀνδριαντοποιὸν κ. Νικόλαν, ὡς κατάλληλος δὲ θέσις
τοποθετήσεώς του, προεκρίθη τὸ Πάρκο Κεφαλαρίου Κηφισίας. Ἡ περιοχὴ αὕτη,
παρακειμένη τῆς οἰκίας του (ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Θ. Δηλιγιάννη 19), εἶναι ἐκεῖνη τὴν ὁποίαν
ἰδιαίτερος ἠγάπησε καὶ εἰς τὴν ὁποίαν ἐπέρασε τὸ μεγαλύτερον διάστημα τῆς ζωῆς
του. Ὁ θαλερὸς κήπος τοῦ Κεφαλαρίου, πρὸς τοῖς ἄλλοις, ἐθεωρήθη ὡς ὁ καταλλη-
λότερος χῶρος διὰ τὴν διαφύλαξιν τῆς μνήμης μεγάλων πνευματικῶν ἀνθρώπων, ἡ
δὲ προτομὴ τοῦ Κ. Κτενᾶ εἶναι ἡ πρώτη τοποθετηθεῖσα εἰς αὐτόν, ἀποτελέσασα οὕτω
τὴν ἀπαρχήν.

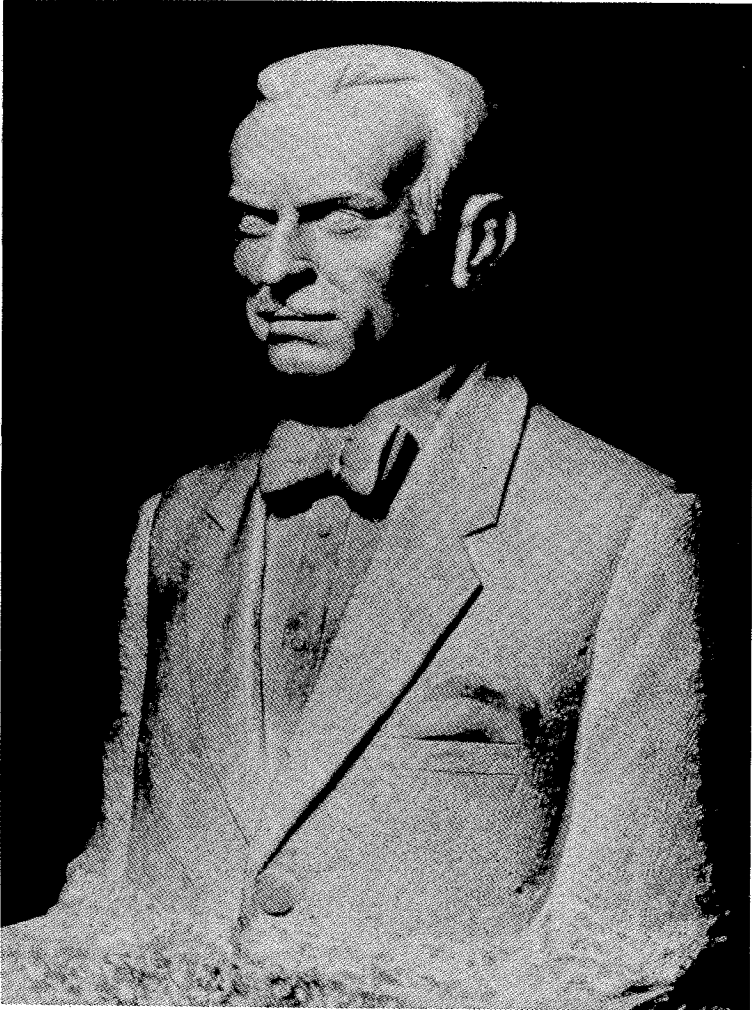
Ἡ προτομὴ αὕτη, ὠραίας καὶ ἐντυπωσιακῆς ἀποδόσεως τῆς μορφῆς τοῦ ἀειμνή-
στου, σμιλευθεῖσα ἐπὶ λευκοῦ πεντελικοῦ μαρμάρου, εὔρε τὴν κατάλληλον καὶ ἐξαι-
ρετικῶς περίβλεπτον θέσιν ἐν τῷ κήπῳ. Ἔχει στηθῆ ἐπὶ ὑψηλοῦ βάθρου, ἐξ ἔρυθρο-
ποῦ μαρμάρου Ἐρετρίας, καὶ πλαισιώνεται ἀπὸ τὰ γύρω αἰωνόβια δένδρα. Ὁ ἑορτα-
σμὸς τῶν ἀποκαλυπτηρίων της, ἔλαβε χώραν τὴν 11ην ὥραν τῆς Κυριακῆς 14ης Μαΐου
1978. Τὸν ἐτίμησαν, διὰ τῆς παρουσίας των, οἱ σεβόμενοι τὴν μνήμην τοῦ ἀειμνήστου
Κ. Κτενᾶ, οἱ ὁποῖοι εἶχον συμμετάσχει καὶ εἰς τὴν προηγηθεῖσαν ἐκδήλωσιν τῆς ἐπι-
στημονικῆς συγκεντρώσεως. Παρέστησαν ἐπίσης ὁ Δήμαρχος καὶ αἱ ἄλλαι ἀρχαὶ τῆς
Κηφισίας καθὼς καὶ πολλοὶ ἐκ τῶν κατοίκων της.

Τὴν ἀποκάλυψιν, μετὰ σύντομον εἰσήγησιν τοῦ Προέδρου τῆς Ἐπιτροπῆς Ἀκα-
δημαϊκοῦ-Καθηγητοῦ κ. Ἡλ. Μαρτιολοπούλου, ἔκαμεν ὁ πρόην Πρόεδρος τῆς Δημο-
κρατίας κ. Μιχ. Στασινόπουλος, ὑπὸ τὴν ιδιότητά του, τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ, Προέδρου
τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ὅστις, ἐπίσης, δι' ὀλίγων, ὠμίλησε διὰ τὸν τιμώμενον με-
γάλον ἐπιστήμονα. Ἐν τέλει ἔλαβε τὸν λόγον καὶ ὁ Δήμαρχος Κηφισίας κ. Δημ.

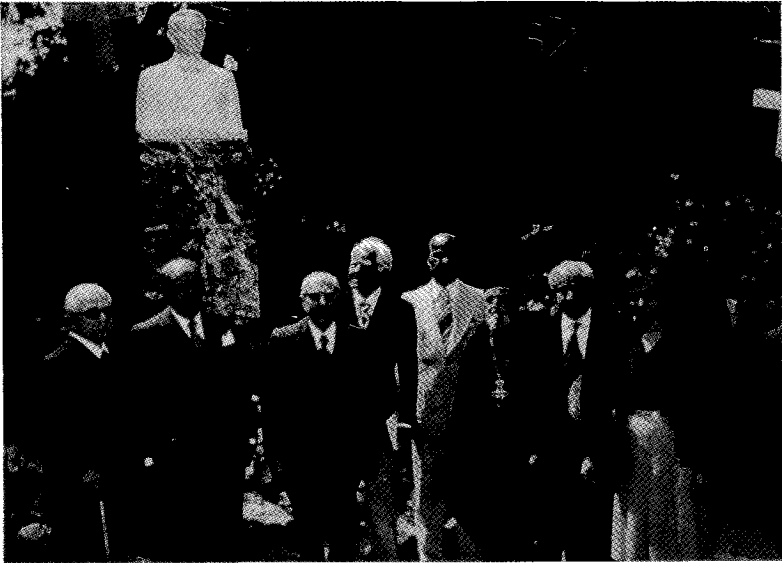
Ζωμόπουλος, ἐξάρας τὸν ἄνδρα καὶ παλαιὸν συμπολίτην του καὶ εὐχαριστήσας διὰ τὴν εἰς τὸν Δήμον του προσγενομένην τιμὴν.

Στεφάνους κατέθεσαν ὁ Πρόεδρος τῆς Ἀκαδημίας κ. Μιχ. Στασινόπουλος, ὁ Πρόεδρος τῆς Ἐπιτροπῆς Ἐκδηλώσεως κ. Ἡλ. Μαρσιολόπουλος, ἐκ μέρους τῶν μαθητῶν τοῦ τιμωμένου, ὁ Δήμαρχος Κηφισίας κ. Δ. Ζωμόπουλος, ἐκ μέρους τοῦ Δήμου, καὶ ὁ κ. Σπ. Κτενᾶς, ἀπὸ μέρους τῶν συγγενῶν, μελῶν τῆς οἰκογενείας Κτενᾶ.

Οἱ κατὰ τὰ ἀποκαλυπτήρια ἐκφωνηθέντες λόγοι ἀκολουθοῦν.

Ἡ προτομή τῆς Καθηγητοῦ Κ. Κτενᾶ, ἐπὶ πεντελικοῦ μαρμάρου, ποὺ φιλοτεχνήθηκε ἀπὸ τὸ γλύπτη-ἀνδριαντοποιὸ Νικόλα.

Μετά τὰ ἀποκαλυπτήρια τῆς προτομῆς τοῦ Καθηγητοῦ Κωνσταντίνου Κτενᾶ. Ἐμπρός, ὁ ἀποκαλύψας τὴν προτομὴ πρώην Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας καὶ Πρόεδρος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν Μ. Στασινόπουλος, μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς Ἐπιτροπῆς Ἐκδηλώσεων καὶ ἄλλων. Ἀπὸ ἀριστερά: Δρ Ἰω. Κανδήλης, Ἀκαδημαϊκός-Καθηγητὴς Ἡλ. Μαριολόπουλος, ὁ Πρόεδρος τῆς Ἀκαδημίας, Γλύπτης Νικόλας, Δήμαρχος τῆς Κηφισίας Δ. Ζαμιόπουλος, Ἀρχιμανδρίτης ἐκπρόσωπος τῆς Μητροπόλεως Κηφισίας, Καθηγητὴς Γ. Μαρίνος (14 Μαΐου 1978).

Οἱ συγκεντρωθέντες στὸ πάρκο τοῦ Κεφαλαρίου Κηφισιάς γιὰ τὰ ἀποκαλυπτήρια τῆς προτομῆς τοῦ Καθηγητοῦ Κ. Κτενᾶ. Εἰς τὸ μέσον ὁ Πρόεδρος Μ. Στασινόπουλος μετὰ ἄλλων ἐπισήμων (14 Μαΐου 1978).

1907

DIE EINLAGERUNGEN
IM
KRYSTALLINEN GEBIRGE DER KYKLADEN
AUF SYRA UND SIFNOS.

INAUGURAL-DISSERTATION

ZUR ERLANGUNG DER

DOKTORWÜRDE DER HOHEN ÖSTERREICHISCHEN FAKULTÄT DER UNIVERSITÄT EIDRIZ

VORLEGT VON

KONSTANTIN ANTON KTENAS
ATHENENSIS.

MIT FÜNF FIGUREN UND EINEM PROFIL IM TEXT
UND EINER TAFEL.

Separat-Abdruck aus „Tschermaks Min. u. petrogr. Mitteilungen, herausgegeben
von F. Becke“, XXVI. Band, 4. Heft.

WIEN, 1907.

ALFRED HOLDER,

K. U. K. HOF- UND UNIVERSITÄTS-BUCHHÄNDLER.

BUCHHÄNDLER DER KAISERLICHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN.

1, ROTENTURMSTRASSE 13

Τὸ ἐξώφυλλο τῆς διδακτορικῆς ἐργασίας τοῦ Κτενά, ἡ ὁποία, με εισηγη-
τὰς τοὺς Zirkel καὶ Gredner (17 Ἰανουαρίου 1906), ἐνεκρίθη ἀπὸ τῆ
Φιλοσοφικῆ Σχολῆ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Λειψίας καὶ κατόπιν ἐδημο-
σιεύθη στὸ περιοδικὸ «Tschermaks Min. u. Petrogr. Mitteilungen, He-
rausgegeben von F. Becke» (XXVI. Band, 4 Heft).

ΚΩΝΣΤ. Α. ΚΤΕΝΑ
ΕΚΤΑΚΤΟΥ ΚΑΘΗΜΕΤΟΥ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ
ΠΡΟΪΚΤΑΜΕΝΟΥ ΤΗΣ ΕΣΣΔΟΓΙΚΗΣ ΣΤΡΑΤΕΙΑΣ

ΣΤΟΙΧΕΙΑ
ΑΝΑΛΥΤΙΚΗΣ ΟΡΥΚΤΟΛΟΓΙΑΣ

ΟΡΥΚΤΟΓΝΩΣΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΕΚΔΟΣΙΣ ΔΕΥΤΕΡΑ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ "ΕΣΤΙΑ"
1923

Τὸ ἐξώφυλλο τῆς δευτέρας ἐκδόσεως (1923) τῶν «Στοιχείων Ἀναλυτικῆς Ὀρυκτολογίας» τοῦ Κ. Κτενᾶ, στὴν ὁποία συμπεριλαμβάνεται καὶ τὸ κεφάλαιο περὶ Ὀρυκτογνωσίας τῆς Ἑλλάδος. Στὴν τρίτη ἐκδοση (1926), τὸ κεφάλαιο αὐτὸ ἔχει περικοπεῖ, γιατί πρόκειται ν' ἀποτελέσῃ τμῆμα τῆς ἐτοιμαζομένης ἐκδόσεως διδασκτικοῦ βιβλίου Ὀρυκτολογίας.

Η ΕΙΣΗΓΗΣΙΣ ΚΑΤΑ ΤΑ ΑΠΟΚΑΛΥΠΤΗΡΙΑ
ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΤΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΕΚΔΗΛΩΣΕΩΝ

Ἐακαδημαϊκοῦ-Καθηγητοῦ ΗΛΙΑ ΜΑΡΙΟΠΟΥΛΟΥ

Ἐπὶ τῇ συμπληρώσει 40 ἐτῶν ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Μεγάλου ἐπιστήμονος Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου καὶ Ἐακαδημαϊκοῦ Κωνσταντίνου Κτενᾶ, οἱ μαθηταί, οἱ συνεργάται καὶ οἱ συνάδελφοί του, τιμῶντες τὴν μνήμη του, ἀπεφάσισαν μεταξὺ τῶν ἄλλων ἐκδηλώσεων καὶ τὴν ἀνέγερσιν τῆς προτομῆς του εἰς τὴν πόλιν τῆς Κηφισίας εἰς τὴν ὁποίαν ἔζησε, καθ' ὄλην τὴν διάρκειαν τῆς ζωῆς του, καὶ τὴν ὁποίαν πολὺ ἠγάπησεν.

Τὸν πρὸς τοῦτο χῶρον παρεχώρησεν εὐγενῶς ὁ Δῆμος Κηφισίας καὶ σήμερον εὐχαριστοῦμεν τὸ Δημοτικὸν Συμβούλιον καὶ τὸν Κύριον Δήμαρχον διὰ τὴν εὐγενῆ των ταύτην ἀπόφασιν.

Ἐπίσης εὐχαριστοῦμεν τὸν Πρόεδρον τῆς Ἐακαδημίας Ἐαθηνῶν κ. Μιχαὴλ Στασινόπουλον, ὅστις, παρακληθεὶς, εὐηρεστήθη νὰ δεχθῆ καὶ κάνῃ τὴν ἀποκάλυψιν τῆς προτομῆς, εἰς τὴν ὁποίαν καὶ τὸν παρακαλῶ ὅπως προβῆ.

Ἐὸ λόγος τοῦ Δημάρχου Κηφισίας Δ. ΖΩΜΟΠΟΥΛΟΥ

Κύριε Πρόεδρε, Κυρίες καὶ Κύριοι,

Ἐὰπὸ μέρους τοῦ Δήμου τῆς Κηφισίας καὶ τῶν δημοτῶν του, τοὺς ὁποίους ἐκπροσωπῶ, ἐπιθυμῶ τὴν ὥρα αὐτὴ νὰ ἐξωτερικεύσω τὴ ζωνρὴ χαρὰ ἢ ὁποία κατέχει ὄλους ἐμᾶς, ποὺ συγκεντρωθήκαμε σήμερα στὸ χῶρο αὐτό, γιὰ τὴν τιμὴ ἢ ὁποία γίνεαι στὴν πόλη μας, μὲ τὴν παρουσίαση τῆς προτομῆς ἐνὸς διακεκριμένου τέκνου της. Τοῦ μεγάλου ἐπιστήμονα, Ἐακαδημαϊκοῦ καὶ Καθηγητῆ Κωνσταντίνου Κτενᾶ, ποὺ ἀφιέρωσε τὴ ζωὴ του γιὰ τὴ μόρφωση τῶν νέων καὶ τὴν ἀποδοτικὴ ἔρευνα, ἐπάνω στοὺς κλάδους τῆς Γεωλογίας, τῆς Ὀρυκτολογίας καὶ τῆς Πετρολογίας.

Ἐάτρης τῆς Κηφισίας ὁ Κωνσταντίνος Κτενᾶς καὶ μόνιμος κάτοικὸς της, ἀκριβῶς σ' αὐτὴ τὴν περιοχὴ της, μέσα στίς τόσες ἄλλες ἐρευνητικὲς ἐργασίες του, θὰ πρέπει νὰ σημειωθεῖ πὼς εἶχε ἐνδιαφερθεῖ ἰδιαίτερα καὶ γιὰ τὴν ἀγαπημένη του Κηφισιά, ἐρευνώντας παλιότερα καὶ προστατεύοντας καὶ ἀξιοποιώντας μὲ τίς ὑποδείξεις του τὸ πλούσιο ὑδροφόρο στρῶμα τοῦ γειτονικοῦ Κοκκιναρά.

Ἐὴ προτομὴ του αὐτῆ, ἔργο τοῦ γνωστοῦ γλύπτη ἀνδριαντοποιοῦ κ. Νικόλα,

εἶναι ἀφιέρωμα τῶν μαθητῶν του, τῶν συναδέλφων καὶ τῶν διαδόχων του στὴν ἐπιστήμη — καὶ εἶναι ἀξιέπαινοι γιὰ τὴν πρωτοβουλία τους — οἱ ὅποιοι, παρ' ὅτι πέρασαν 40 καὶ πλέον χρόνια ἀπὸ τὸν πρόωρο θάνατό του, δὲν ἔπαψαν νὰ τὸν θυμοῦνται, νὰ τὸν ἀγαποῦν καὶ νὰ θαυμάζουν τὴ μεγάλη γιὰ τὴν ἐπιστήμη προσφορά του, ἀκολουθώντας, πολλοὶ ἀπ' αὐτούς, τὸ παράδειγμά του καὶ συνεχίζοντας τὸ ἔργο του.

Ἐκ καταπράσινος αὐτὸς χῶρος, τὸ εἰδυλλιακὸ πάρκο τοῦ Κεφαλαριοῦ, θὰ διαφυλάξει μὲ στοργὴ καὶ θὰ διαιωίσει, μὲ τὴν παρουσία τῆς προτομῆς τοῦ Κωνσταντίνου Κτενᾶ, τὴν τιμὴ καὶ τὸ σεβασμὸ πὺν ὀφείλονται σ' αὐτὸν τὸ μεγάλο πνευματικὸ ἄνθρωπο. Εἶναι ἡ πρώτη προτομὴ — ἀπόδοση ἐπιβαλλόμενης τιμῆς — πὺν στήνεται σ' αὐτὸ τὸ χῶρο καὶ ὡς ἐλπίζουμε πὺν θ' ἀποτελέσει ἕνα παράδειγμα ἀκόμη καὶ μιὰ ὑπόμνηση.

Ἐπόμνηση τῆς ὀφειλῆς τὴν ὀποία ἔχει ἡ Πολιτεία, μὰ καὶ ὄλοι ἐμεῖς οἱ ἄλλοι, νὰ διαφυλάττουμε τὴ μνήμη καὶ νὰ τιμοῦμε τοὺς μεγάλους πνευματικοὺς ἄνθρώπους, πὺν, μὲ τὴν ἀθόρυβη ἀλλὰ τόσο γόνιμη ἐργασία καὶ προσφορά τους, προάγουν μορφωτικά, οἰκονομικά, πολιτιστικά τὸν Τόπο μας καὶ τὸν ὀδηγοῦν σὲ καινούργιους δρόμους προόδου.

Ε

*Οἱ ἀποτεγέσαντες τὴν ἐπιτροπὴν
τῶν τιμητικῶν ἐκδηλώσεων*

**ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΤΙΜΗΤΙΚΩΝ ΕΚΔΗΛΩΣΕΩΝ ΚΑΙ
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΣΥΜΜΕΤΑΣΧΟΝΤΩΝ ΕΙΣ ΤΑΣ ΔΑΠΑΝΑΣ
ΠΡΟΣ ΠΡΑΓΜΑΤΟΠΟΙΗΣΙΝ ΑΥΤΩΝ**

Εἰς μνήμην τοῦ ἀειμνήστου

᾽Ακαδημαϊκοῦ – Καθηγητοῦ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Α. ΚΤΕΝΑ

	Δραχμαὶ
«Ἀκαδημία Ἀθηνῶν»	30.000
᾽Αναστασιάδης Μιχαήλ, Καθηγητῆς Πανεπιστημίου	5.000
᾽Ανδρέου Στέφανος, Χημικός	1.000
᾽Αρφάνης Ἰωάννης, Χημικός	1.000
Βάρβογλης Γεώργιος, Καθηγητῆς Πανεπιστημίου	2.000
Βέλλος Κωνσταντῖνος, Χημικός, Ὑφηγητῆς Ε.Μ. Πολυτεχνείου	1.000
Βογιατζάκης Ἐμμανουήλ, Καθηγητῆς Πανεπιστημίου	1.000
«Βωξίται Παρνασσοῦ» Α.Ε.	5.000
Γαλανόπουλος Ἀγγελος, Καθηγητῆς Πανεπιστημίου	2.000
Γεωργακοπούλου Κατίνα, Χημικός	1.000
Γεωργιάδης Ἀναστάσιος, Καθηγητῆς Πανεπιστημίου	5.000
Δεληγιάννης Ἀντώνιος, Καθηγητῆς Ε.Μ. Πολυτεχνείου	2.000
Δέφνερ Μιχαήλ, Καθηγητῆς Πανεπιστημίου	2.000
Δημητρίου Ἀγγελος, Δρ. Χημικός, Καθηγητῆς Σχολῆς Εὐελπίδων	1.000
«Ἐταιρεία Χημικῶν Προϊόντων καὶ Λιπασμάτων» Α.Ε. (Διεύθυνσις Μεταλλείων)	5.000
«Ἐταιρεία Χημικῶν Προϊόντων καὶ Λιπασμάτων» Α.Ε. (Μερίμνη Γεν. Τεχν. Δ/τοῦ κ. ᾽Αδαμ. Δερλερῆ)	10.000
«ΕΤΜΑ Ἀνων. Ἐταιρεία Τεχνητῆς Μετάξης» (Μερίμνη Τεχν. Δ/τοῦ κ. ᾽Ανδρ. Λιβιεράτου)	20.000
Εὐδαίμων Εὐάγγελος, Χημικός	1.000

Ζάχος Κυριακούλης, Καθηγητής Ε.Μ. Πολυτεχνείου	5.000
Καλός Στέλιος, Χημικός	1.000
Κανδήλης Ίωάννης, Δρ. Χημικός	3.000
Κανελλακόπουλος Ίωάννης, Χημικός	1.000
Κανέλλης Αντώνιος, Καθηγητής Πανεπιστημίου	3.000
Κατράκης Σταύρος, Καθηγητής Ε.Μ. Πολυτεχνείου	1.000
Κισκύρας Δημήτριος, Δρ. Γεωλόγος	2.000
Κόκκορος Πέτρος, Καθηγητής Πανεπιστημίου	15.000
Κουγιουμζέλης Θεόδωρος, Καθηγητής Ε.Μ. Πολυτεχνείου	2.000
Κούλλιας Γεώργιος, Χημικός	1.000
Κούμouλος Γεώργιος, Χημικός, Ύφηγητής Ε.Μ. Πολυτεχνείου	1.000
Κουντούρης Νικόλαος, Χημικός	5.000
Κτενᾶ Ρηγούλα	3.000
Κυριαζόπουλος Βασίλειος, Καθηγητής Πανεπιστημίου	1.000
Λαγουδάκης Αντώνιος, Χημικός	1.000
Λαζαρίδης Γρηγόριος, Χημικός	2.000
Λιβιεράτος Ανδρέας, Χημικός	2.000
Μακρῆς Κωνσταντῖνος, Καθηγητής Πανεπιστημίου	1.000
Μάλλιαρη - Πατέρα Ἀκριβή, Φυσικός	1.000
Μαράκης Γρηγόριος, Καθηγητής Πανεπιστημίου	3.000
Μαρίνος Γεώργιος, Καθηγητής Πανεπιστημίου	3.000
Μαρίνος Παῦλος, Καθηγητής Πανεπιστημίου	1.000
Μαριολόπουλος Ἡλίας, Ἀκαδημαϊκός - Καθηγητής Πανεπιστημίου ..	10.000
Μάρουγκας Γεώργιος, Χημικός	1.000
Μελᾶ - Ἰωαννίδου Ζωή, Χημικός	1.000
«Μεταλλεῖα Ἀμιάντου Β. Ἑλλάδος» (Μερίμνη Ἀκαδημαϊκοῦ - Καθη- γητοῦ κ. Α. Μούσουλου)	5.000
Μόσχος Πασχάλης, Χημικός	1.000
Νεφτιτζῆ Φαίδρα, Φυσικός, Γυμνασιάρχης	1.000
Παλαιογιάννης Μιχαήλ, Χημικός	1.000
Παξινός Σταύρος, Καθηγητής Πανεπιστημίου	1.000
Παπαγεωργάκης Ίωάννης, Καθηγητής Ε.Μ. Πολυτεχνείου	2.000
Παπαδάκης Ἀλέκος, Καθηγητής Πανεπιστημίου	1.000
Παρασκευαΐδης Ἡλίας, Καθηγητής Ἀνωτ. Γεωπονικῆς Σχολῆς	1.000

	Δραχμαί
Παρασκευόπουλος Γεώργιος, Καθηγητής Πανεπιστημίου	3.000
Περστεράκης Σαλτερής, Δρ. Φυσικός	1.000
Πιτσιλή - Φρειδερίκου Έμμα, Φυσικός	1.000
Πλατάκης Έλευθέριος, Φυσικός, Γυμνασιάρχης	500
Ρουσόπουλος Νικόλαος, Άκαδημαϊκός - Καθηγητής Πανεπιστημίου ..	5.000
Σακελλαρίου-Μανέ Έλένη, Ύφηγέτρια Πανεπιστημίου	1.000
Στάθης Έλευθέριος, Καθηγητής Πανεπιστημίου	5.000
Σταματάκης Γεώργιος, Χημικός	1.000
Στεφανόπουλος Ορέστης, Καθηγητής Πανεπιστημίου	1.000
«Συγκρότημα Έπιχειρήσεων Σκαλιστήρη» (Μερίμνη Δρος Γεωλόγου κ. Θ. Σπηλιάδη)	10.000
Συμεωνίδης Νικόλαος, Καθηγητής Πανεπιστημίου	2.000
Σωτηριάδης Λάζαρος, Καθηγητής Πανεπιστημίου	1.000
Τάταρης Άθανάσιος, Δρ. Γεωλόγος	500
Τρικαλινός Ίωάννης, Άκαδημαϊκός - Καθηγητής Πανεπιστημίου	2.000
Τσατσᾶς Γεώργιος, Άκαδημαϊκός - Καθηγητής Πανεπιστημίου	1.500
Τσατσᾶς Θεόδωρος, Χημικός	1.000
Φιλιππάκης Ίωάννης, Φυσικός, Γυμνασιάρχης	2.000
Χαίτης Αιμίλιος, Χημικός	1.000
Ψαριανός Παναγιώτης, Καθηγητής Πανεπιστημίου	3.000

Συνολικῶς συγκεντρωθέν
ποσόν δραχμαί 220.500

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟΝ ΑΥΤΟ, ΑΦΙΕΡΩΜΕΝΟΝ ΕΙΣ
ΤΗΝ ΜΝΗΜΗΝ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ
ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΚΤΕΝΑ,
ΕΤΥΠΩΘΗ ΤΟΝ ΟΚΤΩΒΡΙΟΝ 1978, ΕΙΣ 1000
ΑΝΤΙΤΥΠΑ, ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΤΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ
ΤΙΜΗΤΙΚΩΝ ΕΚΔΗΛΩΣΕΩΝ, ΜΕ ΣΥΣΤΗΜΑ
ΜΟΝΟΥΥΠΙΑΣ ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟΝ
ΚΑΙ ΟΦΣΕΤ ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΑΣ ΕΙΚΟΝΑΣ, ΕΙΣ
ΤΟ ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΟΝ «ΓΡΑΦΙΚΑΙ ΤΕΧΝΑΙ
ΓΡ. ΠΑΡΙΣΙΑΝΟΣ» (ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΙΣ ΑΤΤΙ-
ΚΗΣ, ΟΛΟΣ ΟΔΥΣΣΕΩΣ ΚΑΙ ΣΥΡΟΥ 12)